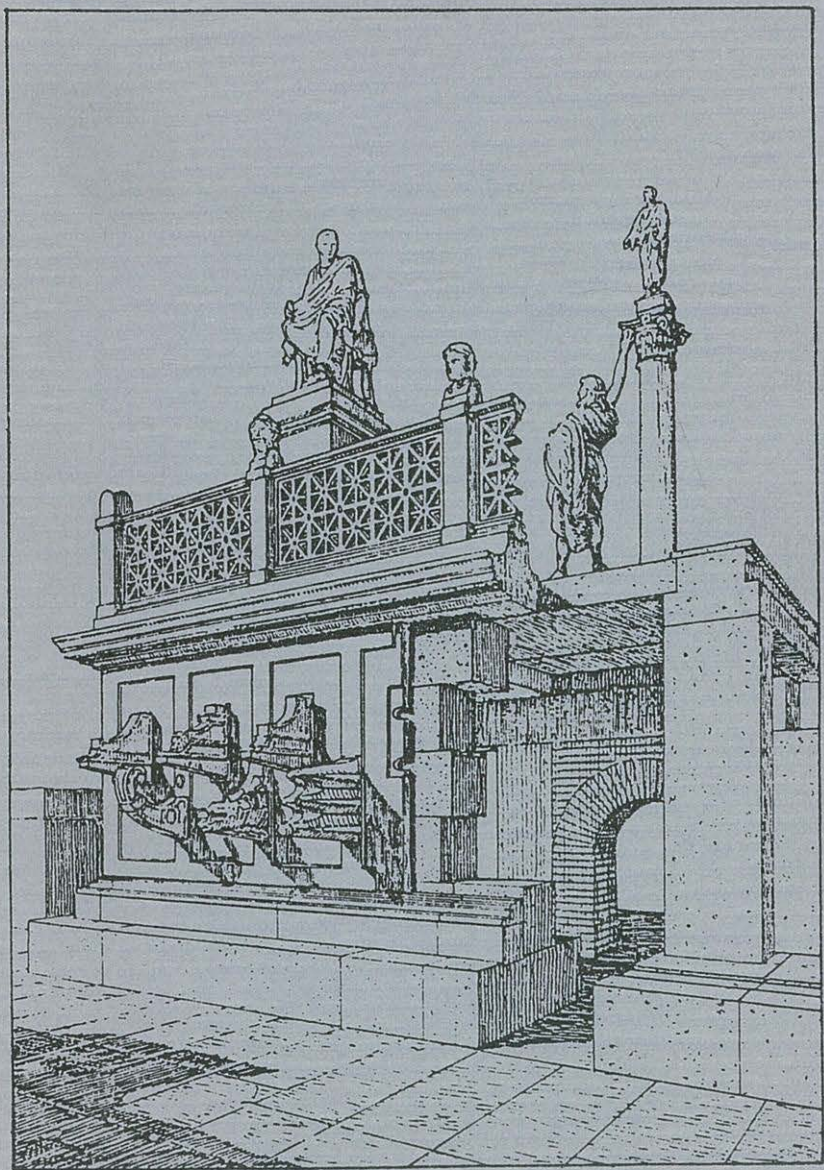

KLASSISK FORUM

1990:2

REGLER

for manuskriptskriving til Klassisk Forum

"Innmatingen" av manuskriptene til Klassisk Forum går via en scanner som leser inn arkene maskinelt. Deretter må det innskannede bildet av arket "oversettes" til tegn som maskinen kan oppfatte som bokstaver og andre tegn. Det sier seg selv at "støy" i teksten gjør slik tolking vanskelig.

Manuskript kan leveres fra følgende utskrifts-utstyr:

- 1) Helst manuskript skrevet på *skrivemaskin*, eller også
- 2) manuskript skrevet ut med *laserskriver* fra datamaskin eller PC

Regler for hvordan manus bør se ut:

- 1) VIKTIG: Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller **tykkere tegn** for utheving. *Skråskrift* for utheving går også, men kan gi "støy" ved tolking. Har man ikke mulighet for å bruke **tykkere tegn**, kan man:
  - a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.
Ta en ekstra kopi av manuskriptet og markér uthevelsene der med understrekninger.
Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.
  - b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek " _ " foran det første tegnet som skal understrekes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.
Eksempel:
"... man ikke _tilfeldigvis_ har samme editor."
- 2) Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margen (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse nye reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvare blir nå brukt ved produksjon av Klassisk Forum:

Maskin:	Macintosh IIx Uni
Scanner:	Abaton Scan 300/FB
Utskrift:	Apple LaserWriter II
Programvare:	For gjenkjenning av innskannet tekstbilde: Read it For lay-out arbeid: PageMaker

KLASSISK FORUM

1990:2

INNHALDSFORTEGNELSE

REISEBREV FRA LEDEREN	5
REFERAT FRA ÅRSMØTET I NKF ved <i>Jan Songstad</i>	7
RAPPORT FRA EN ROMA-TUR høsten 1990 av <i>Pia Karolina Strøhm</i>	11
STUDENTKURS I HELLAS OKTOBER 1990 av <i>Marit Sauge</i>	12
INNTRYKK FRA ET FORSKNINGSOPPHOLD I OXFORD Klassiske filologer i bank og forsikring — utopi? Ikke i England , der man fremdeles tror på at spesialisert kunnskap på ett felt kan være av nytte for et annet. <i>Tor Hauken</i> kan fortelle om et lærested gjennomsyret av tradisjoner og med et mer positivt syn på klassiske studier — også rent karrieremessig — enn her hjemme	13
ANTIKVITETEN <i>Siri Sandes</i> faste bidrag er blitt Klassisk Forums <i>exordium (prooimion)</i> . Ikke bare er artiklene interessante og informative i seg selv; de fyller også prooemiets funksjon som (fritt etter Quintilian) er å vinne leserens velvilje og oppmerksomhet og gjøre ham mottakelig også for bladets øvrige deler	16
BLEKK I HERCULANEUM Man anvendte to slags blekk i oldtiden. Hvilken type ble brukt i Herculaneum? <i>Knut Kleve</i> beskriver analysemetoden på en papyrus derfra og gir svaret	26
ROMA I TEKST I siste bok av Aeneiden blir Aeneas såret av en pil i låret. Legen Iapyx , som har lært sin kunst hos Apollon og dertil er gudens yndling , dukker opp for å operere den blødende helt. Han greier imidlertid ikke å utrette noe før Aeneas' mor Venus trer støttende til. Mange har undret seg over Iapyx' manglende kirurgiske dyktighet — og hvorfor kommer ikke Apollon Aeneas til hjelp? Før han gir sin egen konklusjon refererer <i>Egil Kraggerud</i> en besnærende teori, samtidig som han drøfter forskjellige forbindelseslinjer som er blitt trukket mellom Vergils tekst og samtidens historie og arkitektur	29
FRIDTJOF NANSEN De fleste vil nok nikke gjenkjennende til <i>Øivind Andersens</i> og <i>Brit Berggreens</i> gjenoppfriskning av vår nasjonale helts arktiske ekspedisjoner. Mange vil vel også ha lest noen av Nansens egne bøker. Men hvem har hørt Grønlandsferden omtalt som en <i>anabasis</i> , og hvor mange er blitt slått av at forfatteren Nansen skriver xenofontisk — ja , til tider herodoteisk? For øvrig tar forfatterne opp Nansens sentrale rolle i folkeforflytningen av grekere og tyrkere i 1920-årene, noe som har vært relativt lite omtalt i Norden	39
HELLIGDOMMEN FOR ATHENA ALEA I TEGEA Det er ikke lett for utenlandske arkeologer å få tillatelse til å drive utgravninger i Hellas i dag . Så det var litt av en sensasjon da Det norske institutt i Athen fikk grønt lys fra greske myndigheter for sitt første feltprosjekt. <i>Erik Østby</i> leder utgravningene i Tegea og forteller her om den første sesongen i det planlagte femårsprosjekt	43

LYSIKRATESMONUMENTET I ATHEN

Sentralt i Athens gamle bydel Plaka står Lysikratesmonumentet. Det er det eneste byggverk fra det 4. årh. f.Kr. som er bevart med sitt opprinnelige tak på plass og er kunsthistorisk meget interessant. Likevel har det ikke gitt stoff til bindsterke verk og står sjelden øverst på listen over "musts" for Athen-farere. Nå retter *Kirsti Gulowsen* oppmerksomheten mot det. 49

ANATOMIBETRAKTNINGER OVER GRESK SKULPTUR

Medisinske skrifter fra antikken, de fleste samlet under Hippokrates' navn, vitner om et betydelig fremskritt fra tidligere tiders løse spekulasjoner, tro og magi. Omhyggelige sykdomsobservasjoner ga et godt erfaringsgrunnlag for å gjenkjenne symptomer og for å stille prognose. Medisinsk forskning omfattet imidlertid ikke anatomi. På dette felt var det kunstneren som representerte fremskrittet og som ifølge *Einar Berle* må kunne betegnes som «den greske oldtidsanatome» 52

OFFERKULT OCH KOSMOLOGI I STADSSTATERNAS HELLAS

Vi bringer her *Hugo Montgomerys* foredrag fra seminaret *Myte og ritus i den gamle greske religion*, som ble holdt etter NKF's årsmøte 15/10 i år. Grekerne i antikken hadde ikke noe enkelt ord svarende til vårt "religion", «religiøs», med sine følelsesmessige og moralske assosiasjoner, for å betegne menneskers gudsforhold. Med utgangspunkt i tekster av bl a . Platon og Xenofon demonstrerer forfatteren at ord som *hosiotés* og *eusebeis* har et annet innhold og for det meste brukes for å beskrive synlig handling og opptreden i forbindelse med offerkult og riter, og at termene speiler en annen tid og en annen virkelighetsoppfatning 57

VENNSKAP OG SYMPOSIER

Symposier/syssitier spilte en meget viktig rolle i antikken, ikke bare sosialt og kulturelt, men også politisk. Både Platon og Aristoteles understreker deres betydning som institusjon for samfunnets integrasjon. Men dette positive syn på symposienes samfunnsnyttige funksjon endret seg, noe Augustin får ta mye av skylden for, hevder *Bjørn Quiller* 63

VITENSKAPENS ANTikke BYGGESTEINER

Alle vitenskaper benytter seg av en internasjonal fagterminologi som i stor utstrekning bygger på greske og latinske ordstammer og ordannelseselementer. *Barbara Lindbak* slår et slag for studier av gresk og latin blant realister 66

NUNTII LATINI

Mange entusiastiske forsøk på å vekke latinen til live igjen har mislykkes. Men nå spør det om ikke Finlands Rundradio har greid det. De ukentlige nyhetssendingene på latin, som også kan tas inn på teksttv., har vakt stor oppmerksomhet i flere verdensdeler. Takknemmelige latinlærere bruker finsk radio i sin undervisning og selveste Vatikanet har drevet reklame for nyhetssendingene 69

BOKANMELDELSER ved *Kyrre Vatsend* 71

RETORISK LEKSIKON 73

SICILIA-EKSKURSJON 74

FORELESNINGER VED KLASSEAVD. Uio VÅREN 1991 75

RES COQUINARIA ved *Inger Marie Molland Stang* 75

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk klassisk forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontigenten er kr. 100,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styrets medlemmer:

Hugo Montgomery (leder), Oslo
Heid Gjosten Resi, Oslo
Björgulv Rian, Oslo
Hilde Sejersted, Oslo
Jan Songstad, Bergen
Einar Weidemann (kasserer), Trondheim.

Redaktør: Bente Lassen

Lay-out: Alice Pettersen

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1026, Blindern
0315 OSLO 3

Reisebrev fra lederen

Denne gang trenger ikke et "Fra styret" innlede Klassisk Forum. Våre medlemmer får tilstrekkelig med informasjon om styrets arbeid og foreningslivet gjennom både Årsberetningen for 89-90 og Jan Songstads referat fra årsmøtet i Oslo 15. sept. i dette heftet. I stedet vil jeg fortelle litt fra de to reiser som jeg foretok våren 90, delvis med økonomisk støtte fra vår forening.

Den første reisen gikk i begynnelsen av april til The University of London, hvor King's College sto som vert for den 3. gang «Colloquium Didacticum Classioum» kom sammen og der jeg var den eneste nordiske deltageren. Ca 200 lærere, for det meste fra videregående skoler i Mellom- og Sør-Europa, hadde reist til London for å diskutere "The Ancient and Modern World: Forms of Translation". Dette var nemlig kollokviets tema, og denne temmelig romslige formulering gav opphav til drøyt ti forelesninger av noe skiftende kvalitet. De første to dagene var viet vanskelighetene med å formidle det antikke eposet for elever, som ifølge noen forelesere manglet forutsetninger for å føle entusiasme for denne nå så sørgelig utdødde litterære genre. Ettersom det er lenge siden Vergil stod på peusumplanen i norske skoler, var vel dette temaet ikke av de mest aktuelle for en norsk/svensk deltaker!

Større interesse for oss i det dannede Europas utmarker hadde da foredrag som tok fatt på et annet problemkompleks i hovedtemaet, nemlig "The language of images: Greek art and architecture in education." R. Woff, en progressiv yngre klassiker fra King's College, prøvde

å vise hvor vanskelig det er å lære moderne skolebarn å se antikk kunst. En interessant redegjørelse for hvordan nederlandske skoler formidler den innflytelse den klassiske sivilisasjon har hatt på senere europeisk kultur ble videre gitt av Dr. A. J.L. van Hooff fra universitetet i Nijmegen.

Et annet tema på kollokviet gjaldt gresk og romersk historieskrivning. Det i særklasse beste foredraget ble holdt av den unge professor A. Wallace-Hadrill, Universitetet i Reading. Han rettet angrep mot den tradisjonelle oppfatning at Tacitus skulle være upålitelig som historiker fordi han skrev på en så retorisk måte. Hele det romerske samfunn under keisertiden var gjennomstyret av retorikk, hevdet Wallace-Hadrill. Av den grunn var Tacitus nødt til å skrive som han gjorde. Han kjente spillets regler altfor godt fra sine erfaringer ved det flaviske hoffet. Det var ikke lite av den gamle Oxfordprofessoren Ronald Syme's entusiasme og ånd som preget dette glimrende foredrag.

Under titelen "Innovations" holdt Dr. P.V Jones et inspirerende innlegg "Learning Latin and Greek, but not at School". Foredragsholderen, som er kjent som medforfatter til "Reading Greek" resp. "Reading Latin", som også brukes i Norge, orienterte om de kurs som JACT (Joint Association of Classical Teachers) arrangerer for nybegynnere i latin resp. gresk på kveldstid eller i ferietid. Selv ikke i England kan alle velge de klassiske språk på skolen, og verre vil det bli når latin ikke lenger er inkludert i "The National Curriculum", noe som her skapt atskillig uro blant våre engel-

ske kolleger. For oss i NKF burde disse JACT-kurs virkelig være noe å etterligne, ettersom de færreste har muligheten til å lese latin på skolen, mens gresk er et helt utdødd språk i norske gymnasier. På årsmøtet i Oslo diskuterte vi om det kunne være mulig å arrangere feirekurser f.eks. på en øy i Hellas. Da kunne vi i en treårsperiode arbeide oss igjennom "Reading Greek" eller "Reading Latin", noe som kunne resultere i at deltagerne fikk et semesterfag hvis de ønsket det. En annen mulighet er å innlede et samarbeid med Friundervisningen og tilby kurs i latin eller gresk på kveldstid, men da vil det nok bli vanskelig å få til tilstrekkelig store grupper utenfor våre storbyer. Styret skal arbeide videre med denne saken, men noe må gjøres for å bedre de klassiske språks stilling i vårt land. Spørsmålet er om vi har nok potensielle elever, og lærere, for slike tiltak.

Sammenfatningsvis må sies at Londonkollokviet var noe for stort. En ting som irriterte og forbauset en nordisk deltager var at kollegene fra Frankrike og de andre Middelhavslandene hadde store vansker med å forstå engelsk og tysk. De mest banale kunngjøringer ble gitt, ikke bare på disse språk, men også på fransk og italiensk. Ellers gikk budskapet ikke inn og de italienske lektorene var helt i villrede. Jeg tenkte da noen upassende tanker om at det nok ikke er så ille med å ha lært seg noen moderne språk ved siden av latin og gresk!

Neste reise jeg foretok på foreningens vegne gikk til Hamburg, hvor drøyt 12 representanter fra de nordiske land, Tyskland, England, Nederland, Belgia, Luxemburg og Sveits stiftet en felles europeisk forening for lærere i klassiske fag i skoler men også på universiteter. Initiativtaker var professor Klaus Sallman fra universitetet i Mainz, en stor entusiast med en smittende tro på latinens muligheter til å bli et felles språk i og utenfor EF. Spørsmålet om statutter og

navn på foreningen ble delegert til en arbeidsgruppe, og i desember skal resultatet av dette arbeid diskuteres på et møte i Cambridge. Den nederlandske delegat antydte for noen uker siden at det hadde oppstått visse samarbeidsvansker i gruppen, så vi får komme tilbake til denne saken i neste nummer.

Selve rammen for dannelsen av denne "conso-ciatio Europaea" var et møte for Deutscher Althilologenverband. Fra nordisk synsvinkel var det en meget stor samling lærere som var kommet sammen, og flere av de foredrag jeg hørte var av høy klasse. Emnene var nokså varierte, fra fönikernes bygrunnleggelser i det vestre Middelhav til antikk medisinsk etikk. Videre fikk vi med oss en byvandring i Hamburg med latinskaltende cicerone. Dette som et hint til våre verter i Trondheim når de skal presentere sin by for NKFs medlemmer ved neste årsmøte!

I slutten av september 1991 kan ikke bare lederen men også andre medlemmer gi seg ut på reisefot og da til sørlige breddegrader. Bak i dette heftet finner dere en innbydelse til etterutdanningskurs med ekskursjon til Sicilia. Prisen vil sikkert være høyere enn da vi dro til Roma og til Athen, men vi kan by på et variert og godt program, noe som allerede navnet til våre to reiseledere Gunn Haaland og Siri Sande garanterer. Vent ikke med å sende inn svarslisten hvis du er interessert og gjerne vil bli med på turen! Du kan også si ifra om du bare vil høre på de forelesninger som inngår i kurset og som vil bli holdt i samarbeid med Universitetet i Oslo. Til slutt vil jeg be medlemmene holde av lørdagen 16. februar 1991 til det seminar vår forening da vil arrangere på Myntkabinettet, Universitetet i Oslo, over romersk numismatikk og økonomi.

Hugo Montgomery

Årsmøte i Norsk Klassisk Forbund

Lørdag 15. september 1990 kl. 10.15 i aud. 6, Universitetets urbygning, Oslo.

Til stede: Totalt 26 fremmøtt, hvorav hele styret: Hugo M., Hilde S., Bjørgulv R., Bente L., Heid G.R., Einar W., Jan S.

Formannen Hugo Montgomery ledet årsmøtet som hadde følgende

Dagsorden

- Sak 1: Hugo åpnet møtet og ønsket velkommen. Jan S. ble valgt til møtets sekretær. Det fremkom ingen innvendinger mot innkallingen.
- Sak 2: Hugo redegjorde for foreningens virksomhet under mandatperioden idet han viste til utsendt årsberetning (se vedlegg).

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1. mars 1991

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Det er nye regler for manuskript-innlevering fra og med dette nummer. Se reglene som er listet opp på innersiden av forpermen.

- Sak 3: Kasserer Einar fremla regnskap med revisjonsberetning som ble utdelt under møtet. Foreningen har pr. idag 345 medlemmer hvorav 267 har betalt sitt medlemskap (se vedlegg).

Det er registrert 34 nye medlemmer siste år. Kassabeholdningen er pr. i dag på over kr. 30.000,-, regning fra trykkeriet for siste nr. av Klassisk Forum, på ca. kr. 3.000,- føres på neste års regnskap. Hugo beskrev økonomien som tilfredsstillende, noe som bl.a. skyldes bruk av universitetets tjenestepost, bruk av Klassisk Forum som utlysingsorgan, litt renteinntekter, overskudd på salg av forfriskninger og mye gratisarbeid. Reiseutgifter dekkes for styremedlemmer bosatt utenfor Oslo (se vedlegg).

Vedtak: Regnskapet ble vedtatt med akklamasjon og Einar ble takket av Hugo for godt og samvittighetsfullt arbeid.

- Sak 4: Valg av styre for neste virksomhetsperiode.
Kari Skard redegjorde for valgkomitéens innstilling til årsmøtet 1990 (se vedlegg).

Vedtak: Det sittende styre ble gjenvalgt med akklamasjon:

Hugo Montgomery (leder)
Bente Lassen (redaktør)
Heid Gjøstein Resi (styremedlem)
Bjørge Rian (styremedlem)
Hilde Sejersted (styremedlem)
Jan Songstad (styremedlem)
Einar Weidemann (kasserer)

I henhold til årsmøtevedtak 16.09.89 ble følgende vararepresentanter valgt:

Astrid Ryen (Trondheim)
Helene Whittaker (Bergen)
Bjørn Helge Sandvei (Oslo)

- Sak 5: Suppleringsvalg av medlem i valgkomitéen i stedet for Laszlo Berczelly som tiltrer en stilling ved Det norske institutt i Roma.

Vedtak: Styrets forslag om å velge Siri Sande (arkeologi) ble vedtatt med akklamasjon.

- Sak 6a): Hugo rapporterte fra Colloquium Didacticum Classicum XIII Londiniense hvor han var med som eneste nordiske deltager, med kr. 1.000,- i reisestøtte fra foreningen.

- Sak 6b): Hugo reiste til Hamburg 20.04.90 for å delta i dannelsen av en toppforening for nasjonale klassikerforeninger i Europa, Consociatio Europaea Consociationum Philologorum in Scholis docentium. Det var ca. 15 deltagere på etableringsmøtet hvor det ble vedtatt at latin skal være foreningens språk, en intern arbeidsgruppe ble nedsatt for å utarbeide statutter som skal diskuteres på neste møte i Cambridge. Foreningens mål er konsolidering og ekspansjon av antikken. For Norge er det verdifullt å delta og nyttig å møte kolleger fra andre land og diskutere undervisningsopplegg i videregående skole. Hugo mottok kr. 2.000,- til dekning av utgifter i forbindelse med dette møtet.

- Sak 7: Hugo orienterte om ekskursjon til Sicilia i uke 40 i 1991 med Siri Sande og Gunn Haaland som ledere. Det blir samme opplegg som på Romainstituttets ekskursjoner. Innbydelse med program kommer i neste nr. av Klassisk Forum. Som del av etterutdanningskurs vil det våren 1991 bli holdt forelesninger om Sicilia av Hugo og Siri.
Ut fra distriktspolitiske hensyn vil Bergen/Trondheim bli bedt om å stå for ekskursjonen i 1992 (f.eks. til Britannia?).

Sak 8: Hugo luftet muligheten for å arrangere feriekurser i gresk eller latin bygd på *Reading Greek* eller *Reading Latin* for elever/studenter som ikke får anledning til å lese gresk eller latin i skolen. Kunne vi, som Jones i England, arrangere kveldskurs/helgekurs/sommerkurs gjerne kombinert med en charterreise til Hellas/Italia over en 3 års periode? Hva kan vi tilby? Interessen sonderes i Klassisk Forum. Kontakt bør tas med norske turoperatører med tanke på et samarbeid.
Markedsføringen er viktig!

Sak 9: Skal det arrangeres Saturnaliefest også i år? Tidligere år har oppslutningen vært god med ca 50 - 60 deltagere. Hvem vil arrangere? Styret er takknemlig for alle initiativ.

Sak 10: Einar forbereder neste årsmøte i Trondheim sammen med Inger Marie Molland Stang. Dette støttes entusiastisk, desentralisering er viktig, nye medlemmer kan på denne måten verves i provinsen. Problemet er imidlertid å få medlemmer til å reise *fra* Oslo. Det viser seg vanskelig å arrangere et felles reiseopplegg, men styret vil komme tilbake til denne saken i god tid før årsmøtet 1991.

Under *Eventuelt* ble det uttrykt bekymring for Gipskopisamlingen i Nasjonalgalleriet, men fra sakkyndig hold kunne man berolige med at de antikke kopiene vil bli stående uforandret.

Årsmøtet ble hevet kl. 11.15. Deretter ble det servert forfriskninger i pausen til kl. 12.00 hvor årsmøtet gikk over i et seminar om *Myte og ritus i den gamle greske religion*. Samme sted.

Følgende holdt foredrag som senere vil bli publisert i Klassisk Forum:

Hugo Montgomery: Noen innledende bemerkninger om offerkult og kosmologi i de greske bystatene.

Jens Braarvig: Dionysos- og Apolloskikkelsen i gresk religion, og

Mette heuch Berg: Mytens plass i det greske dramaet.

73 var tilstede under seminaret som ble avsluttet litt før kl. 14.00.

Deretter dro ca. 40 av medlemmene i sluttet tropp for å ta båten over til Hovedøya hvor amanuensis Øystein Ekroll kyndig og instruktivt ledet en omvisning i klosteruinene. Utflukten ble avsluttet med et overmåte vellykket sosialt samvær i Klosterkroa hvor de sultne deltakerne — med en vending velvilligst utlånt fra Homer - "tok for seg av de herlige fremsatte retter": hvitvin og reker med garnityr og annet tilbehør. Kaffe og kake ble inntatt i det fri under en knallblå himmel før vi alle med vinløg i håret rakk siste båt tilbake til Oslo, ca. kl. 20.00.

Valete!
Sua manu scripsit

Jan
scriba

Styremøte i Norsk Klassisk Forbund

Lørdag 15. september 1990 kl. 09.45 i aud. 6, Universitetets urbygning, Oslo.

Til stede: Hugo M., Hilde S., Bjørgulv R., Bente L., Heid G.R., Einar W., Jan S.

Sakliste

- Sak 1: Forberedelse av årsmøtet 15. sept. 1990. — siste hektiske tilrettelegging og gjennomgang av saklisten.
- Sak 2: Invitasjon fra Den danske klassikerforeningen til møte i Conventus docendi praeceptorum 4.-7. april 1991 på Sandberg Slot, Danmark. Vedtak: Einar sendes som vår representant.
- Sak 3: Søknad fra Hugo om kr. 2.000,- til dekning av utgifter i forbindelse med tjenestereise til Hamburg 10.04.90 for å delta i Gründungsversammlung für einen europäischen Altphilologen-verband. Vedtak: Hugo innvilges kr. 2.000,-.
- Sak 4: Einar redegjorde for problemer med utskrift/registrering av girobetalinger fra medlemmene. Saken tas opp med postverket.
- Sak 5: Neste styremøte. Neste styremøte berammes til lørdag 24.11.90 hos Hugo.

Styremøtet ble hevet kl. 10.15.

Jan Songstad
sekretær

Rapport fra Roma-turen

Den 8.oktober reiste 10 stykker fra Klassisk institutt til Roma. Turen var grundig og vel forberedt, og vi hadde møttes flere ganger for å snakke gjennom og informeres om planene. Vi leste også klassiske tekster til belysning av noe av det vi skulle se der nede. Blant annet hva det står å lese om Magna Mater kulten hos Livius, og om hva Plinius skriver om Ara Pacis og Augustus solur. Da vi omsider fikk se disse tingene i virkeligheten, ble de nærmest en bekræftelse på forfatternes troverdighet. Dessuten hadde vi fått et innblikk i arbeidet bak; Plinius forteller om hvordan man slet med å frakte obeliskene hele veien fra Egypt, og det kan man levende forestille seg når man ser den som står på Piazza Navona. Jeg fikk en assosiasjon til den gangen Gustav Vigeland skulle frakte Monolitten til Frognerparken. Det var et møysommelig arbeid, og sterke karer gjorde utvilsomt nytte.

Vi kom til mottagelse på instituttet klokken fem om ettermiddagen. Det er en lang og bratt vei opp som tar på kropper som fremdeles i sjokk forsøker å restituere seg etter en klimaforandring fra +5 C til 29 C ... Etter å ha fått igjen pusten, besteg vi trappene i instituttet og befant oss snart på takterrassen med en vidunderlig utsikt. Det er en vakker by!

Rasmus Brandt holdt en forelesning for oss over Ostia og Ficana som slo an tonen for denne uken. Hver dag hadde nye og spennende ting å by på. Rasmus Brandt, Laszlo Berczelly og Egil Kraggerud avløste hverandre i jobben med å holde oss i ånde, og klarte det. Ruteflyet Kjøbenhavn-Roma, en Fiat 500 i full fart gjennom smugene, politisirener og alarmer, de gjorde alle sitt beste for å minne oss om at vi befant oss i det 20.århundre. Men vi var flere

som glemte tid og rom og som lett lot seg føre 2000 år tilbake i tiden. For de av oss som skulle fotografere ble kanskje den moderne verden vel påtrengende. Blitslys og batterienes summing minner deg på historiens gang, idet du kanskje for et kort øyeblikk så deg selv i toga og laurbær stå og hilse Cæsar.

Vi startet hver morgen klokken åtte. Tirsdag dro vi til Ostia med Rasmus Brandt og der levde vi en hel dag med saltforekomster, kornlagre og Tiberens mange krumspring. Tirsdag og onsdag var satt av til Forum Romanum, men vi rakk også andre ting. Som for eksempel å lete etter en forsvunnet søyle i forbindelse med Augustus Porticus ved Marcellusteateret. Vi fant den ikke. Men vi så Augustus hus på Palatin, som nylig er gravet ut, og det var flott. Frescene var nydelige og noen av dem er utrolig godt bevart. Laszlo Berczelly kunne fortelle mye om male-teknikk og motivvalg. Spennende hvordan den friske stilen kunne indikere at det dreiet seg om private værelser, da offentlige rom ville være strengere og mere nøyaktig dekorert.

Siste dagen før hjemreisen dro vi på langtur med instituttbussen. Vi skulle se Hadrians og Horats villa. Bussen gikk, men det var nok heller Bjørgs fortjeneste, for bussen var mer enn uvillig. Det røpet den mollstemte, litt sure tonen fra motorkassen. Vi hadde en flott tur. Hadrians villa var praktfull og man ante den pomp og prakt som engang må ha vært her. Teatrum Maritimum var noe av det jeg festet meg spesielt ved. For et flott anlegg! Her kunne Hadrian bare heise opp vindelbroen og så i fullkommen ro bade i et av sine bad eller studere sine bøker. Vi dvelte litt ved hva noe sånt ville koste idag, og hvis vi tok to ganger

---

Galleri Oslo og en gang Aker Brygge, så kanskje ville vi få til noe lignende, men så er det ikke bare pengene det står på dessverre.. Horats villa ligger kjølig tilbaketrukket i Sabinerfjellene, i nærheten av Licentia. Etter en uke med Romas liv og røre, som neppe har forandret seg nevneverdig siden Juvenal gikk omkring og

ergret seg, er det ikke vanskelig å forstå Horats ønske om av og til å finne stillhet og ro, borte fra denne alltid pulserende, evige stad. Men neppe for særlig lenge av gangen..

Pia Karolina Strøhm

Studentkurs i Hellas oktober 1990

Det norske institutt i Athen har holdt sitt første studentkurs, arrangert av instituttets bestyrer Øivind Andersen i samarbeid med Erik Østby, som sørget for den arkeologiske omvisning. Den første kvelden ble vi ønsket velkommen på instituttet der vi fikk innføring i opprettelsen av instituttet og dets ansvarsområder, samt om utsiktene til nytt hus med plass for en stor boksamling som instituttet har overtatt. Ekskursjonen begynte med Akropolis, Agora og Kerameikos, så fulgte en tur til Aigina, deretter Nasjonalmuseet og Olympieion, i Plaka så vi Lysikratesmonumentet og tilslutt sydsiden av Akropolis.

Om ettermiddagen ble det holdt forelesninger på det svenske instituttet der Øivind Andersen tok opp «athensk demokrati» og «teknologi og samfunn», Erik Østby snakket om «dorsk arkitektur» og to stipendiater ved instituttet, Helène Wittaker og Espen B. Andersson tok for seg henholdsvis «mykensk sivilisasjon» og «gresk privatarkitektur». Kursets andre uke var viet en rundreise med leiebuss på Peloponnes, med følgende reiserute; Elefsis, Korinth, Nauplion, Tiryns, Mykene, Nemea, Heraion, Lerna, Tegea, Sparta, Mistra, Kalamata,

Messene, murene og den arkadiske port ved fjellet Ithome, Olympia, Sikyon.

Kursets deltagere, hadde på forhånd lest et eget pensum for kurset, som omfattet arkeologi, kunsthistorie og samfunn, og i tillegg forberedt en oppgave for muntlig fremføring ved enkelte aktuelle monumenter og steder.

Den første uken ble det også endel fritid, da man fikk anledning til å gjøre seg kjent på egen hånd. Denne tiden ble i stor utstrekning benyttet til spesielle faglige interesser som besøk i museer, kirker, bokhandler, og ikke minst det svenske institutt, som også det norske har tilknytning til.

For flere av deltagerne var denne rikholdige rundreisen det første møtet med Hellas. Og da deltagerne var valgt fra forskjellige fag og fra alle fire universiteter var det gode muligheter til å knytte nye faglige kontakter og utveksle erfaringer. Det ble på denne måten et meget inspirerende og lærerikt kurs, med god forberedelse, utfordringer, og sist men ikke minst det bærende element i kurset, den faglige kvalitet.

Marit Sauge

Inntrykk fra et forskningsopphold i Oxford 1989 - 1990

Ingen vil lære noe nytt hvis jeg sier at University of Oxford er et lærested preget av tradisjoner; det overrasker en likevel ved hver eneste korsvei i hvilken grad tradisjonene nyter sin utmerkede helbred, særpreger sine utøvere og opphøyer deres virke. Kontrasten med den rituelløse og sosialt anonyme norske universitetsverden kan knapt bli større. I hvilken grad skillet i holdninger også innebærer suksess eller fallitt, tegnet seg stadig klarere som et spørsmål i mine refleksjoner over forholdene her og der. Hernes' opphold ved Harvard avstedkom en innstilling i NOU; *paulo minor canamus*. Nyss hjemkommet med familie, bagasje og hode fullt av mangeartede inntrykk etter å ha tilbragt studieåret 1989 - 1990 som *recognized student* ved University of Oxford kan det være mye terapi i å oppfylle sitt tidligere votum til redaktøren og gi en rapport i *KLASSISK FORUM*.

Oppholdet i Oxford skyltes en dobbel bevilgning fra NAVF; i første omgang et treårig amanuenssstipend for å arbeide med prosjektet *Petition and Response*, en studie av de epigrafiske kilder til den romerske *libellus*-prosedyre; i annen omgang dreide det seg om å få dekket ekstra utgifter i forbindelse med utenlandsopphold for et år.

Det finns flere veier å gå dersom man ønsker å studere i Oxford, de fleste har sin betydelige pris for norske statsborgere ettersom fulle avgifter må betales (i motsetning til hva EF-medlemmer slipper med). Studieavgifter må

betales på alle nivåer: universitetsavgift til den koordinerende organisasjon, collegeavgift til det aktuelle college, samt ekstra avgifter for losji og mat. Samlet løper dette til ca. 100.000 kroner for et års studier. Heldigvis finnes det billigere løsninger, man kan få et stipend (sterkt bergrenset for søkere fra Norge), eller man kan ta en mindre komplett pakke. Min status, *recognized student*, innebærer at man kun er knyttet til Universitet og ikke har et formelt bånd til noe college. For en oxfordianer høres dette ut som pestenes pest, ettersom ens college er ens *alter ego*. For en outsider på åremål er det i praksis en rimelig løsning med mange fordeler og få innrømmelser: Man betaler kun universitetsavgift (ca. 25.000 kroner), men universitetet har i praksis begrenset denne status til vitenskapelig ansatte ved andre universiteter og høyskoler og den innrømmes ikke for lengre perioder enn tre terminer. Rettighetene til å gå på forelesninger og seminarer, å bruke bibliotek og samlinger er de samme som for regulære studenter, likeledes vil det aktuelle fakultet oppnevne en personlig *supervisor* som skal innkalle til det første møte. Overfor universitetets øvrige stab blir man fullt likesstilt med andre studenter. Det man mister er college-tilknytningen som er sentral for *undergraduates*. Skulle man besøke Oxford alene ville man antagelig havne i et sosialt vakuum ved å stå uten college; familie medbragt vil de praktiske fordeler med å være tilknyttet et college begrense seg til at man i terminen har et sted hvor man kan spise svært billig lunsj. I mitt tilfelle fungerte denne ordning perfekt noe som ikke minst skyldtes

min veileder, professor Fergus Millar, som trakk i en mengde synlige og usynlige tråder.

For antikke studier har Oxford to særlige fortrinn: universitet har en stab fagfolk som i antall og kvalitet er uten like. Dette beror på fagets popularitet og status. Det avspeiler også universitetets organisasjon ettersom faglig oppfølging, *tuition*, påligger hvert enkelt college; klassiske *fellows*, lektorer, finner man derfor minst en, gjerne opptil fire, av på hvert av de aktuelle college. Totalt ligger tallet på ca. 100. I England tror man fremdeles på at spesialisert kunnskap på et felt kan være av nytte for et annet. Klassiske filologer rekrutteres gjerne av bank og forsikring. Karrieremessig er de klassiske fag ingen blindvei. Flere faktorer er med på å forklare dette. Dels er grunnstudiet så kort (3 – 4 år) at kandidatene fremdeles er i begynnelsen av 20-årene etter avlagt eksamen. Det er altså fremdeles tid for intern opplæring og tilpassing av arbeidskraften. Tradisjonelt har klassiske studier ord på seg for å være en grundig utdanning; nylig holdt administrerende direktør i Lloyds Bank, selv et Oxfordprodukt, et overbevisning innlegg for denne praksis.

Det andre fortrinn er boksamlingene representert ved Bodleian Library og biblioteket ved Ashmolean Museum. Det første er det mest kjente, men for klassikere er nok det siste av størst betydning. Ashmolean Museum har uten tvil den beste boksamling og den mest brukervennlige organisasjon jeg – og andre – har møtt. Bodleian lider under at det skal tjene mange fag; organisasjonen er stor og langsom; det tar tid å få bøkene frem; kopieringsrutinene får en til å tenke på Napoli og Palermo. Ashmolean har fordelene av å betjene et avgrenset fagutvalg; bøkene blir derfor direkte tilgjengelige og samlingen lett å orientere seg i. Man får derved direkte oversikt over en boktilstand. F.eks. er det ikke av uvesentlig betydning for en epigrafiker å se den greske og romerske verdens innskriftspublikasjoner samlet under skiltet *Inscriptions*.

Biblioteket i Ashmolean Museum fungerer som et felles arbeidsrom, hvor *fellows*, professorer og *graduate students* arbeider side om side med sine manuskripter. Forskere på gjennomreise dukker jevnlig opp. På denne måte får man et meget stimulerende arbeidsfelleskap. Nylig har man også startet en kampanje for å samle inn fire millioner pund slik at man kan bygge et klassisk senter i umiddelbar tilknytning til biblioteket. Her er det planlagt at videre ekspansjon skal finne sted, man vil lage en felles kantine (common room), kontorer for tilreisende forskere osv.

Til å begynne med kan man ikke unngå å bli overveldet av fagets dekning, ressursene, den uutspedde akademiske ånd, de levende titlene, tilbudet i bokhandlene osv. Fristelsen til å ta et langt, varmt bad i dette tilbud er sikkert ikke lett å renonsere. Noe av dette lå sikkert også under de spørsmål jeg fikk da jeg etter to måneders opphold møtte en norsk humanist i Blackwells bokhandel, på gamle tomter etter fire års fravær. «Får du gjort noe? Hvordan holder du varmen? Hvordan kan engelskmenn elske når de har det så kalt i husene?» På det første spørsmål kunne jeg heldigvis svare bekræftende siden professor Millar hadde gjort meg oppmerksom på to nylig publiserte innskrifter av

stor betydning for mitt arbeid. Spørsmål to var egentlig ikke noe problem ettersom vår 300-år gamle halmtekkede cottage var utstyrt med en Jøtul peisovn; den omdannet stuen til en sauna ved enhver sesjon. Spørsmål tre er fremdeles en gåte for meg, men jeg hadde hverken tid eller midler til å gå i dybden.

Det vanlige forelesningsoppsett imøtekommer vel egentlig ikke en forskers behov, men her kommer forskningsseminarene til unnsetning. Hver tirsdag ettermiddag blir det avholdt Ancient history seminar; for perioden 1989 – 1990 var temaene samlet under arkeologi, religion og Roma og Den nære østen. Etter invitasjon fikk man her fremføre sitt paper og innhente den lærde forsamlings reaksjoner deretter, før man i samlet tropp krysset gaten for å slukke sin tørst på *the Kings Arms*, med Millars gjentatte beskrivelse stadig ringende i øret: *this admittedly horrible pub*. Til dato er det fremdeles et problem hvordan vi skal gjengi fenomenet *paper* på norsk. Det er selvfølgelig ingen artikkel; ingen vil forhåpentligvis gi seg til å lese høyt en vitenskapelig artikkel. Det er – *heaven forbid!* – ikke en forelesning. Det burde være et vitenskapelig foredrag; dessverre var de altfor ofte uten noen konsesjoner til tilhørerne, slik at inntrykket ble hverken det ene eller andre. I ettertid innså man at seminarene var glimrende anledninger til å treffe fagfolk, ikke bare fra Oxford, men også tilreisende. Blant de mange seminarinnlegg fortjener kanskje Teixidor og Feissels å bli fremhevet. De presenterte et nylig funn av 22 greske og gammelsyriske dokumenter fra 200-tallets Mesopotamia.

Sammenlignet med Norge er engelske avstander ikke avskrekkelige. Dette muliggjorde flere besøk på *Institute of Classical Studies* i London. Der er det et meget levende og frittallende miljø.

I sommerterminen ble det arrangert en seminarrekke over romersk Lille-Asia, hvor bl.a. nye, omfattende innskrifter ble presentert. Dette omfattet synagoge innskriften fra Aphrodisias, Demosthenes' stiftelse fra Oinoanda og den nye tolltariffloven fra Ephesos.

Vel, inntrykkene er mange, men det som fremstår klartest er Oxford-miljøets rendyrkede og overbevisende karakter. Ingen sår tvil om sitt fags eller sin egen berettigelse. Jeg vil savne personene, bøkene og den herlige arkitekturen.

På hjemturen som gikk med bil til Newcastle og ferge derfra til Stavanger, la vi inn et besøk til Hadrians mur og fortene i Chesters, Housesteads og Chesterholme (Vindolanda). Været hadde vært strålende hele våren og forsommeren, men denne uken hade værgudene gått sammen om å minne oss om karrigere egner. På åsdraget ved Housesteads kjempet vind og regn om å lage en novemberdag i juli. Plutselig slo det oss at her måtte være det rette sted å sette en grense for det romerske imperium.

Tor Hauken

P.S. Skulle noen av Klassisk Forums lesere være i behov av informasjon om studietilbud og praktiske forhold i Oxford, står jeg gjerne til tjeneste så langt min kunnskap rekker.

Min adresse er:

*Misjonshøgskolen i Stavanger
Misjonerveien 34
4024 Stavanger
tlf 04-516210;
direkte innvalg 516233*

Keiserinne eller provinspersonifikasjon?

Den flotteste og mest imponerende av de antikke skulpturene på Det norske institutt i Roma er utvilsomt den kvinnestatuken som står i karnappet i biblioteket (Fig. 1). Statuen er en gave fra Fritz Treschow. Den er kjøpt i romersk kunsthandel og skal stamme fra en gammel privatsamling. Selv om man ikke vet noe om dens proveniens utover dette, er den sikkert funnet i Italia, for det er intet ved stil eller materiale som tyder på at den skulle være laget i en annen del av det romerske riket.

Statuens høyde er 1.23 m (1.32 m inkludert basen), og med hodet må den ha vært ca. 1.50 m høy. I publikasjonen av statuen kalkuleres den opprinnelige høyden til 1.48 m, noe som omtales som «under legemsstort». Ser man på den faktiske høyden til antikkens mennesker, hvis gjennomsnittshøyde var adskillig lavere enn dagens, er det kanskje ikke riktig å snakke om at en statue er «under legemsstor» når den har en høyde på bortimot 5 fot, for det var utvilsomt mange småvokste kvinner som ikke var høyere. Det man derimot trygt kan si, er at statuen er liten sammenlignet med de statuer vi vanligvis kaller legemsstore, for de har en høyde som må ha ligget godt over gjennomsnittshøyden i antikken.

Materialet i statuen er hvitt marmor, høyst sannsynlig italisk, og bevaringstilstanden er god. Hodet mangler riktignok fullstendig. Hvis man kikker ned i halsutringningen, ser man en fordypning av form som en omvendt kegle hvis overflate er behandlet med grov meisel så den er blitt ru og egnet for tilstykning. Ned i denne

fordypningen satte man hodet, hvis hals endte i en omvendt kegleformet utvekst som akkurat passet til hullet. «Innsetningshode» kalles et hode av denne typen. Som regel dreide det seg om et portrett, som var hugget av én spesialist mens en annen tok seg av kroppen. Denne arbeidsfordeling er typisk for romersk skulptur. Mens hodet representerte et bestemt individ, var statuekroppen ofte en masseprodusert kopi etter en gresk original.

I likhet med hodet var statuens høyre arm tilstykket. Man kan se sporene i form av et boltehull omgitt av grove meiselslag som skulle gjøre flaten ru. Tilstykningsflaten er omgitt av gevantfolder, og både arm og hode var satt inn slik at skjorten skulle falle på et sted hvor den var lite iøyenfallende, som mellom gevantfoldene og huden, f.eks. Dette var den vanlige fremgangsmåte når man tilstykket deler på en statue.

Høyre arm var hevet mens den venstre er strukket frem. Hånden har ikke vært tilstykket, men er regelrett avslått. Ellers mangler en del gevantfolder på statuen.

Kvinnen er fremstilt frontalt i kontrapost-stilling med vekten hvilende på høyre ben og venstre ben avlastet. Så markert er avlastningen at bena har fått forskjellig lengde: hvis man tenkte seg det venstre rettet ut, ville det bli lenger enn det høyre. Den fremstrakte venstre hånd holdt antagelig et attributt, og i den høyre vil man gjerne tenke seg en lanse eller et scep-ter. Imidlertid ser man ikke spor av noe slikt på basen. Denne har hjørnene foran avrundet på en

måte som er uvanlig i antikken, og på baksiden, bak statuens høyre ben, er overflaten ru som om noe var brutt av. Man kan få inntrykk av at basen har vært større og kanskje uregelmessig avslått, og senere blitt omhugget og forminsket så den skulle få et mer homogent utseende. I så fall kan festepunktet for det manglende attributt i høyre hånd ha sittet lengre ut for høyre fot. Kvinnen er iført en form for peplos, også kalt dorisk chiton. Mens den joniske chitonen, som ble beskrevet i forrige nummer av «Klassisk Forum» (1990,1, s. 8), er av lin, er peplosen av ull. Den regnes som en typisk dorisk drakt. Både chiton og peplos består i utgangspunktet av et rektangulært stoffstykke, men siden peplosens øvre del er dobbel og danner en såkalt overfold, er stoffstykket lenger enn chitonens. Det overstiger bærerens høyde, og lengden varierer med overfoldens lengde. Ofte ender overfolden i midjhøyde, men den kan rekke helt til knes. I sistnevnte tilfelle har den gjerne et belte som trekker den litt opp slik at kanten ender midt på låret.

Den vanligste peplos er lukket i begge sider opp til armhulene mens den øverste delen er splittet opp i sidene så det dannes to store paneler, ett foran og ett bak. Når kvinnen trakk på seg peplosen, tok hun et godt nyp i fremre og bakre panel og festet dem sammen på hver skulder med nåler. Resten av stoffet ble da hengende ned foran og bak og kunne rekke fra over midjhøyde til knærne alt ettersom hvor langt et stoffstykke peplosen var laget av. Nålene peplosen var festet med, er relativt sjelden fremstilt i billedkunsten, hyppigst sees de i vasemaleriet. For å holde på det tunge ullstoffet var de meget solide, noe i likhet med de lange nålene Nord-Afrikas berberkvinner tradisjonelt har brukt som draktnåler. Herodot (Bok V,87) forteller at da atenerne omkring 560 f.Kr. hadde lidd et knusende nederlag for aeginetene, unnslopp bare én eneste mann. Han ble da han kom frem til Aten, omringet av rasende kvinner, som i forbitrelse over å se ham i live og høre at deres mannlige pårørende var drept, stakk ham i hjel med sine draktnåler. Dette

forferdet atenerne mer enn nederlaget, og de tvang kvinnene til å legge bort peplosen og gå over til chiton, som ikke hadde nåler.

En variant av peplosen er helt åpen i den ene siden. Denne typen peplos var særlig forbundet med de spartanske kvinnene, som ble kalt «de hoftevisende». Da drakten var bred og hadde dype folder som holdt seg på plass av sin egen tyngde, så man ikke mye av kroppen når bærerens stod. Når hun derimot beveget seg, særlig utendørs, kan den åpne peplosen umulig ha vært noe særlig anstendig plagg. Enhver kvinne som har båret «konvoluttskjørt» eller lignende moter vet hvordan panelene blåser til side for det minste vindpust, og peplosen var åpen fra skulder til fot. Den åpne peplos kan neppe ha vært egnet for annet enn det stille inneliv som mange greske kvinner førte.

Peplosen kan bæres både med og uten belte. Dette kan være festet utenpå overfolden som på Roma-instituttets statue, eller man kan lage en pose av stoffet, såkalt *kolpos*, i midjhøyde ved hjelp av et belte som stoffet trekkes over. Peplosens overfold er da relativt kort og viser *kolpos*-folden. Denne moten var populær i det 5. årh. f.Kr. og bæres bl.a. av karyatidene på Erechteion på Athens akropolis.

Som regel bæres peplosen alene, men man kan ha en chiton under. Det er blitt foreslått at Roma-instituttets statue bærer en slik underchiton, og det en langermet sådan, fordi foldene går helt opp i armhulen. I så fall ville man kanskje ventet at chitonfoldene skulle ha hatt en litt annen karakter enn peplosfoldene for å markere at det dreide seg om to forskjellige plagg. Her er det imidlertid ingen forskjell, så det er også mulig at billedhuggeren har latt peplosfoldene fortsette så høyt opp for å skjule skjøten for innsetningsarmen.

I gresk kunst sees peplosen hyppigst i klassisk tid. Senere går den øyensynlig av moten, men den bæres av en del klassiserende statuer i hellenistisk og romersk tid. Siden vår statue har

et høytsittende belte som er typisk for hellenistisk mote, er det tydelig at kunstneren ikke har hatt noen klassisk peplosstatue som modell. Når disse har belte, sitter det i midjehøyde. Statuen på Roma-instituttet er antagelig inspirert både av klassiske og hellenistiske modeller. Det dreier seg neppe om en kopi etter en bestemt gresk original, men om et eklektisk romersk verk. Dette kan man også slutte av statuens kappe, som er helt eksepsjonell i en gresk kvinnefremstilling, og som er sjelden nok i romersk kontekst.

Kappen statuen bærer er en chlamys. På latin kalles den paludamentum. I enkelte publikasjoner kan man se denne type kappe omtalt som sagum, et gallisk plagg. Da sistnevnte kappe er blitt forskjellig identifisert, og paludamentum er den romerske feltherrestypiske attributt, velger jeg her å omtale statuens kappe som chlamys idet jeg finner denne betegnelsen mer «verdi-nøytral», for å si det slik.

Chlamys er et firkantet stoffstykke som vanligvis er drapert slik vi ser det på Roma-instituttets statue: det dekker venstre arm og skulder og er festet på høyre skulder slik at høyre arm er fri. Kappen kan også bæres på begge skuldre og festes midt foran under kravebenet. I begge tilfelle er den festet med en nål, fibula, som er forsvunnet på vår statue.

Chlamys er et mannssplagg og et typisk uteplass som bæres av jegere, reisende, ryttere og soldater. I gresk kunst kan den også angi at bæreren er medlem av ridderstanden. Av gudene bærer Hermes, romernes Mercur, chlamys, ofte sammen med en vidbremsset reisehatt kalt petasos. Som gudenes sendebud er han stadig på farten, og chlamys er derfor et passende

attributt til ham. Som regel ligger chlamysens laveste punkt omtrent i knehøyde, men i senantikken mister den sitt preg av plagg for «handlingens menn» og går over til å bli en embedsmannsdrakt, og da blir den sid. Den kjente mosaikken i San vitale i Ravenna som viser keiser Justinian I og hans hoff, gir gode eksempler på den senantikke chlamys.

Peplos og chlamys danner et effektivt foldefall rundt vår statues kropp. På dens venstre side, som er dekket av kappen, er foldene skrå eller v-formede, mens de på høyre side faller rett ned. Bak er foldefallet mer monotont enn foran, især peplosfoldene, som nesten får «trekkspill»-karakter. Også modelleringen av kroppens former er mer summarisk bak

enn foran, og statuens bakside er temmelig flat, særlig hva underkroppen angår. Heller ikke på forsiden er underkroppen så vellykket som

Fig. 1: Kvinnestatue. Det norske institutt i Roma

overkroppen. Knærne sitter som nevnt i forskjellig høyde, og foldenes nedre avslutning er lite nyansert. De er avsatt fra basen med en borrhille, bare over skoene er det tilløp til variasjon i foldefallet.

Statuens sko er forresten et kapittel for seg, omhyggelig utformet som de er. De har solid såle mens overlæret synes å være utført av tynt, fint skinn. Nedover foten går det en bred sliss med U-formet avslutning. Den er omgitt av en tungeformet bord dekorert med små, runde skiver. De er blitt identifisert som perler, men er vel snarere naglehoder som har tjent som feste for lissene, som krysser hverandre midt i slissen. Skoene er av romersk type og viser igjen at statuen er et romersk verk.

Kombinasjonen lang kvinnedrakt (i dette tilfelle peplos) og chlamys er ukjent i gresk sammenheng, men den forekommer i romersk kunst. Keiserinner blir fra og med Konstantin den stores hustru Fausta fremstilt med chlamys på mynter. Pendanten til Justinian-mosaikken i San Vitale viser keiserinne Teodora med sine hoffdamer. Hun alene av kvinnene bærer chlamys. En senantikk keiserinne, antagelig Ariadne, på et elfbensdiptykon fra ca. 500 e.Kr., bærer også chlamys (Fig. 2). I likhet med Teodora har hun perlebroderte sko. Begge keiserinner bærer store juvelkraver som dekker skuldrene.

En kvinne med scepter og chlamys på en gulvmosaikk fra Karthago (Fig. 3) er også forsøksvis blitt identifisert som keiserinne. Denne identifikasjonen er mer tvilsom. Kvinnen mangler den store juvelkraven og det keiserlige diadem (hun har bare et dobbelt bånd i håret), og det faktum at hun er fremstilt i en gulvmosaikk som kunne tråkkes på, maner også til forsiktighet når det gjelder en keiserinne-identifikasjon. Det er mer sannsynlig at kvinnen er en personifikasjon i likhet med Roma og Konstantinopel som flankerer konsulen på en del diptyker fra senantikken. De har chlamys over

en lang drakt som kan minne om en peplos idet den har overfold, men føttene bærer sandaler, ikke sko.

Ut fra sammenligninger med monumenter av den typen som er nevnt ovenfor, identifiserte H.P. L'Orange statuen på Det norske institutt som en senantikk keiserinnestatu (Institutum Romanum Norvegiae: Acta, Ser. 1, IV (1969), s. 95-99). Han gikk ut fra at den på grunn av sitt innsetningshode var en portrettstatue, og som vi har sett, er det av kvinner (d.v.s. «riktige» sådanne, ikke personifikasjoner) bare senantikke keiserinner som blir fremstilt med chlamys i billedkunsten. L'Orange fant støtte for sin hypotese blant annet i statuens sko idet han tolket de små kulene på dem som perler, slike som man ser på skoene til keiserinne Theodora i Ravenna og Ariadne (7) på elfbensrelieffet på Fig. 2.

Er statuen først identifisert som keiserinne, gir en senantikk datering nærmest seg selv, siden keiserinner med chlamys opptrer fra det tidlige 4. århundre av. I begynnelsen av århundret er de nok så sjeldne, først mot slutten blir de mer vanlige, og L'Orange plaserte da også statuen i denne perioden og betraktet den som en manifestasjon av den theodosianske klassisisme. Som sammenligningsmateriale brukte han i sin publikasjon theodosianske elfbensrelieffer, spesielt to berømte relieffer assosiert med to av de viktigste eksponentene for hedendommen i det senantikke Roma, Symmachus- og Nicomachus-familiene (L'Orange, op. cit., s. 98, Pl. VIb). En lignende klassiserende stil, om enn noe mindre utpreget, viser et diptykon med Stilicho, Serena og deres sønn, som er blitt presentert i et tidligere nummer av «Klassisk Forum» (Bente Kiilerich/Hjalmar Torp, Stilicho-diptykonet i Monza, «Klassisk Forum» 1989, 2, s. 26-35).

En viss likhet mellom disse elfenebansarbeidene og statuen på Det norske institutt i Roma er utvilsomt til stede, og den går nettopp på det klassiserende aspekt. Sammenligner man deri-

mot statuen med theodosianske marmorarbeider, både relieffer og fullplastiske skulpturer, viser det seg at sistnevnte har en draperistil som er mer «deig-aktig» og monoton. Vår statues folder er utført med langt større sans for plastisitet, og de har større dybde og rikere variasjon enn det som er vanlig i theodosiansk marmorskulptur. Riktignok er statuen som L'Orange påpekte, flat og nokså summarisk utført på baksiden, men dette er ikke typisk for senantikkk skulptur alene. Alt fra tidlig keisertid kan man finne romerske statuer som er svært så summariske og flate bak, forutsatt at de var beregnet på å stå i en nisje eller foran en vegg.

Hvis statuen hadde vært iført et mindre spesielt plagg enn en chlamys, som uvegerlig fører tankene i retning av en senantikkk keiserinnefremstilling, ville man neppe datert den så sent som til det 4. årh. e.Kr. Datering av romerske statuer på stilistisk grunnlag er riktignok uhyre vanskelig, men ut fra et vanlig stilhistorisk skjønn synes vår statue å kunne høre hjemme i det 2. årh. e.Kr. Man kan f.eks. sammenligne dens chlamysfolder med kappefoldene til noen store kvinnestatuer i «Loggia dei Lanzi» i Firenze, som opprinnelig kommer fra Roma og som kan ha tilhørt et galleri berømte kvinner som muligens var oppstilt på eller ved Trajans forum (innviet 112 e.Kr.). Vår statue kan også sammenlignes med en portrettstatue i Museo Nazionale Romano hvis frisyre daterer den til Hadrians tidlige regjering, d.v.s. til 120-årene e.Kr. (Fig. 4). Denne statuens litt stive benstilling og monotone foldefall i peplosen er ganske like tilsvarende trekk hos Roma-instituttets statue.

Hvis sistnevnte statue også blir å datere til Trajans eller Hadrians regjeringstid, blir det fortsatt mulig å opprettholde hypotesen om at den forestiller en keiserinne? Det lar seg ennå gjøre, fordi det finnes beretninger om keiserinner iført chlamys alt fra julisk-claudisk tid. Da Claudius i 52 e.Kr. skulle feire åpningen av en tunnel som forbandt elven Liris og Fucinus-sjøen med en stor naumachi, et arrangert sjø-

slag med dødsdømte forbrytere som mannskap på skipene, stod hans hustru Agrippina ved hans side iført en gylden chlamys (Dio Cassius, LXI,33,3. Tacitus, *Annales*, XII,56).

Selv om denne kappen før senantikken ikke er noe vanlig plagg for keiserinner, forekom det altså anledninger hvor den ble båret, og man kan ikke helt utelukke at noen har ønsket å minnes nettopp en slik anledning gjennom å reise en statue av en keiserinne iført chlamys. Slike statuer må, om de fantes, ha vært så sjeldne at det statistisk sett er svært små sjanser for at de skulle være bevart, men muligheten kan ikke utelukkes.

Imidlertid er det andre momenter som taler mot identifikasjonen med en keiserinne, spesielt statuens format. Keiser- og keiserinnestatuer er som regel såkalt legemsstore (d.v.s. godt over vanlig høyde) eller enda større, eller så er de i miniatyrfomat. I motsetning til hva L'Orange mente, er heller ikke statuens sko keiserlige, som påpekt av den tyske forskeren Rudolf Stichel (*Die römische Kaiserstatue am Ausgang der Antike*, Roma 1982, s. 9, note 36). Det blir da egentlig ikke noe igjen som taler for at statuen skulle forestille en keiserinne, så man bør heller ta for seg en annen mulighet, nemlig at den fremstiller en personifikasjon av et sted eller et folk.

L'Orange var i sin artikkel inne på tanken, men han forkastet den fordi statuen adskiller seg fra de gjengse fremstillinger av Roma og Konstantinopel, senantikkens mest representative bypersonifikasjoner. Disse hadde som nevnt sandaler, mens vår statue bærer sko.

Heller ikke med en tidligere datering lar en Roma- eller Konstantinopel-identifikasjon seg forene. I det 2. årh. e.Kr. var Roma fremstilt på en helt annen måte enn i senantikken: hun bar kort amazonedrakt med det ene brystet blottet. Hva Konstantinopel angår, fikk byen som bekjent det navnet da Konstantin den Store gjorde den til hovedstad i 330 e.Kr. I det 2. årh. e.Kr.

bar den ennå sitt gamle navn Byzantion, og selv om den sikkert også dengang hadde sin Tyche eller bygudinne (antagelig skapt i analogi med hellenistiske typer som den berømte Tyche fra Antiochia), var byen Byzantion ikke på noen måte så viktig at man kan forestille seg at statuer av dens Tyche ville blitt oppstilt andre steder enn helt lokalt. Men selv om vår statue neppe kan forestille Roma eller Byzantion, kan den være en personifikasjon av en provins eller et folkeslag.

Personifikasjoner av bestemte geografiske områder eller folk går tilbake til republikkens tid for Romas vedkommende. I tilknytning til sitt teater på Marsmarken, som ble innviet i 55

Fig. 2: Keiserinne Ariadne (?). Elfenbensdiptykon i Firenze. Tidlig 6. årh.e.Kr.

f.Kr., lot Pompeius oppstille statuer av 14 nationes, laget av billedhuggeren Coponius. Blant de statuer som er funnet i det området hvor teatret lå (mellom Campo dei Fiori og Largo Argentina i nåtidens Roma) er to kolossalstatuer med en høyde på omkring 4 m. De viser idealiserte kvinneskikkelser iført identisk drakt med høytsittende belte og lange ermer. Den ene av disse ble under Napoleon-tiden bortført til Paris hvor den nå er i Louvre, mens den andre er i Museo Nazionale i Napoli. Filippo Coarelli, den kjente spesialist på romersk topografi, har villet identifisere disse statuene som to av Pompeius' nationes (Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia: Rendiconti, XLIV, (1971-72), s. 110-117, Figs. 7-14), men som det senere er blitt påpekt hørte de snarere til en gruppe med Apollo og musene fra Pompeius-teatret (Michaela Fuchs, Mitteilung des Deutschen archäologischen Instituts, Römische Abteilung, 89 (1982), s. 69-80).

Vi vet altså ikke hvordan Pompeius' nationes så ut, og Plinius, som nevner Coponius' statuer i sin *Naturalis Historia* (XXXVI,41), sier intet om deres utseende. De må imidlertid ha vært et kjent innslag i Romas bybilde, for like før sitt fall hadde Nero et mareritt om dem: han drømte at statuene omringet ham og hindret ham i å gå videre (Suetonius, *Nero*, 46).

Pompeius' nationes var antagelig forbildet for de «*simulacra omnium gentium*» som Augustus lot oppstille i en søylehall som het «*Porticus ad Nationes*» (Servius, *Ad Aen.* 8. 721). Hvor denne søylehallen befant seg vet vi ikke, heller ikke om den var frittstående eller en del av et større kompleks. Vi hører også om et utvalg av gentes på Augustus' forum (Velleius II,39,2). Det er mulig at Porticus ad Nationes var en av søylehallene som tilhørte dette forumet, og i så fall er det bare tale om ett galleri av personifikasjoner. Andre har ment at det var to forskjellige serier, men at den på Augustus' forum ikke nødvendigvis omfattet statuer, for i den kontekst opplysningen forekommer, kan det like godt ha dreiet seg om en serie innskrifter med

Fig. 3: Kvinnelig personifikasjon. Mosaikk i Karthago. 5. årh.e.Kr.

navn på de folkeslag som Augustus hadde lagt inn under Roma.

Da Augustus døde, ble det forrest i liktoget båret en serie fremstillinger (*eikones*) av de folk som Augustus hadde innlemmet i imperiet. Dio Cassius, som gir den fylldigste beskrivelsen, forteller at de enkelte eikones viste et karakteristisk trekk ved det folkeslag de tilhørte, slik at man kunne identifisere dem (Dio Cassius, LVI,34,2). Sammen med gruppen av folkeslag ble det båret en *eikon* av Pompeius, muligens som en henspilling på de berømte nationes i Pompeius-teatret, som synes å ha vært den romerske prototypen på slike fremstillinger. Om de *eikones* som ble båret i Augustus' liktog var malerier eller statuer, vet vi ikke. Hvis de var statuer, må de ha vært så lette at de kunne bæres, og høyst sannsynlig da i bronse i likhet med de statuene av nationes (eller *ethnē*, som de heter på gresk) som ble båret i liktoget til keiser Pertinax og som Dio Cassius beskriver som øyenvitne (Dio Cassius, LXXV,4,5).

De eneste fremstillinger av nationes fra Augustus' tid som vi har materielle rester av, er en serie relieff-fragmenter fra Ara Pacis. De er lite kjent, for de er ikke inkludert i den rekonstruerte versjonen som vi ser i Roma i dag, men ligger bortgjemt i museumsmagasiner. Antagelig smykket disse relieffene sokkelen på det egentlige alter, som ligger innenfor de berømte marmorskrankene med fremstillinger av Augustus' familie og episoder fra Romas mytiske fortid. Det lille som er bevart av sokkelrelieffene, er så fragmentarisk at det er umulig å rekonstruere så mye som én figur, men vi kan slutte at det dreiet seg om en serie stående kvinneskikkelser (en vanlig form for personifikasjon i romersk kunst), og at i hvert fall noen var karakterisert gjennom sin drakt, fordi en av kvinnene bærer posebukser, et typisk barbar-tegn. Dette med de lokale karakteristika stemmer forøvrig overens med Dio Cassius' notis om de *eikones* som ble båret i Augustus' likfølgere.

Det var et velkomment supplement til vår magre viten om personifikasjoner i tidlig romersk keisertid da man under utgravningene av byen Afrodissias i Tyrkia, frila Sebasteion-komplekset (på latin ville man kalt det et Augusteum), som var viet det julisk-claudiske keiserhus. Sebasteion er nærmest en prosesjonsgate, 90x14 m, som løper øst-vest og ender i et tempel viet keiserkulten. Langsidene er flankert av to søylehaller, en i syd og en i nord, med relieffer i to etasjer (i alt var det 190 relieffer). Sebasteion ble påbegynt under Tiberius og avsluttet under Nero, hvilket fremgår av innskrifter funnet på stedet. Byggekostnadene ble dekket av to lokale familier, hvorav den ene betalte for kompleksets portbygning (propylon) og den nordlige søylehallen, den andre for templet og den sydlige søylehallen.

Det var på nordsiden at det stod en serie med *ethnē*: personifikasjoner av folkeslag og geografiske områder. Deres opprinnelige antall er blitt kalkulert til 50. De var fremstilt som kvinneskikkelser stående på baser, og skulle altså illudere statuer. På basen var den enkelte personifikasjonens navn innskrevet. Man har funnet 16 navne-innskrifter og 6 hele eller fragmentariske figurer. Av sistnevnte kan bare én med sikkerhet forbindes med et av navnene.

Serien med *ethnē* utgjorde en nedre sone med relieffpaneler. Av den øvre er bare to paneler bevart. De viser Havet og Dagen, og faller innenfor en genre som vi kunne kalle «kosmiske allegorier». Antagelig var de øvrige relieffene i denne serien av samme type: man kunne tenke seg Jorden og Natten som motstykker til Havet og Dagen, f.eks. Dette satte personifikasjonene nedenunder inn i en kosmisk kontekst. Nordhallen i Sebasteion kan sees som en allegori over Romerriket, og den dannet en pendant til sydhallen, hvis relieffer omfattet scener fra gresk mytologi i nedre sone samt scener med guddommer og medlemmer av det julisk-claudiske keiserhus (som i dette selskapet ble gudlike) i øvre sone.

Ethnos-personifikasjonene fra Sebasteions nordhall er alle forskjellige. Den ene som kan forbindes med en innskrevet base, har i likhet med Roma-instituttets kvinnestatue gresk drakt (i dette tilfelle chiton) kombinert med lang chlamys (Fig. 5). Figuren representerer en stamme som levde på Balkan, Piroustae. De ble beseiret av Augustus i årene 6-8 e.Kr. I det hele tatt synes de bevarte *ethnē* å henspille på Augustus' seiere. Det er antagelig derfor kvinneskikkelsene ikke bare symboliserer undertvungne barbariske stammer, men også øyer i Middelhavet som Sicilia, Kreta og Kypros. Førstnevnte ble «befrikket» av Augustus fra Sextus Pompeius i 36 f.Kr., mens han fikk herredømme over Kreta og Kypros etter slaget ved Actium i 31 f.Kr.

Fig. 4: Isis-prestinne. Portrettstatue, 120-årene e.Kr. Roma, Museo Nazionale

Noen av de fremstilte *ethnē* har sine attributter bevart. En figur står med en okse ved sin side, en annen har et pannebånd som er typisk for Dionysos. Kanskje representerer den en stamme fra Trakia, Dionysos' hjemland. Piroustaefiguren bærer i tillegg til sin chlamys skjold og hjelm, vel en henspilling på at dette var en krigersk stamme.

R.R.R. Smith, som har publisert *ethnē*-relieffene fra Afrodiasias (Journal of Roman Studies, LXXVIII (1988), s. 50-77), har foreslått at inspirasjonskilden for figurene kan ha vært en tilsvarende serie i Roma, kanskje den som Augustus lot oppstille i Porticus ad Nationes. Dette er en tiltrekkende hypotese, selv om den ikke kan bevises. De som hadde råd til å bekoste Sebasteion, hadde sikkert også råd til å skaffe seg tegninger av modeller fra Roma, eller til å sende mesteren for det lokale skulpturverksted på en Roma-tur slik at han personlig kunne kopiere relevante monumenter.

For å finne en ny serie med *ethnē* eller nationes etter Sebasteion i Afrodiasias må vi gå til 2. årh. e.Kr., nærmere bestemt til Hadrians regjering (117-138). Hadrians politikk gikk ut på å konsolidere de forskjellige delene av det romerske imperiet og skape en sterkere følelse av enhet og fellesskap. Hans lange reiser og opphold utenfor Roma er et av utslagene av denne politikken overfor provinsene. Den var lite populær i konservative kretser i Roma, hvor man foretrakk at hovedstaden skulle understreke sin tradisjonelle herskerrolle og betrakte provinsene som hærtatte områder mer enn som likeverdige partnere. Tiden var imidlertid løpt fra dette synet, noe Hadrian innså. Han var forøvrig selv fra provinsen idet han i likhet med sin forgjenger Trajan var født i Spania.

Når Hadrian oppkalte forskjellige deler av sin villa i Tivoli etter steder han hadde besøkt på sine reiser, var dette neppe et utslag av turistisk interesse for denne eller hin lokalitet, men snarere et uttrykk for ønsket om å trekke pro-

vinsene inn i imperiets hjerte, den keiserlige bolig. Da de mange kunstverkene fra Hadrians villa er spredt for alle vinder, er det vanskelig å forestille seg hvordan den symbolske gjenskapelsen av bestemte lokaliteter var gjennomført, for vi kan bare identifisere én eneste i dag, den egyptiske Canopus, som endte i en kunstig grotte med egyptiserende statuer. Det er rimelig å tro at det også andre steder i villaen kan ha stått oppstilt kunstverker som har gitt betrakteren bestemte geografiske assosiasjoner. En skulptur av denne typen, som er funnet i Hadrians villa, er en over legemsstor kvinnestatue som havnet i Ince Blundell Hall i England (J.C.M. Toynbee, The Hadrianic School, Cambridge 1934, s. 67-69, pl. XXIV,4). Den bærer en chlamys-lignende kappe festet midt på brystet med en fibula, halvlang chiton og høye støvler, altså en for romerne fremmed-artet kombinasjon av plagg. Hodet (som muligens ikke er tilhørende) bærer en murkrone. Statuens venstre hånd hviler på en tympanon eller tamburin. Den har sammenheng med Cybele-kulten og viser at statuen skal forestille en lokalitet eller provins i Lilleasia, denne gudinnens hjemland. Både Frygia, Bithynia og Kappadokia er foreslått som muligheter. Imidlertid ligner statuen mest på sistnevnte provins slik den er fremstilt på et myntbilde fra Hadrians tid.

Denne mynten er én av en serie som har personifikasjoner av byer eller provinser på reversen. Myntene, som synes å være blitt slått i 130-årene, er vår beste kilde til den hadrianske epokes oppfatning av geografiske personifikasjoner. Serien ble fulgt opp av Hadrians etterfølger, Antoninus Pius (138-161), som i år 139 lot slå en ny serie mynter med personifikasjoner tydelig inspirert av de hadrianske. Foranledningen var at Antoninus Pius samme år var blitt overrakt en gullkrone av Italia og provinsene, men den dypere liggende årsaken var antagelig at han følte at han måtte støtte opp om sin adoptivfars politikk overfor provinsene. Denne politikken hadde, som nevnt, gjort Hadrian upopulær i Roma, særlig i Senatet, og det

er blitt foreslått at det var den som var hovedgrunnen til at Senatet først nektet å gi den avdøde keiseren status som *divus*. Ved å slå en myntserie som minnet om forgjengerens gjorde Antoninus Pius det klart at han ikke aktet å forkaste dennes politikk. En slik støtte for Hadrians aktiviteter var på den ene siden en markering av *pietas* mot den avdøde (Antoninus fikk ikke sitt tilnavn *Pius* for ingen ting), men på den andre siden styrket den Antoninus Pius' egen posisjon, for han hadde all interesse av å fremstille den person som hadde adoptert ham og gitt ham makten, som en mann hvis handlinger var rosverdige.

Tross motvilje fra Senatets side ble Hadrian

Fig. 5: Personifikasjon av stammen Pirousta.
Rekonstruksjon av relieff fra Sebasteion i Afrodiasias. 1. årh.e.Kr.

guddommeliggjort, og mellom Pantheon og Via Lata (den nåværende via del Corso) ble det bygget et tempel for ham som ble innviet i 145 e.Kr. Dette Hadrianeum er delvis bevart den dag i dag, for 11 av dets søyler er inkorporert i Romas børs. I området er det kommet for dagen en serie relieffer med kvinnelige provins-personifikasjoner som alternerer med våpen og rustninger. Relieffene er spredt i forskjellige romerske samlinger, og noen er også i Napoli. Den største gruppen, som også er lettest tilgjengelig, står oppstilt i gården til Konservatorpalasset.

Relieffenes tilknytning til Hadrianeum er ikke helt klar, men i de fleste publikasjoner tenkes de som dekor på en sokkelsone inne i templets cella. Andre plaseringsmuligheter kan imidlertid også komme på tale. Det som er viktig i vår kontekst, er at de tydelig står i samme tradisjon som de nevnte myntserier, og derved symboliserer Hadrians provinspolitikk. I likhet med kvinnestatuen på Det norske institutt i Roma bærer flere av personifikasjonene fra Hadrianeum *chlamys*. Den som er avbildet på Fig. 4, bærer *chlamys* over en *peplos* med langermet undergrav, som også vår statue kan ha hatt.

Ut fra de betraktninger som her er gjengitt, finner jeg det rimelig å se i Roma-instituttets statue en hadriansk provins-personifikasjon og ikke en senantikk keiserinne. Statuens stil harmonerer med en datering til Hadrians tid, og som vi har sett, ble det under ham og hans etterfølger Antoninus Pius skapt en rekke provinspersonifikasjoner hvis drakter i flere henseender lar seg sammenligne med vår statues hva angår kombinasjonen av *chlamys* og tradisjonell kvinnekledning. Den såkalte Kappadokia fra Hadrians villa viser at det i tillegg til myntbilder og relieffer ble laget fullplastiske personifikasjoner, noe som ikke forbauser når man ser den store interessen for provins-fremstillinger som myntbildene bærer bud om.

Hvis statuen på Roma-instituttet er en provinsspersonifikasjon, kan det forklare hvorfor hodedet var et innsetningehode. Sikkert hadde det en spesiell frisyre eller et hodeplagg som skulle definere den geografiske tilhørigheten, og det ble da å regne for et individuelt hode som måtte hugges separat akkurat som et portretthode. De nå tapte attributtene i statuens hender har også henspilt på provinsens karakter. Uten dem blir det umulig å tenke seg hvilken provins som opprinnelig var fremstilt. Statuens chlamys gir den et militært preg som kanskje peker i retning av en provins hvis befolkning hadde ord på seg for å være gode krigere, og den stolte holdningen antyder at dette ikke var noen nylig under tvungen provins, men en som var blitt innlemmet i romerriket såpass tidlig at man ikke umiddelbart assosierte den med et hærtatt område. Selv med disse forbehold blir det såpass mange kandidater å velge mellom at et forslag til navn ville bli en ren gjetning.

Man kan tenke seg at statuen var en del av et galleri som viste flere provinser i likhet med de gallerier av denne typen som er nevnt tidligere.

Bortsett fra «Kappadokia» fra Hadrians villa er det meg bekjent ikke funnet noen andre personifikasjoner i form av statuer fra Hadrians tid, og med «Kappadokia» har vår statue neppe hatt noe å gjøre, for de har forskjellig format. At det ikke eksisterer andre statuer fra et slikt hypotetisk galleri, behøver ikke å bety noe, for den fragmentariske og ofte tilfældige bevaring av oldtidsmateriale kan føre til at bare en liten del av et større hele overlever, mens resten går tapt.

Selv om statuen på Roma-instituttet kanskje må detroniseres som keiserinne, er den ikke mindre interessant som provinspersonifikasjon. Siden den formodentlig er funnet i Italia, blir den et nytt vitnesbyrd om en keisers ønske om å markere provinsenes betydning for Imperiet gjennom å la dem fremstå legemliggjort som statuer i det italiske kjerneområdet, enten de nå har stått oppstilt i en offentlig kontekst eller på en av de keiserlige eiendommer.

Siri Sande

Blekk i Herculaneum

To typer blekk

Da vi begynte å rulle opp papyrene fra Herculaneum igjen, var det en stor skuffelse at skriften var helt eller delvis borte på store partier. Det gjelder imidlertid også de papyrene som ble rullet opp i det 18. og 19. århundre.

For å få rede på hvordan noe slikt kunne skje, har vi foretatt en elektronmikroskopisk undersøkelse av blekket i papyrene. Forsker Fredrik C. Størmer ved Statens institutt for folkehelse

og ingeniør Ingvild Lorentzen ved Kjemisk institutt i Oslo har stått for selve undersøkelsen.

Det ble brukt to slags blekk i oldtiden, organisk og metallisk. Det organiske var en blanding av gummi arabicum, kullstoff og vann. Dette vet vi fra Plinius (35,25,41-43), Vitruv (7,10,2-4) og Dioskorides (5,182) Persius (3,13) nevner også et organisk blekk som ble laget av den mørke væsken fra blekkspruten.

Det organiske blekket blekes ikke av lyset, de sorte bokstavene er like tydelige idag som i oldtiden. Blekket påvirkes heller ikke av kjemiske stoffer. Men det oppløses av vann, noe som ikke er vanskelig å vise i praksis, og som også har en morsom illustrasjon i Martials epigram 4,10: Dikteren har lagt ved en svamp, i tilfelle hans patron (sponsor) ikke skulle like vitsene.

Dette er den eldste typen blekk. Det ble brukt hele oldtiden igjennom, av egypterne, grekerne og romerne.

Det metalliske blekket er yngre. Vi vet med sikkerhet at det var i bruk i det tredje årh.e.Kr.,

men det kan være adskillig eldre. Det er iallfall en teoretisk mulighet for at det kan ha vært brukt i Herculaneum.

Dette blekket var en blanding av jern (ferrovitriol: $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$), eikebark og vann. Det ble brukt på pergament og har antagelig vært foretrukket for det organiske blekket som ikke festnet seg så godt på den glatte pergamentoverflaten.

Det metalliske blekket blekner med tiden, men det er vannavstøtende og inngår en forbindelse med skrivematerialet slik at man kan gjenvinne tapt skrift med kjemiske midler eller fotografering.

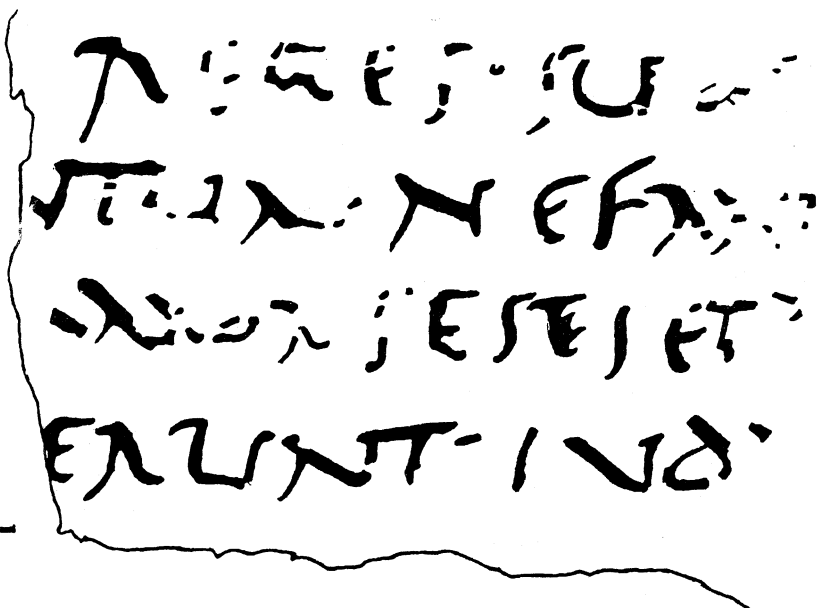

Fig. 1: Eksempel på skrift i en papyrus fra Herculaneum. Pap. nr.21 med arkaiske, romerske bokstaver. Tekst fra Ennius' Annaler, bok VI.

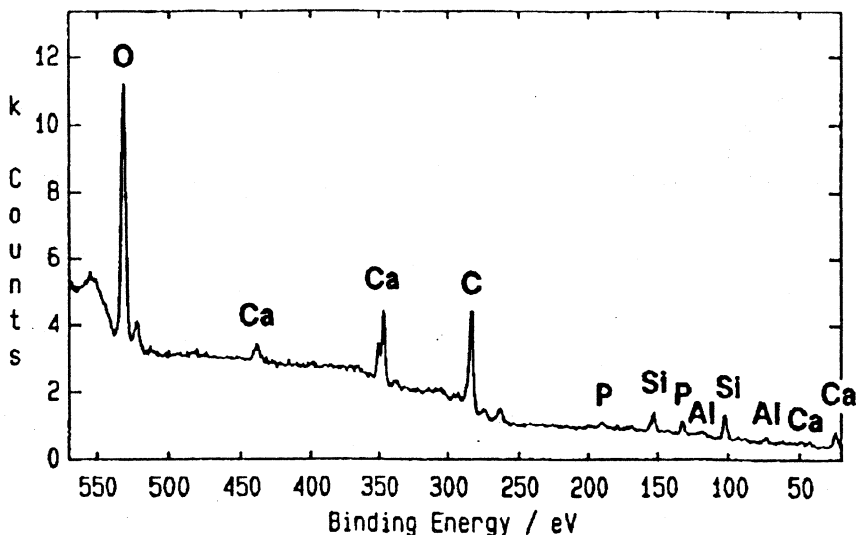

Fig. 2: Papyrusoverflate, areal både med og uten blekk.
Spektret viser overflateforurensende stoffer.

Var det organisk eller metallisk blekk som ble brukt i Herculaneum?

Elektronmikroskopi

En tilfeldig valgt bokstav fra en tilfeldig valgt papyrusrull ble analysert. Et scanning elektronmikroskop (JEM 840) ble benyttet sammen med en energidispersiv røntgenstråle-analysator (Link 869). (Eksempel på skrift i en papyrus fra Herculaneum kan sees i fig.1.)

Ved denne metoden blir ganske små arealer, bare synlige i mikroskopet, bombardert med elektroner, og atomene sender ut røntgenstråler. Disse blir tallet, og energispektret som fås, brukes til element-identifikasjon.

Organisk blekk i Herculaneum

Resultatet vises i fig.2. Et stort antall forurensende stoffer (Al, Ca, Si) forekommer, men

jern ble ikke oppdaget («detection limit» 2-3 atom %). Det betyr at blekket vesentlig inneholdt organiske stoffer.

Resultatet støttes ved tidligere forsøk som er gjort på å gjenvinne tapt tekst med fotografering i infrarødt og ultrafiolett lys og med ditto film. Forsøkene var negative. Det var ikke mere å se enn på vanlige fotografier. Skriften var borte.

Hvis blekket hadde vært metallisk, ville det inngått en forbindelse med papyrusen som filmen hadde registrert. Det organiske blekket forsvinner uten å etterlate spor. Antagelig ble det vasket vekk under Vesuvus utbrudd av vann som oppløste blekkets gumi arabicum.

Knut Kleve
Fredrik C. Størmer
Brynjulf Fosse

ROMA I TEKST

VIII

Den sårede Aeneas og Apollo Medicus

Å jakte på forbindelser mellom steder og tekster gir ikke alltid håndfast bytte. Da faller en tilbake på selve naturopplevelsen. Her skal det primært dreie seg om en besnærende teori som har versert noen år innen Vergilforskernes rekke. Om vi finner å måtte sette noen spørsmålstegn ved teorien, kommer vi i alle fall litt omkring både i det litterære og det topografisk-monumentale landskap. I den ene enden, den litterære, har vi tilbakeslaget før avgjørelsen i 12. bok av Aeneiden, i den andre har vi rester av et tempel som ikke har unngått vårt blikk om vi har vendt det i retning av Marcellusteateret ved Tiberen. Når inntil teatrets cavea står – eller rettere: er reist på ny – tre korintiske søyler med arkitrav og det hele på et tre ganger mannshøyt podium: dette er restene av prakttemplet for Apollo Medicus, også kalt Sosianus 1).

Vi begynner i den litterære enden med Vergils Aeneide. Problemet er i sin kjerne skildringen av en angivelig guddommelig fiasko. En slik er ikke å ta lett på i prinsipatets første tiår med den nyvakte fundamentalisme som da var i ferd med å sette Roma på ende, især ikke når guden det gjaldt var Apollon. En dikter som Euripides kunne til nød tillate seg å jekke ned Apollons allmektige pretensjoner en smule 2), og hos en

Ovid kan man vente seg litt av hvert av underfundig respektløshet 3), men i Maecenas' stall var det ingen dikter som ikke applauderte Augustus' foretrukne gudetrias: Apollon, Venus og Mars.

Aeneas såres og leges

I siste bok av Aeneiden går det mot det endelige oppgjør. Det har alt lenge bygget seg opp til en tvekamp mellom Aeneas og Turnus. Til slutt inngås en høytydelig pakt om saken. Men det er krefter på Turnus' side som for enhver pris vil forpurre oppgjøret, og igjen bryter det løs en kaotisk kamp. Aeneas forsøker å kvele den i fødselen ved å appellere til sine, men forgjeves. I samme stund blir han selv såret av en hvinnende pil som slår ned et steds fra og blir stående brukken i låret: Ingen gjør krav på 'æren', heter det (12, 319-323). Turnus benytter seg av sjansen til skammelige bravader på slagmarken (v. 324-382). Pakten er satt over styr. Noe av bitterheten i sluttoppgjøret har sin bakgrunn her. I mellomtiden bringes den blødende Aeneas til trojanernes leir (383ff.). Aeneas kjemper selv hårdt for å få jernet ut av såret. Verre enn smertene er fortvilelsen over

1) 'Sosianus' er Plinius' betegnelse (N.H. 36,28).

2) se forf. «Apollon i Euripides' Alkestis», Religion og samfunn i antikkens Hellas (utg. av T. Eide og T. Hägg), Bergen 1989, s. 123-132.

3) Smlgn. f.eks. S. Lundström, Ovids Metamorphosen und die Politik des Kaisers, Uppsala 1980, 19-42.

ikke å være der han burde være. Han krever den første og verste form for behandling: at pilspissen skal skjæres ut like til bunns.

Iapyx/Apollon

Da dukker legen, den gamle Iapyx, opp i rette øyeblikk: Phoebo ante alios dilectus, «Apollons yndling om noen». Iapyx Iasides er hans fulle navn, og mer talende kan ikke et navn bli med den dobbelte henspilling på det greske 'iasthai' (å helbrede). Vergil tar seg tid til å fortelle hvordan Iapyx engang fikk sin kunnskap. Han ville forlenge en døende fars liv – altså sønnlig hengivenhet (pietas) i eksemplarisk form. Hva er en større anbefaling i Aeneiden? Iapyx' forhold til Apollon var nært og varmt. Ikke bare har guden gitt ham sin viten om legende urter, men også tilbudt ham sin «spådomskunst, sin kithara og sine hurtige piler». Men Iapyx ønsket seg ingen av delene, bare den 'tause legeskunst som ikke gir ære' (cf. v. 397 maluit... mutas agitare inglorius artis). Hans tanker gjaldt den døende faren og intet annet. Men dette til tross – og enda han har sin kunst direkte fra den høyeste autoritet – kommer han til kort i den aktuelle situasjon – viljen er det ingenting i veien ned. Han har kastet kappen tilbake for å ha frie armer, «i vesken» har han medikamenter, «Phoebus' virksomme urter». Vi ser den stakkars Iapyx fomle rådløst (nequiquam trepidat, nequiquam...). Han lirker og han bender med tangen uten å komme noen vei: Nulla viam Fortuna regit, nihil auctor Apollo/ subvenit 4) («Ingen lykke styrer hans skritt, ingen hjelp er det i hans læremester Apollon»). 5) Situasjonen er kritisk: Et fryktelig kampgny rykker nærmere. Leiren selv er truet. Pilene hagler alt tett innenfor. Fortvilte rop høres fra de kjempende trojanere.

Venus

Da er det Venus griper inn. Sønnens vanskjebnе blir for meget for henne (411 ff.). Fra Idafjellet på Kreta plukker hun en plante kalt dictamnus. Den har sin plass i virkelighetens verden og er kjent alt fra Aristoteles som en legende plante. Det hender, forteller Vergil, at villgjeten spiser den planten hvis den selv blir såret av jegerens pil. Skjult kommer Venus og blander plantens saft i vannet som legen har stående nær til sårbehandlingen. 'Ambrosia' og 'panacé' setter hun også til. Og pilen løsner, i samme stund forsvinner som et under all smerte. Blødningen stanser, og kreftene vender tilbake. Aeneas er igjen klar til innsats.

Wisemans teori

En engelsk kollega, Timothy Wiseman, tok opp denne episoden i 1984. Han undrer seg med mange over Iapyx' faglige standard: «Why is Iapyx so incompetent a surgeon, if his skill comes from Apollo? Why does Apollo – of all gods – not help Aeneas in his need?» Wiseman hevder at grunnen til syvende og sist er å finne i det samtidige bybilde. Vergils første lesere ville skjønne, uten ord, men med et megetsigende nikk, hvorfor Iapyx/Apollo svikter. Vi siterer like godt Wisemans konsise redegjørelse:

«The temple of Apollo Medicus had stood since 431 B.C. outside the Porta Carmentalis. It was rebuilt in great style by C. Sosius after his triumph ex Iudaea in 34, and the surviving remains of 'Apollo Sosianus' are considered a masterpiece of Augustan architecture. But it is true only in a chronological sense. Sosius had

4) I latinen ligger: «Ingenting hjalp den ting at Apollon var kilde/opphav (til hans kunst)».

5) En presisering av denne setningen gis i siste avsnitt.

Marcellusteatret med det gjenreiste hjørne av Sosius' Apollontempel.

been proconsul of Syria under Antony in 38-35, as consul in 32 he attacked Octavian, left Rome to join his old leader, and commanded the left wing of Antony's fleet at Actium the following year. The rebuilt temple of Apollo Medicus was the *monumentum* of an enemy of the new regime. (Uthevet av meg).

Derned blir episoden en form for ydmykelse av nettopp den Apollon som Octavianmotstanderen Sosius bygde et påkostet tempel for. Snart etter seierherrens hjemkomst stod et nytt Apollontempel ferdig på Palatinen, Octavians lovede hjem til den gud som hadde sikret ham seiren ved Naulochos i 36 og ved Actium i 31. Man kunne tillate seg å neglisjere 'rivalen' på den andre siden av Capitol. Ved denne nøytralisering ville Apollo Palatinus lyse desto mer.⁶⁾

Men hvor sannsynlig er egentlig denne teorien? Siden Wiseman fremsatte den, har man hatt grunn til å tenke over templet på nytt. De tre søylene har alt lyst mot det mørke Marcellusteater i mer enn femti år. Takket være den fullstendige hjørnedelen av forhallen kan vi lett danne oss et inntrykk av hvor imponerende templet må ha virket på Vergils samtid. Nylig har vi fått flere biter av Sosius' bygg på plass. Som det skjer både titt og ofte nåtildags har arkeologene sett nærmere på hva deres kolleger fra Mussolinistiden etterlot seg upublisert etter sine forserte gravninger. Samtidig er det blitt ny interesse omkring byggherren Sosius, både når det gjelder den mer presise tidfesting av templet og hvordan dets billedprogram skal forstås. Men la oss ta brikkene en for en og ikke foregripe noe.

⁶⁾ Smlgn. Klassisk Forum 1987:1.

Gaius Sossius

Sossius har skrevet seg inn i triumviralperioden på to helt ulike arenaer (smlgn. Wiseman). Begge er relevante som historisk bakgrunn for templet.

Som legat i Syria hadde han Antonius' fullmakt til å gripe inn til fordel for Herodes på den jødiske scene. Det gjorde han ved å rykke mot Jerusalem med seks legioner våren 37.

Etter noen ukers beleiring ble byen inntatt av romerne, og Herodes fikk seg overlatt den jødiske tronen. 7) Sossius oppnådde det viktigste for seg: han ble hyllet av sine soldater som imperator. Han hadde nå rett til å triumfere samt til, på like hevdvunnen triumfatorvis, å investere en del av byttet i et monument i Roma for å fremme og fremvise sin ære. Det kunne f.eks. fordelaktig skje i området rundt Circus Flaminius utenfor den gamle sakrale byggenes pomerium.

Det gikk noen år før Sossius kunne vende hjem. Triumfen feiret han først 3. september år 34. Sossius syntes å stile høyt. Hans blikk var falt på det gamle Apollontempel 'in circo'. Det var nok av æverdige gamle templer som trengte utbedring og modernisering i Roma på denne tiden. Forsåvidt var det ingenting å innvende fra Octavians side. Men det var all grunn for Sossius til å trå forsiktig. Alt i et par år hadde det vært klart at Octavian selv aktet å bygge et Apollontempel. Han var i ferd med å etablere et rent personlig forhold til guden. Seiren over Sextus Pompeius tilskrev han søskenparet Diana og Apollon. Det er grunn til å spørre om Sossius

stod i ledtog med Antonius i denne saken, og at byggeplanene var en del av et enda mer ambisiøst prosjekt.

Det er i alle fall uvisst hvor langt Sossius kom med sine planer om et nybygg i første omgang. Forholdet mellom Antonius og Octavian forverret seg raskt i perioden mellom triumfen i 34 og begynnelsen av året 32 da Sossius tiltrådte konsulatet og med ett stod i sentrum av dramatiske begivenheter. Straks etter at han hadde fått sin verdighet, rømte han til Antonius sammen med et stort antall sympatisanter. 8) Med en slik utvikling var borgerkrigen unngåelig. Utpå sommeren samme år fulgte Octavianpartiets krigserklæring mot Kleopatra (les Antonius). Italia ble satt på krigsfot. På Antonius' side var Sossius en av de ledende admiraler. Hans navn dukker opp igjen like før slaget ved Actium da han er nær ved å gjøre et heldig overfall på Agrippas flåte. Ved selve Actium ledet han, som nevnt, venstre fløy. Etter seiren tok Octavian ham til nåde, uvisst av hvilken grunn. Benådningen ble registrert med stil – som en forsoningsgest overfor Antonius tilhengerne i det hele? Man skulle i hvert fall bevitne seierherrens 'mildhet' (clementia). Antagelig lå noe mer konkret bak i Sossius' tilfelle. Ronald Syme antok at han på en eller annen måte sveket Antonius ved Actium 9). Til det er å si at Antonius først og fremst sveket seg selv. Han rømte fra slaget i kjølvannet fra Kleopatras skip før selve avgjørelsen var falt. Utgangen ble mindre blodig enn det hadde vært grunn til å frykte, og Octavian hadde antagelig Sossius å takke for at resten av Antonius' flåte overga seg forholdsvis tidlig på ettermiddagen selve slagdagen. 10)

---

7) Smlgn. Kromayer, *Hermes* 29, 1894, 563f.

8) Etter min oppfatning er det dette Horats sikter til i sin epode 7 *Quo, quo scelesti ruitis* (forf. Horaz u. Actium 1984, s.50).

9) R. Syme, *The Roman Revolution* (Oxf. 1939), s. 296f.

10) smlgn. forf. Horaz u. Actium s. 97ff.

Templet for Apollo Medicus

Området bak Capitol var selve arnen for Apollondyrkelsen i Roma. Det fantes et alter her for guden forut for det første tempelbygg alt fra 449 f.Kr. (et 'Apollinare'). Da pesten herjet i Roma i 430-årene, ble den ondtaavvergende gud lovet et tempel, og dette ble innviet i 431. De sibyllinske bøker spilte sikkert en sentral rolle for innførelsen. Kulen peker hen mot Cumae ved Napoligolfen, det greske senter for Apollondyrkelse og sibyllinsk spådomspraksis. Det er grunn til å merke seg navnet på den første byggherren, Gaius 11) Iulius Mento. I hvert fall skulle man tro at Octavian har merket seg en som tilhørte gens Iulia på en tid da slekten talte flere fremtredende politikere.

En ny og viktigere periode i templets og gudens historie i Roma inntrådte i slutten av det annet førkristne århundre. Da ble det etablert leker som en del av kulen (ludi Apollinares 212 f.Kr.). Minst to dager var satt av til sceniske spill (ludi scaenici), dvs. teater. Slik var det at greske komedier og tragedier fikk fotfeste i byen; snart fikk teaterinteressen også flere ben å stå på. Til å begynne med finner oppførelsene sted i temporære anlegg. Det er jo Pompeius som har fått æren for å ha bygget det første permanente stenteater i Roma, på Marsmarken nordenfor Apollontemplet. Dette prangende anlegg – med 'den seierrike Venus' som kultisk sentrum i 'øverste amfi' – var blitt til i begynnelsen av 50-årene, på privat grunn (in privato solo). Det representerte da det ble innviet med brask og bram, litt av en utfordring for rivalen Caesar som imidlertid visste å komme med mottrekk. Han planla et nytt forum dominert av hans egen Venus (Venus Genetrix) og gikk også igang med et teaterprosjekt foran Apollontemplet. Deter Suetons Caesar-biografi (kap. 44) som er vår viktigste kilde. På vårt område

var det forlenget trangt om plassen. For å rydde tomt til teatret lot Caesar fjerne et tempel for Pietas. Til slutt skulle det bli Augustus som realiserte en ny planløsning med Marcellusteatret på den gamle apollinske skueplass, for mye tyder på at vi fortsatt må se Apollontemplet og teatret som et hele tross en viss mangel på aksial symmetri. På forsommeren år 17 ser teatret ut til å være så langt fremskredent at det kunne finne sted oppførelser her i forbindelse med sekularfeiringen. Dediseringen av templet fant først sted i år 13 f.Kr. Det ble da et memorialbygg for Augustus' nevø, død ti år tidligere. Av hensyn til teateranlegget måtte templet flyttes litt tilbake, kloss oppi porticus Octaviae som det fremgår av de bevarte rester av keisertidens bykart (Forma Urbis).

Som legegud hadde Apollon forlenget fått en sterk konkurrent i ingen annen enn sin egen sønn, Asklepios. Under navnet Aesculapius hadde han fra 293 slått seg ned ute på Tiberøya og ble snart selve legeguden. Apollons domene var jo egentlig langt videre. Han våket over romernes ve og vel, og var naturligvis 'attåt' når de kjempet sine kamper. De olympiske guder går mot slutten av republikken formelig mann av huse for å sikre romerne seire.

Sosius' Apollon-tempel

Det er i tiden mellom 29 og 17 f.kr. vi helst må plassere Sosius' nybygg. Dette stemmer med

11) Ikke Cnaeus som man ofte finner. Gaius finnes hos Diodor (12,65,1), Cnaeus er en uriktig lese måte hos Livius (4,26,2), se Ogilvies kommentar til Livius' første pentade (1968), s. 575.

hva stilgranskere er kommet til fra sin synsvinkel. Ved sekularfeiringen i år 17 tilhørte Sosius selve 'arrangementskomitéen' ('quindecimviri sacris faciundis'), det høyt ansette kultiske 15-mannskollegium hvis formann var Augustus selv. I 29 var Octavian vendt tilbake fra Østen; i tiden mellom Actium og tilbakekomsten var det neppe tid eller anledning til å igangsette store byggearbeider. Men en slags stående hevd på oppgaven kan Sosius ha ført med seg. I den nasjonale forsoningsånd var det sikkert hensiktsmessig å la ham beholde den – innenfor nærmere bestemte grenser. I restaurasjonsprogrammet var det få deltagere 'utenom familien'. I de tilfelle der det forekom, var oppgavene gjerne perifere i mer enn en forstand. Motivet var neppe at Augustus trengte sponsorer, men at en viss delegering opprettholdt den republikanske fasaden og betalte seg i form av lojalitet.

Mange ting følger av seg selv ved forskyvningen av byggeperioden: 1) Sosius måtte som en dyd av nødvendighet være helt og holdent på Octavians side. Noe alternativ fantes knapt. 2) Vi må se nybygget i lys av Augustus' hele religiøse og moralske restaurasjonsprogram. Den imperiale arkitektur skulle fremvise 'monumenta' over den indre fornyelsen. Hvorvidt Apollo Medicus var et av de 82 nyoverhale eller nybyggede templer som Augustus nevner i sine *Res gestae* (*Monumentum Ancyranum*), vet vi ikke eksplisitt, men det er all grunn til å tro det. 3) Byggingen kom i tid etter Apollo Palatinus og må derfor for samtiden ha fortonet seg mer som et nødvendig tillegg til dette, 'in maiorem dei gloriam', i alle fall påkrevet om ikke den opprinnelige Apollon skulle komme fullstendig i bakleksen i forhold til praktbygget

på Palatinen. Å tenke at bygget skulle være en konkurrent med, enn si et opposisjonelt alternativ til Apollo Palatinus er a priori usannsynlig.¹²⁾ Fra Augustus' synsvinkel skapte templet en forbindelse til det eldste Roma og dets kult. 4) I og med tidsrammen for nybygget var det selvsagt at all offentlig byggevirksomhet i Roma skjedde på princeps' premisser eller i det minste ikke mot hans interesser.⁵⁾ I og med at Sosius fortsatt stod som ansvarlig for den del av hele teaterkomplekset som knyttet seg til Apollontemplet var det tydelig for enhver å se at Augustus var Caesars arvtager som byggherre, ikke bare for teatret, men – i overordnet forstand – også for templet. Og skulle vi trenge bevis, er ingenting mer talende enn den kalenderiske opplysning om at Sosius' Apollontempel ble innviet på Augustus' fødselsdag den 23. september. Hvorvidt det var noe igjen av den gamle legeguden Apollon, kan diskuteres. Av sekularfeiringens akter fremgår at Apollon er en av Romas høye beskyttere. Det går ved denne anledning om romerfolkets trivsel i vid forstand. 13)

Foruten sikkert en god slump kapital har Sosius nok hatt noe spesielt å tilføre utsmykningen av templet. Vår uuttømmelige kilde Plinius d.e. kan fortelle at templet var det rene museum, med malerier av Aristeides av Theben (35,99), flere statuer av Philiskos fra Rhodos (36,34), en Apollonstatue av cedertre fra Seleukeia i Kilikia (13,53)- dette var cellaens kultstatue -, en Apollon Kithairodos av Timarchides (36,35) og en berømt Niobidegruppe (36,28).

Dekorasjonsprogrammet måtte i alle fall godkjennes på høyeste hold. Og her kommer vi til de spennende nye kapitler i saken.

12) Smlgn. også H. V. Hesberg, «Die Veränderung des Erscheinungsbildes der Stadt Rom unter Augustus» i: Augustus (Ausstellungskat.), Berlin 1988, s. 103.

13) I gjennomgangsbønnen bes det om victoria (seier) og valetudo (ve og vel) og om at gudene skal bevare romerfolket Quiritium salvam.

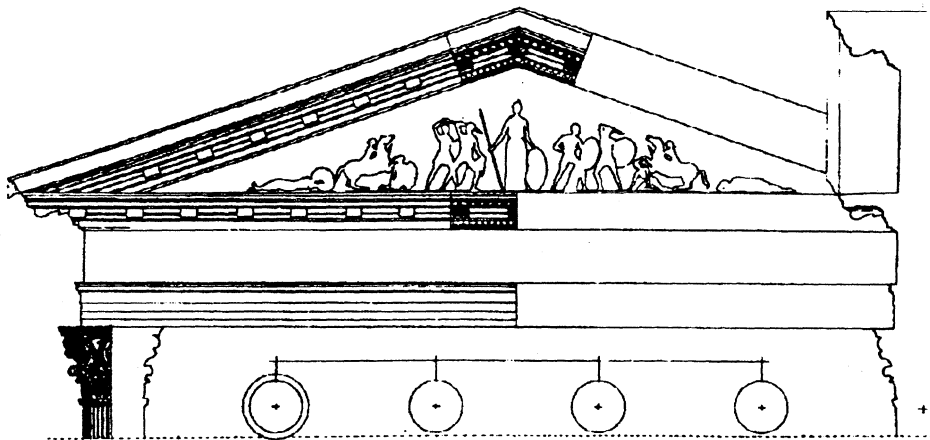

La Roccas rekonstruksjon av gavlfeltet

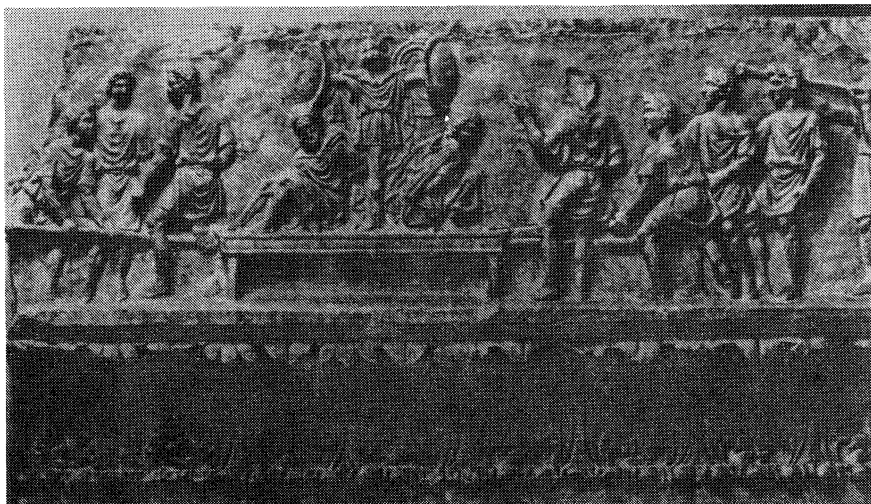
I 1985 kunne den italienske arkeolog Eugenio La Rocca presentere skulpturrester fra fascist-utgravningene i en oppsiktsvekkende utstilling i Konservatormuséet på Capitol. Rester av tidlig-klassisk gresk skulptur var her på overbevisende måte satt sammen til et hele, en amazonekamp med Herakles og især Thesevs som de sentrale aktører på hver sin side av en hjelpende Athena. I La Roccas rekonstruksjon har vi å gjøre med en sterkt Athenvennlig utgave av Herakles' arbeide nr. 9, kjent som 'Amazonedronningens (Hippolytes) gjord', dvs. dette magiske belte som helten var sendt ut for å hente. I den foreliggende versjonen dreier det seg imidlertid om Thesevs' ærend. Han ville hente amasonen Antiope som sin brud. Vi ser ham i seierens øyeblikk. Mellom Athena og Thesevs er plassert en seiersgudinne (Nike = Victoria), i hjørnefeltene ligger falne figurer. Men i det 5. århundres Hellas var slike mytiske ekspedisjoner ikke sjelden allegorier på kampene med perserne.

Hvor romerne har 'hentet' skulpturene fra, kan regnes som sikkert. Det opprinnelige tempel var også et Apollontempel, nemlig for Apollon Daphnephoros (den laurbærbærende A.) i byen Eretria på Euboia. Alt dette templet var et seiersmonument og var bygget i anledning av eretriernes felles ekspedisjon med athenerne mot perserne i det joniske Lilleasia. Forbindelsen mellom gavlsenen og Apollon som ellers ville ha vært gåtefull, er dermed klar. Apollon er til stede gjennom den laurbærkrans som seiersgudinnen bringer Thesevs.

Det gjenvunne gavlfeltet og dets opprinnelige kontekst kaster lys over Sosiusbyggets program. Hvilke konklusjoner som kan trekkes, er det kanskje tidlig å si noe om i alle detaljer. Men hovedsaken er at det greske skulpturensemble, innlemmet som det ble i et nybygg det ikke var helt riktig dimensjonert for, fikk ny betydning. Som flere har pekt på: gavlfeltet lar seg meget vel passe inn i 20-årenes Roma: Kampen mellom greske helter på den ene side og amasoner (og lignende 'barbarer') på den annen, lar seg

E. Roccas rekonstruksjon av gavlfeltet. Mellom Athene (midtfiguren) og den kjempende Thesevs må en Nike føyes inn.

Del av den indre frise av Apollo Sosianus, nå i Museo nuovo på Capitol.

'lese' som prototyper for det nære akkurat som i det klassiske Hellas. I den nye oppstilling i Roma ville man av seg selv assosiere krigen med Kleopatra. 14)

Cella-frisen

Mens det på gavlen siktes til kampen idet den går over i seier, finnes det rester av en innvendig frise fra cella, godt bevart, med bilder fra den romerske triumf. På det ene relieffet føres (hvite) 15) okser frem for å ofres til Jupiter Capitolinus. På det andre bæres en bære i

triumftog. På denne sees et trofé med fienderustning; på hver side av trofeet sitter en bunden fange. De tolkninger fra senere år som jeg har sett, forsøker å identifisere triumfen som her er fremstilt. Paul Zanker mener at det er triumfen fra 13. – 15. august år 29 relieffet går på, i dette tilfelle annen dags triumf over dalmaterne. 16) Hölscher støtter forestillingen av templet som en hyllest til Octavian for seiren. Erika Simon 17) er skeptisk i en ikke helt klar kommentar. Tolkningen beror i alle fall på 'nærlesning' av fangene under troféet, men den 'augusteiske' tolkning synes etter min mening å ha mest for seg.

14) Om tilsvarende tematikk ved utsmykningen av Apollo Palatinus se art. i Klassisk Forum (ovenfor n.6).

15) For farven smlg. min art. i Klassisk Forum 1988:2, s. 75.

16) Zanker (1987) ser (Abb. 55, s. 78) i de bundne skikkelser forslagsvis illyrere fordi de bærer lange bukser. Dette fremgår ikke av relieffbildet.

17) Erika Simon (1986) s. 243 holder fast ved sin 'historiske' tolkning og ser i rytterfrisen en henspilling på rytterslaget ved Pydna i 168 f.Kr., en seier som resulterte i en tredagers triumf fra seierherrens side, Aemilius Paullus. Hun mener at gavlfeltet like godt lar seg applisere på et folk som vindelikene i Alpene med henvisning til Horats' dikt 4,4,20, men denne seiren (og diktet) kommer for sent i tid.

Andre kombinasjoner er ikke fullt så overbevisende blitt lansert for å knytte templet nær til Augustus, f.eks. La Roccas tanke om at Sosius kan ha alludert til tradisjonen om Octavian som sønn av guden Apollon. Var det aktuell 'politikk' i tiåret etter Actium? Og hvordan skulle det i så fall komme til uttrykk? Det fortaltes at Augustus' mor, Atia, deltok i en fest for Apollon i hans tempel. Om natten skal hun ha unnfanget en sønn da hun ble besøkt av guden i en slanges skikkelse. 18) La Rocca siterer i den forbindelse Domitius Marsus' vers som imidlertid ikke forteller noe om denne tradisjonen:

Mer enn andre vil jeg bli kalt en lykkelig kvinne,
enten et menneske det er eller en gud jeg ga liv. 19)

Venus og Apollon i Aeneidens 12. bok

Om vi så til slutt vender tilbake til utgangspunktet, må vi altså renonsere på Antonius-tilhengeren Sosius i fortolkningen av Vergil.

Nå er det ikke første gang Aeneas blir såret i løpet av sin heltekarriere. I forsvaret av sin fedreneby blir han på forsmedelig vis satt ut av spill i femte sang av Homers Iliade. Der blir han (v. 305ff.) rammet i hofteskålen av en kampestein som Diomedes hiver mot ham. Det ser stygt ut for ham, men Afrodite (Venus) kommer til og begynner å bringe ham bort fra valen. Da er det Diomedes angriper også henne. Hun rammes i hånden. Redningsaksjonen får en brå slutt. Afrodite søker tilflukt og trøst hos sin mor Dione, og Foibos Apollon trer inn i hennes sted i samme øyeblikk som Afrodite slipper ham, og Apollon frakter ham bort i en blåsvart sky og bringer ham til sitt tempel på borghøyden (445). Der er det Apollons søster og mor tar seg av ham som legende guddommer: «Inne i

løynromet der fekk Leto og disa med bogen,/ Artemis, såret hans grødt, og dei gav honom styrken attende.» En ting er nå det (i romerske øyne) vanærende for Aineias at han kommer så ille ut overfor motstanderen Diomedes – Vergil gjør adskillig for å få bedre balanse i det regnskapet – men enda langt verre er det hvordan Venus som beskyttende mor kommer til kort i Homers Iliade. Apollons innsats kan ikke dekke over denne forsmedelsen mot Augustus' stammor.

Denne versjonen er det Vergil vil 'reparere' ved å sette til et nytt kapittel i forholdet mellom mor og nødstedt sønn. Han gir avkall på den direkte inngripen: På naturlig måte er det Aeneas' nærmeste som bringer ham bort fra valen. Gudeaksjoner går mer diskret for seg i Aeneiden. Bare dikteren eller det anende menneske fornermer gudenes ferd og virke. Slik kan det også gis en naturlig forklaring på hennes inngripen i Aeneas' kritiske situasjon. Rasjonalisten har gjerne et smutthull. Hvem vet om ikke Iapyx kan ha fått med dictamnus-urten fra trojanernes besøk på Kreta (3. bok, 135 ff.)?

Venus' og Apollons vektskåler er mer i balanse sammenlignet med situasjonen i Iliaden. Men har ikke Vergil gått for langt i motsatt lei? Ikke hvis vi velger en mer rasjonalistisk fortolkningslinje. Apollon har engang meddelt sin legeskunnskap til adepten Iapyx. Denne kunnskap stammer riktignok fra guden, men kan forstås helt ut på menneskelige premisser, basert som den er på de naturlige midler, de legende urter, dvs. den hviler på et vitenskapelig grunnlag som vi ville si idag. Siden er guden trådt tilbake. Vergil akter på den grense som er satt mellom det menneskelige og det guddommelige – den Euripides' Apollon ikke var så nøyeregnende med.

---

18) Sueton, Augustus 94,4; Cassius Dio 45, 1-2. Historien tilskrives astrologen Asklepiades fra Mendes. F. Jacoby setter et spørsmålsteget ved om han levde på Augustus' tid.

19) Epigrammata Bobiensia ed. W. Speyer, Lpz. 1963, nr. 39.

Det er heller ikke som legegudinne Venus griper inn, men som mor og omsorgsperson. Og hva hindrer oss som lesere å supplere i tanken at også hennes viten om den rette urt stammer fra Apollon? Disse to guder konkurrerer ikke med hverandre, men virker begge til beste for Aeneas og hans trojanere. Det er den menneskelige faktor som ikke strekker til, ikke den guddommelige.

Konklusjon

Den spesifikke og motsetningsfylte forbindelse som Wiseman antok mellom Vergils tekst og det nye Apollontempel 'in circo', må vike. Tilbake står en mer allmenn, men like interessant forbindelse. Apollon er i begge tilfelle løst fra det snevre og i grunnen ikke fullt tilforlatelige 20) legeprofesjonelle perspektiv og løftet opp på et høyere stadi av beskyttende og seiersbringende guddom, kort og godt til en augusteisk Apollon med vern av folk og imperium som sitt domene sammen med de øvrige høyguder.

Litteratur:

J. Gagé, *Apollon Romain* (Bibliothèque des écoles Françaises d'Athènes et de Rome 182), Paris 1955, s. 19-113.

P. Gros, *Aurea Templi. Recherches sur l'architecture religieuse de Rome à l'époque d'Auguste* (Bibliothèque des écoles Françaises d'Athènes et de Rome 231), Paris 1976, s. 161-166, 180-189 & 211-229.

E.L. Harrison, «Vergil and the Homeric Tradition», *Papers of the Liverpool Latin Seminar* 1981, s. 209-225

T. Hölscher, «Denkmäler der Schlacht von Actium. Propaganda und Resonanz», *Klio* 67, 1985, 81-102.

E. La Rocca, *Amazzonomachia. Le sculture frontonali del tempio di Apollo Sosiano*. Utstillingskat. Roma 1985.

Idem, «Die Giebelskulpturen des Apollo-Sosianus-Tempels in Rom», *Gymnasium* 95, 1988, 129-140 (Tafeln I-XII).

E. Simon, *Augustus. Kunst und Leben in Rom um die Zeitenwende*, München 1986, s. 106-109, 243f.

T.P. Wiseman, «Cybele, Virgil and Augustus» i: *Poetry and politics in the age of Augustus*, ed. by T. Woodman & D. West, Cambr. 1984, især s. 123-125.

Egil Kraggerud

20) Om romersk skepsis til legevitenskapen smlgn. Plinius NH 29,14 hvor den bramfrie Cato d.e. meddeler sin sønn at grekerne har sammensvoret seg om å ta livet av alle barbarer med sin medisinske. «Jeg har forbudt deg å ha omgang med leger».

Fridtjof Nansen

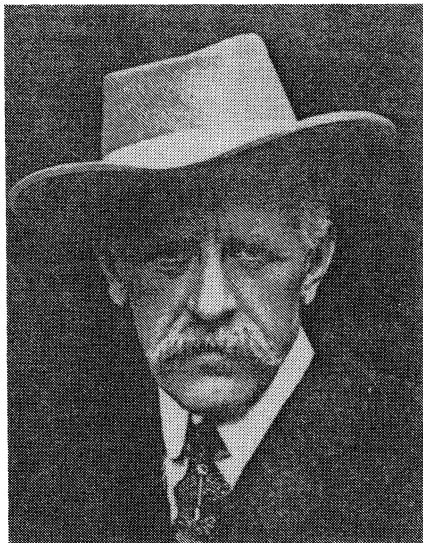
I Instituttmiljøet i Athen får en lett påminnelser om svenskenes hjelp til Hellas i krig og krise. En av grunnene er at både The American School of classical studies og The British school at Athens har *Odos Souidias* – Sveriges gate – som adresse. Gatenavnet er takk og anerkjennelse for den hjelpen svensker gav under okkupasjon og borgerkrig 1941-49. Det fins ingen Norgesgate i Athen.

Men en nordmann, Fridtjof Nansen, grep avgjørende inn da det røynt på som verst for det greske folket i 1920-årene. «Katastrofen» heter det i gresk historie. Alle vet om flyktningene og den store folkeforflytningen av grekere og tyrkere fra kyst til kyst i Egeerhavet. Fridtjof Nansens sentrale rolle i dette dramaet ser derimot ut til å bli ganske lite omtalt, ihvertfall i Norden. Grunnen er kanskje at det tross alt bare dreide seg om en episode i Fridtjof Nansens dårlige liv, som eventyrer og forsker, politiker, filantrop og verdensborger.

Fridtjof Nansens første bragd var ferden over Grønland i 1888. Som 26-åring, med doktorgraden allerede innen rekkevidde, søkte han penger fra det akademiske kollegium ved universitetet i Oslo, og han gikk rett på sak: «Det er min hensikt til sommeren å foreta en reise på ski over Grønlands innlandsis fra østkysten til

vestkysten...» Eventyrlyst, men også vitenskapelig interesse og nasjonale forutsetninger talte for ekspedisjonen – det er alltid godt å ha nabolandenes eksempel å peke på: «Min plan er nu ved hjelp av norske skiløpere å trenge

tvers igjennom dette indre. Nordmennene har hittil lite bidratt til forskningen i arktiske strøk, der er ennå ikke utrustet en eneste arktisk ekspedisjon fra Norge... mens nabolandene Sverige og Danmark har ofret ikke lite på løsningen av arktiske problemer. Dette kan synes så meget merkelige, som det jo for Norge måtte ligge nærmest. Og Norge er utvilsomt den nasjon som er best skikket for polar-

forskning. Vi har forutsetninger til å tåle klimaet bedre enn de fleste andre, og vi har i våre skiløpere en overlegenhet som er ganske betydelig.» (Det skal bare litt mer til enn et bytte fra «arktisk» til «antikk» her for å se et viktig innslag i argumentasjonen for et norsk institutt i Athen.) Nansens prosjekt var helt ut norsk: tre trøndere og to norske samer tok han med seg. Men da det ikke kom penger fra Norge til det halsløse foretagendet, ble midler stilt til rådighet av en dansk privatmann.

Nansens bok om ferden – *På ski over Grønland* (1890) – har en likefremhet i stilen som kan minne om Xenofons prosa i *Anabasis*. Og Grønlandsferden var jo også en veldig anabasis (dvs en ferd opp og inn i landet) før en lang og strabasøs reise mot målet i vest. Det stedet i *Anabasis* (IV.7.27) der restene av de ti tusen ser kystanden og utbryter sitt sjeleglade *thalatta, thalatta* («havet! havet!»), er et høydepunkt i verket. Skildringen hos Nansen er preget av samme høye stemning, når de etter å ha slitt seg gjennom den endeløse, flate sneørkenen, kommer fram på en bratt isskrent og ser utover isfrie landet mellom brefoten og fjordbunnen: «For et syn! Under meg barlandet... ord kan umulig beskrive hvordan det var for oss å føle jord og sten under føttene, den velvære som rislet gjennom oss ved å kjenne lyngen bøye seg under sålen, og å kjenne en vidunderlig duft av gress og mose.»

Den xenofontiske likefremheten blir alltid et innslag i Nansens stil. Men han bibringer oss mer av herodoteisk eventyr og *historie* når han lar seg drive med isen mot Nordpolen i polar-skuta Fram og gjør fremstøt mot polen med ski og hundesleder (1893-96). Boken *Fram over Polhavet* (1897) ble en bestselger på mange språk. Nansen reiste senere gjennom Ishavet nord om Sibir og sørover opp elven Jenisej og til Vladivostok; det førte til en detaljrik og storslått skildring av primitivt liv og fjerne egner i *Gjennom Sibirien* (1914). Nansen går her inn i en etnografisk tradisjon som vi kan følge tilbake til Herodot, og han har en Herodots glede over det eksotiske og blikk for det karakteristiske. Men han når jo en god del lenger enn Herodot, både metodisk og geografisk.

«Nord for disse er det sjøer og en folketom ødemark, så vidt jeg vet», skriver Herodot (IV.20) når han er kommet så langt som til melanchlainerne ved Tanaiselven (Don). Og «om det som er nordenfor de skalletes land, kan ingen gi sikker opplysning» (IV.23f). Herodot

har likevel noe å fortelle om de ennyede arimasperne og deres land: «Dette landet er slik at det i åtte måneder hersker en utålelig kulde, og om man da heller ut vann, blir det ikke søle av det, hva det derimot blir om man tenner opp ild. Havet fryser til og også hele det kimmeriske Bosporos, og de skyther som bor hitenfor grøften, drar da i krig over isen og kommer i sine vogner over til sinderne. Slik er vinteren i disse åtte måneder, men også i de fire øvrige er det kaldt der. Og vinteren her er av en helt annen natur enn vinteren hos andre folk...» (IV.28).

De nordlige og østlige områder var ikke lenger fabelland da Nordenskiöld og Hedin, Nansen og Amundsen gjorde sine ekspedisjoner. Men det var fremdeles langt på vei hvite flekker på kartet. Nansen knytter an til den etnografiske tradisjonen fra Herodot på mer enn en måte når han i boken *Nord i tåkeheimen* (1911) foretar en kritisk gjennomgåelse av kildene til kulturfolkenes kjennskap til verdens nordlige strøk ned gjennom tidene.

Nansen ble folkehelt hjemme. Han ble verdensberømt som eventyrer og forsker. Sine vitenskapelige funn offentliggjorde han i en rekke lærde verker. Han var professor i Oslo fra 1897 og stod sentralt i internasjonal havforskning. Men fra århundreskiftet og fram til sin død i 1930 viet han nok likevel mer av sin tid til å hjelpe mennesker enn til å studere naturen. I norsk politisk historie har han skrevet seg inn gjennom sin innsats for å skaffe Norge sympati i verdensopinionen under unionsoppløsningen (*Norge og foreningen med Sverige*, 1905) og siden som Norges første sendemann i London. Rammen om hans virksomhet i decenniet fra 1920 var Folkeforbundet, der han hvert år møtte som medlem og oftest formann i den norske delegasjonen. Han var de små lands talsmann: han provoserte Mussolini sterkt med sin konstante reaksjon på italienske overgrep mot greske områder (Korfu) i 1923. Men fremfor alt var han krigsfangenes, flyktningenes og minoritetenes skjold og verge.

Den første store aksjon Nansen stod for (1920), var hjemsendingen av krigsfanger etter første verdenskrig, i alt vesentlig til og fra Sovjetunionen. Med minimalt oppbud av byråkrati var snart 450 000 mennesker repatriert, tildels over lange avstander. Nansens neste oppgave (1921) ble kampen mot hungersnøden i Sovjetunionen, der hans diplomatiske og administrative evner kom til full utfoldelse igjen, i et samarbeid med humanitære organisasjoner over hele verden. En ikke mindre, ihvertfall ikke mindre delikat, oppgave ventet da Nansen (også i 1921) tok opp det kompliserte arbeidet for de ca. to millioner russiske flyktninger som bodde i vesten. Så kom krisen ved Egeerhavet. Nansen selv forteller i sin upretensjose stil og originale rettskrivning (fra hans bidrag til boken om Folkeforbundets første ti-år, København 1930):

Ikke før var vi ferdig med arbeidet forbunnet med hungersnøden i Rusland, før en ny stor verdens ulykke intraff høsten 1922, da de greske armeer ble slått av Tyrkerne i Lille-Asia. Hundretusener av grekere, og også Armeniere, flyktet da til kysten av skrekk for Tyrkernes massakrer, og forsøkte med skib eller båt eller ethvert middel å komme over sjøen til Grekenland eller Europa. Folkeforbunnet hadde nettoppforsamling i Genf da dette hente, og jeg blev anmodet om å forsøke å gjøre hvad gjøres kunde for å hjelpe. Jeg reiste straks til Konstantinopel og Grekenland. Et heli folk på landeveien, titusener flyktende i endeløse rekker langs alle veier av redsel for Tyrkerne, var det syn som møtte i Øst-Trakia. Mer enn en million flyktninger strømmet in over Grekenlands grenser, og landet hadde bare en befolkning på 4 1/2 million før. Flyktningenes tilstand var forfærlende; de fleste hadde bare de sommerklær, som de gikk og stod i; det var all eiendom, som var levnet dem i denne verden.

Den eneste løsning av dette forferdelige problem måtte være å anbringe flyktningene i Grekenland, men den greske regjering manglet

midler til å underholde dem. Igjen kom Amerikanerne til undsetning, og den første vinter unnerholt det amerikanske Røde Kors 800.000 flyktninger.

Imidlertid gjorde vi et eksperiment med å anbringe 10.000 flyktninger i Vest Trakia under oberst Procter's ledelse (Procter var Nansens stedfortreder i Konstantinopel). De fleste ble anbragt på jorden for å opdyrke ubrukt land, andre ble satt igang med nye industrier, så som teppevevning, dyrkning av silke og forskjellig annet. Innen et år unnerholt disse flyktninger sig selv, og lå ingen mer til byrde. På grunnlag av disse erfaringer ble det så utarbeidet en plan for anbringelse av alle flyktningene i Grekenland, og vi foreslog, at den greske regjering skulde opta et lån for å gjennomføre planen. Dette ble også gjort og ved Folkeforbundets hjelp ble de nødvendige lån reist, arbeidet ble satt igang unner kontroll av en komite på tre medlemmer opnevnt av Folkeforbunnet. Det er nu blitt anbragt henved halvannen million flyktninger i Grekenland, og disse unnerholder ikke alene sig selv, men ved sine avgifter og skatter er de blitt en betydelig rikdomskilde for den greske stat, og ved de nye industrier som de har skapt og ved nytt initiativ og tiltak som de har bragt, er de blitt av betydning for landets fremtidige utvikling. Hvad som så ut til å kunne bli en ulykke for landet er således ved Folkeforbundets hjelp forvandlet til fremgang.

De økonomiske, sosiale og nasjonale problemer – og følger – av integreringen var mer omfattende, mildt sagt, enn hva Nansen her antyder. Men han så fra første stund at de nye grekerne måtte bli produktive. Da han fikk Nobels fredspris i 1922, pluss et bidrag i samme størrelsesorden fra en dansk privatmann, satte han størsteparten av pengene inn i den greske nybyggerkolonien i Vest-Trakia (og i to jordbruksstasjoner i Sovjetunionen). Ett av hans originale grep var å sikre et stort internasjonalt lån til de nyinnflyttede grekerne, der garantien var den fremtidige frukten av flyktningenes eget arbeid!

De siterte linjene av Nansen gir bare et svakt inntrykk av hvor handlekraftig han selv stod i spissen for arbeidet. Rolf Edberg, gjennom mange år en populær svensk ambassadør i Norge, gir i sin fine bok *Fridtjof Nansen. Europén. En studie i vilja och godvilja* (1961) et inntrykk av begivenhetenes gang høsten 1922:

Om formiddagen den 18. september, da Nansen nettopp hadde avlagt en rapport i folkeforbundet om de russiske flyktningene, fikk han på vei ned fra talerstolen et telegram fra Procter om den alarmerende situasjonen. Han snudde og uten hensyn til formalitetene ba han om ordet på nytt for å gi en viktig melding; gikk opp på talerstolen, leste opp Procters telegram og ba om at spørsmålet måtte bli tatt opp øyeblikkelig. Det ble en lynbehandling uten sidestykke.

Spørsmålet ble komitebehandlet allerede samme dag. Nansen erklærte seg villig til å påta seg også denne oppgaven hvis han fikk folkeforbundets støtte.

Neste formiddag fikk Nansen forbundets fullmakt... Allerede samme dag hadde Nansen kjøpt store partier mel fra Egypt og Bulgaria og chartret skip for transporter. Samme natt begynte de første togene med levnetsmidler å kobles sammen... Snart etter satt han selv, sammen med Noel Baker på Orientekspresen på vei til Makedonia og Bosphorus.

Mange har skildret de redslene flyktningene gjennomlevde: i Smyrna, der hundretusener var samlet langs havnene og hundrevis blev presset i sjøen og druknet; i Konstantinopel, i Thessaloniki, i Pireus og i Athen, der bålene flammet i flyktningekvarterene under Akropolis. Og i Trakia, der hundretusener brøt opp i panikk. Nansen skildrer det slik i et brev:

Noen bærer hva de kan føre med seg av eiendeler ned til stranden, og sitter der dag og natt og venter på en båt som kan ta dem ombord, andre vandrer vestover med sine oksekjerrer og sin

buskap. Veiene var ganske enkelt en ubrukt rekke av vogner, folk og buskap. Jeg har aldri visst før hva det betydde å se et helt folk til fots, det var virkelig som en folkevandring i gamle tider.

Jeg ser for meg da vi en natt kom på toppen av en haug. Jeg trodde jeg så en hel by foran meg med tusener av lys – det var leirene spredt over sletten, leirbål ved leirbål, og der sov de på marken uten ly av noe slag. Det kan gå an nå, da alt sammen er noenlunde varmt, men når det regner? Når vinteren kommer? De vet ikke hvor hen de drar og vil ikke finne noe ly der de kommer.

Nansen stilte snart redningsaksjonen for flyktningene inn i en fremtidsrettet helhetsløsning for begge nasjoner. For å få nok jord til nytt folk i Hellas og «rett folk på rett plass» i Asia, fikk Nansen fullmakt fra den greske regjering til å slutte overenskomst med Kemal Atatyrks regjering om tilbakeføring av omkring en halv million etniske tyrkere til Tyrkia, mens dobbelt så mange grekere gikk den andre veien. Planen møtte motstand i sin uhørte radikalitet. Og selv om den tyrkiske regjeringen i bunn og grunn måtte være tilfreds med planen, tok det tid før alt var klart for den største folkeflytning nyere tids historie til da hadde sett. Kanskje bør vi se Nansens løsning som en delløsning. Det gir i alle fall grunn til ettertanke at den største fluktbølge i etterkrigstidens Europa nå skyller over det samme området: i 1989 har over 320 000 etniske tyrkere dratt hals over hode fra Bulgaria mot Bosphorus.

Nansen lyktes med sitt arbeid i Hellas. Han engasjerte seg også sterkt for armenernes sak (særlig fra 1925). Her var målet ikke bare å lindre nøden, men å skape en fri og uavhengig armensk stat. Vi vet at han ikke lyktes. Armenerne ble latt i stikken av stormaktene, og sendt ut for å dø. Av 18 000 som dro ut fra Kharput kom 350 fram til Sivas; av 19 000 som startet i Erzerum nådde elleve stykker fram til Aleppo. Det er noe thukydeisk over dette spillet, bru-

taliteten som utvises på nært hold og kynismen som utfolder seg på trygg avstand. Vi kan tenke på melierdialogen hos Thukydide, på skildringen av pesten, på hvordan restene av den atenske hæren går ynkelig til grunne etter nedslaget på Sicilia (VII, 72-87 – «og det var bare få av mange som kom hjem igjen»). Men er dette en åpenbaring av politikkens vesen og menneskets natur? Fridtjof Nansen så det ikke slik. Han er blitt kjent for ordet om at «neste-kjærlighet er realpolitikk» og han visste, og

viste, «at der finnes noe som heter samarbeid og broderskap mellom folkene».

Det fins en liten gate i Athen som heter *Odos Nansen*.

Øivind Andersen
Brit Berggreen

Artikkelen er tidligere trykket i Svenska Atheninstituttets Venneforenings tidsskrift *Hellenika*, hefte 2 1990.

Helligdommen for Athena Alea i Tegea

norske utgravninger 1990

For alle som har beskjeftiget seg med gresk arkeologi og kunst, vil helligdommen for Athena Alea i Tegea være velkjent. Pausanias, vår trofaste veiviser gjennom det antikke Hellas, kom på sin vandring gjennom Arkadia også hit og beskriver det store templet fra det 4. årh. f.Kr. som ble reist til erstatning for en eldre, arkaisk tempelbygning. Allerede i begynnelsen av forrige århundre ble restene av dette templet identifisert i landsbyen Piali (nå Alea) noen kilometer syd for Tripolis, den viktigste moderne byen i Arkadia, og i løpet av en tredveårsperiode rundt århundreskiftet ble

templet frilagt først av tyske, senere av franske arkeologer. Av templet fant man både fundamentene og rikelig med materiale fra selve bygningen, slik at den lot seg rekonstruere omtrent fullstendig på papiret. I dag regnes den ikke bare for en av de best dokumenterte tempelbygninger fra den aktuelle perioden, men den var også en av de største og flotteste, bare ubetydelig mindre enn Zeus-templet i Olympia og det eneste templet på Peloponnes som er bygget helt av marmor (som fantes i stenbrudd noen kilometer unna). Gavlfeltene var dekorert med skulpturgrupper, som det ble funnet rester

av og som man forbinder med billedhuggeren Skopas fra Paros; han var ifølge Pausanias også templets arkitekt. Foran templet fant man også alteret, og ved nordøsthjørnet en hellig kilde hvor Herakles etter legenden skulle ha møtt den lokale kongsdatteren Auge og avlet helten Telephos med henne. Løsfunn fra votivdepoter både ved alteret og ved templet viser at helligdommens historie går langt tilbake, noe også Pausanias antyder når han setter den i forbindelse med den arkadiske sagnkongen Aleos.

Et problem som de tidlige utgravningene ikke hadde kunnet løse, gjaldt det tidlige templet som ifølge Pausanias var blitt ødelagt av en brann i år 394 f.Kr., og som utvilsomt hadde ligget på samme sted som den klassiske etterfølgeren. De franske utgraverne fant ingen spor av det og mente at fundamentene for det klassiske templet måtte ha utslettet det fullstendig. Da så de riktignok bort fra en gruppe fundamenter som de selv hadde frilagt i området for den klassiske cellaen, hvor det også fantes stylobatblokker med forsenkede søylespor som åpenbart representerte et gulvnivå atskillig lavere enn det man kunne rekonstruere for den klassiske tempelcellaen. Av nokså ubegripelige grunner valgte man å fortolke disse restene som spor av en bysantinsk kirke fra atskillig senere tid. I virkeligheten dreier det seg imidlertid nettopp om identifiserbare rester etter det tidligarkaiske templet fra omkring 600 f.Kr., noe jeg kunne påvise i et par artikler som utkom i 1986; og restene er akkurat rikelige nok til at de kan brukes til å rekonstruere templets grunnplan med brukbar presisjon.

Nyoppdagete monumentaltempler fra tidligarkaisk tid er ikke hverdagskost i gresk arkeologi, særlig når de som her lar seg oppdage uten et eneste spadestikk. Nyheten vakte atskillig interesse i det arkeologiske miljøet i Hellas, og konklusjonen ble stort sett positivt mottatt, selv om det viste seg at den bysantinske tolkningen stadig hadde en og annen tilhenger, og enkelte andre nok mente at dateringene til omkring 600

(som støttet seg på sammenligninger med andre templer fra perioden, som Hera-templene i Olympia og ved Argos) var i tidligste laget. Allerede før artiklene utkom, hadde erfarne kolleger i Athen rådet meg til å få i stand en utgravning i templet for å få dateringene fastlagt etter metoder som har vært anvendt i andre, lignende situasjoner, og tanken tok fastere form etter hvert som den fant støtte rundt om. Ledelsen for distriktsantikvariatet i Tripolis var umiddelbart positiv til planen. Det svenske instituttet sa seg villig til ikke bare å formidle en søknad om utgravningstillatelse til det greske kulturministeriet, men også til å assistere med noe penger og personale. Den franske skolen tilbød oss å bruke en tomt i deres eie like ved templet, som var blitt innkjøpt for en del år siden med tanke på en utgravning som det aldri var blitt noe av, til en parallellsondering som de også ville låne ut en av sine arkeologer til å hjelpe oss med. Uvurderlig støtte kom fra dr. Mary Voyatzis fra universitetet i Arizona i U.S.A., som nylig hadde tatt en Ph.D.-grad i London på tidlig funnmateriale fra arkadiske helligdommer med særlig vekt på Tegea. Hun var derfor bedre kompetent antagelig enn noen annen til å vurdere det funnmaterialet vi skulle bygge dateringene på, og skaffet dessuten en god del penger til prosjektet fra amerikanske kilder.

Med tanke på en avgrenset undersøkelse over en sesong, dels i templet og dels på den franske tomten, ble det gjennom det svenske instituttet levert en utgravningssøknad for 1989. Av nokså diffuse grunner som i alle fall delvis kan henge sammen med den uklare situasjonen i gresk innenrikspolitikken på den tiden, ble søknaden i første omgang avslått. Heldigvis viste det seg å være prutningsmonn på det avslaget, etter mediterransk skikk. Etter forhandlinger mellom svenskene og ministeriet, og etter at en fremtredende gresk kollega med interesser på stedet hadde gått inn for prosjektet, kom det frem at de greske arkeologiske myndighetene prinsipielt ønsket en langsiktig, bredere anlagt undersø-

kelse av helligdommen i Tegea, hvor de uløste problemene ikke begrenser seg til det arkaiske templet, og hvor ingen ellers for tiden viste noen interesse for å arbeide. Hvis det nyinnvierte norske instituttet ville innlevere en søknad på et femårsprosjekt, med første sesong i 1990, fikk vi et underhåndstilsagn om at tillatelsen ville bli gitt – uansett kommende greske regjeringers partifarge.

Det greske ønsket om et langtidssprosjekt var både berettiget og forståelig. De gamle tyske og franske utgravningene hadde ikke frilagt annet enn det helt sentrale området i helligdommen, med templet og alteret; de ytre delene (hvor man pleide å oppføre sekundærbygninger som stoaer og skatthus, slikt fantes sikkert også i denne helligdommen) var aldri blitt rørt, og lå stadig for en stor del under de moderne landsbyhusene. På nordsiden av templet, i tilknytning til den franske tomten, var det imidlertid i løpet av 1970-årene blitt ekspropriet en gruppe tomter med tanke på et felles gresk-fransk utgravningsprosjekt som det aldri var blitt noe av. Her kunne det settes i gang en undersøkelse på et område på ca. 500m², dels i fransk og dels i gresk eie, og med muligheter for ytterligere utvidelser. Området ligger omtrent på linje med den eiendommelige og uforklarte, nordlige sideinngangen til det klassiske templet (rettet den seg mot noe i utkanten av helligdommen?) og like ved den hellige kilden som antagelig var et enda eldre brennpunkt for kulten enn templet og alteret; det strekker seg også langt nok mot nord til å kunne dekke yttergrensen av helligdommen, med eventuelle sekundærbygninger innenfor. Et felt på 5 x 5 m i dette området var allerede blitt undersøkt i 1976 av en gresk arkeolog; gravningen var upublisert, men dr. Voyatzis hadde hatt adgang til materialet og visste at særlig de nederste kulturlagene fra tidlig tid hadde gitt rike funn. En generell undersøkelse av dette området, med særlig vekt på de tidlige fasene som interesserte oss og som vi håpet å kunne påvise også i det arkaiske templet og koble sammen med det, skulle være av passende omfang for et femårsprosjekt.

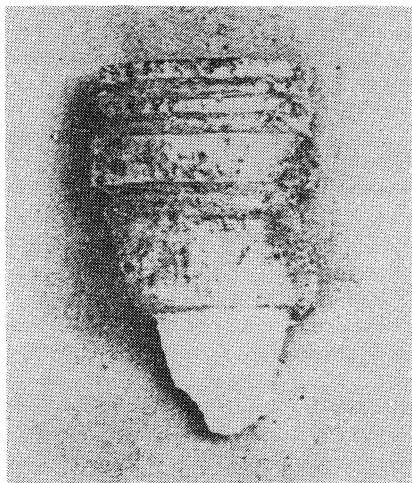
Som ventet og lovet ble det norske instituttets søknad for denne femårsplanen innvilget i mai i år, og pengemidlene til den avlyste undersøkelsen i 1989 sto stadig til disposisjon og kunne brukes til den første sesongen som varte i tre uker i juli og august. Også deltagerne var stort sett de samme som hadde gitt tilsagn for 1989. Halvparten av gruppen på 12 personer besto av nordmenn: de to arkitektene Dag Iver Sonerud og Svein Dybvik som tok seg av oppmålingsarbeidene; magister Knut Ødegård og studentene Eivind Olsen og Ellen Marie Næss, arkeologer på forskjellige trinn av sin utdanning; og meg selv. Til å lede utgravningsteamene måtte vi satse på utenlandsk ekspertise. En yngre arkeolog fra den franske skolen som har arbeidet i flere sesonger i Delfi, Jean-Marc Luce, tok seg av den ene gruppen; til å assistere ham fant det svenske instituttet to fransktalende studenter, Lena Johansson og Allan Klynne. Det andre teamet skulle egentlig vært ledet av en arkeolog fra Firenze som tidligere har arbeidet med meg i Arkadia; han meldte dessverre forfall, og i stedet fant ledelsen for den italienske arkeologiske skolen i Athen en annen av sine viderekomne elever, Chiara Tarditi fra Genova, til å lede de norske studentene (som stort sett kunne noe italiensk). Også en gresk arkeologistudent, Stavroula Asimakopoulou, ble knyttet til gruppen, som med Mary Voyatzis kom til å omfatte deltagere fra seks nasjoner, med fem arbeidsprog (norsk/svensk, engelsk, fransk, italiensk og gresk). I tillegg kom åtte lokale arbeidere, som distriktsantikvariatet hjalp oss med å finne; de overlot oss også lokaler til funnbearbeiding og lagring i en bygning de disponerer like ved templet. Mye verdifull hjelp fikk vi også av sjefsvakten i Tegea, Nikos Repas, som bl.a. formidlet et tilbud om gratis losji for gruppen i en stor og komfortabel internatskole i nærheten.

Som opptakt til et femårsprosjekt, med en så stor og komplisert gruppe hvor det kunne oppstå både kommunikasjons- og samarbeidsproblemer, var det naturlig å legge opp den første sesongen som en innkjørings- og forberedel-

sessesong uten ambisiøse, vitenskapelige mål. Både dette og økonomiske hensyn tilsa å utsette de delikate sonderingene i templet til kommende sesong, og i stedet samle innsatsen det første året om innledende arbeider i det aktuelle området på nordsiden av templet. Her ble det først, i en ukes tid før de egentlige utgravningene tok til, satt inn anleggsmaskiner for å få vekk overflatejorden. Deretter målte arkitektene opp feltet i ruter på 5 x 5 m, i tilknytning til det systemet som var brukt ved de greske undersøkelserne i 1976. Hullene etter dem ble også rensket, og i det dypeste av dem, som går helt ned til steril bunn ca. 2 1/2 m under dagens bakkenivå, kunne hele lagfølgen av kultursjikt dokumenteres, riktignok bare med noen spredte funn i sideveggene. Det fransk-svenske teamet ble så satt inn på to ruter oppe i den nordlige delen av feltet, nær den moderne veien og omtrent så langt fra templet som det var mulig å komme, med tanke på å finne eventuelle indikasjoner på hvor nordgrensen gikk og strukturer innenfor den. Det italiensk-norske teamet, som først tok seg av rensingen etter grekerne, tok så fatt på et felt umiddelbart opp til det dypeste greske hullet hvor stratigrafien nå var kjent, men hvor det gjaldt å datere lagene.

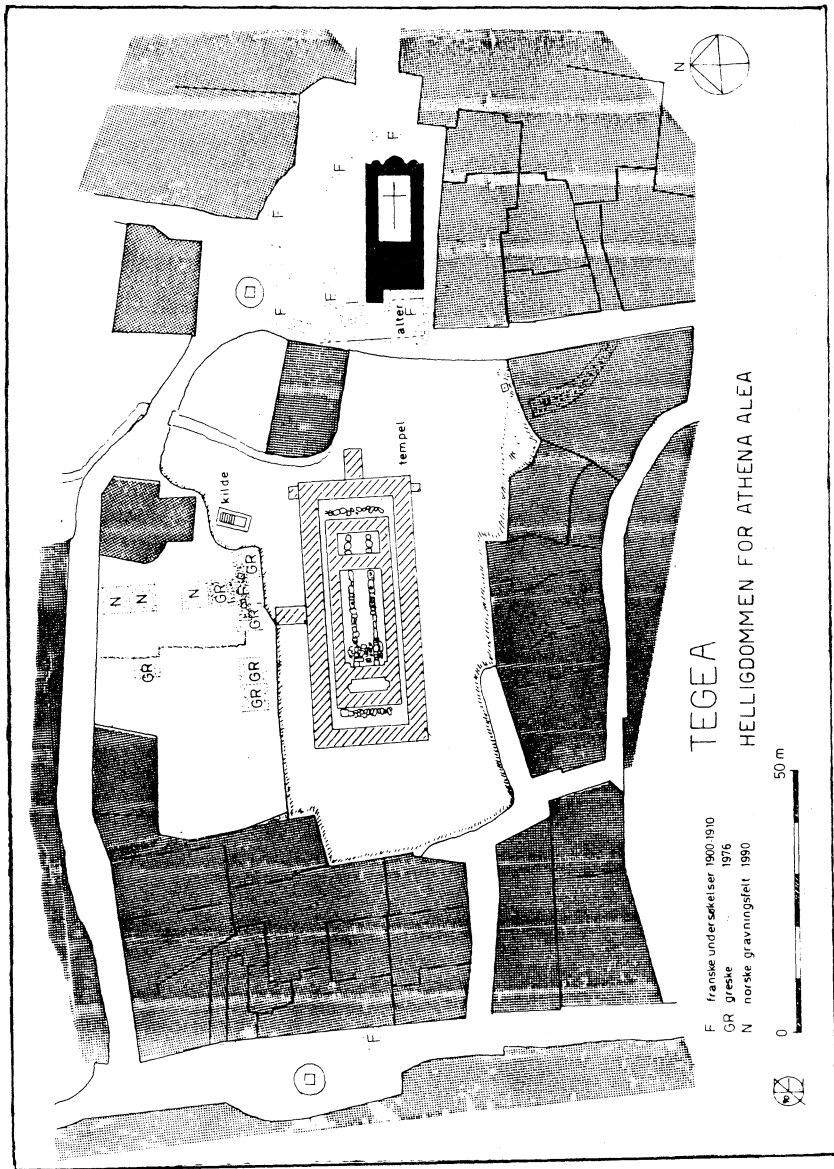
Begge teamene fikk mer langtekkelig arbeid enn vi hadde regnet med på forhånd. I nordenden av feltet, hvor Luce og svenskene drev, hadde husfundamenter fra vårt og forrige århundre (til dels daterbare ved fragmenter av middagsporselen i jugendstil og mynter fra 1880- og 1860-årene) gått så dypt at de øvre arkeologiske lagene var blitt totalt ødelagt, ned til et nivå på vel 1 1/2 m dybde. Først her nede begynte det mot slutten av utgravningen å dukke opp antikt funnmateriale, og da fra nettopp de tidlige periodene vi primært var interessert i; det omfattet både keramikk (for det meste udekorert) og noen til dels meget tidlige bronse-gjenstander (nåler etc.) På dette nivået bør det enda stå igjen ca. 1 m kulturlag fra de tidligste periodene ned til steril bunn, så utsiktene for

neste års utgravning fortøner seg nå meget gode. Derimot ser det ikke ut til at vi kan vente oss materiale fra bygninger eller andre strukturer her oppe; hvis de har eksistert i de øvre lagene, er de blitt ødelagt. Småfunnene er opplagt votivgaver og viser at vi stadig befinner oss på helligdommens område, så yttergrensen må ha gått ennå lenger ut. Alt i tidlig tid må altså helligdommen ha vært stor.

Hode av en elfenbensnål fra 7. årh.f.Kr., funnet ved utgravningene i 1990.

Det italiensk-norske teamet arbeidet på et felt som var lite berørt av de senere husene, men hvor det dukket opp problemer av en annen art. I et av de øvre lagene, fra etterantikk tid (kanskje tidlig middelalder) kom det frem en gruppe graver av enkleste slag, med de avdøde lagt rett i bakken uten noen beskyttelse og uten annet gravgods enn en og annen udaterbar pyntegjenstand (finger- og øreringer av bronse). Så vidt vi kan se har disse gravene minimal vitenskapelig interesse, men av hensyn til funngjenstandene må de behandles med forsiktighet og er derfor ganske tidkrevende. Først

Topografisk skisse av helligdommen i Tegea, med de nærmeste omgivelser.

under dette gravfeltet fikk vi kontakt med det bakkenivået som svarer til det klassiske templet. Det må ha vært i funksjon i 6-700 år, så lenge templet var i bruk, og det er derfor meget påfallende at det er så svakt markert, uten antydning til en hardtrampet overflate slik en ville vente hvis det i hundrevis av år hadde vært selv begrenset ferdsel på det. Dette kan tyde på at denne delen av helligdommen ble betraktet som et «abaton», et område som ikke skulle betres. Fyllmassen under denne overflaten inneholdt en god del funn fra til dels meget tidlig tid som kanskje var blitt gravet opp og lagt til side da fundamentene for det klassiske templet ble lagt; de ligger nemlig over den samme sekvensen på ca. 1 m tykke kulturlag fra de tidlige periodene som det også her står igjen til neste års sesong å undersøke nærmere.

For alle deltagerne må nok store deler av årets utgravning ha virket langtekkelig, og en del småuhell (som en øst-tysk teodolitt som nedla arbeidet etter tre dager, et ukelangt isjiasanfall i en arkitektrygg, og dekorasjonen på et pent, sengeometrisk vasefragment som forsvant i vaskebaljen etter et litt for kraftig tak med neglebørsten) var ikke til å unngå. Men som innkjørings- og forberedelses sesong har de tre ukene i sommer bragt akkurat de resultatene vi primært var ute etter. Vi har for det første fått et klart begrep om hva vi kan vente oss i årene fremover av nordområdet: neppe viktige bygninger eller monumenter, men betydelige mengder av småfunn særlig fra nettopp de tidlige periodene vi er interessert i, og særlig bronsegjenstander. Allerede disse første ukene har gitt et antall på ca. 50 slike, både smykkegjenstander (nåler, ringer etc.) og små bruks-ting – og dette uten at de lagene som først og fremst inneholder slikt, ennå er rørt. Den perioden i det 8-7 årh. f.Kr. som disse funnene representerer, må åpenbart ha vært en glansperiode her, med materiale som i omfang og kvalitet ligger på linje med det vi har i berømte helligdommer som Olympia og Herahelligdommen ved Argos. På en slik bakgrunn er det

ikke vanskelig å akseptere at man her som i de andre to helligdommene tidlig gikk til det skritt å oppføre et monumentaltempel, og det faller også naturlig å stille spørsmålet om det også har eksistert kultbygninger eller kultanlegg før det arkaiske templet som lar seg identifisere arkeologisk. Undersøkelsen i templet, som først begynner til neste år, vil ta opp også dette problemet.

Innkjøringssesongen har også vist at samarbeidet og samholdet i den uensartete og potensielt ikke helt lette gruppen har fungert over all forventning godt. Det er selvfølgelig ikke ideelt når den stratigrafiske dokumentasjonen må settes opp etter to forskjellige (riktignok nær beslektete) systemer, på franske og italienske skjemaer og på de respektive sprog, mens funnprotokollen skrives på engelsk; en slik situasjon stiller betydelige krav til den som skal lede og koordinere det hele. Vi måtte også ta til etterretning at den franske og italienske gruppelederen måtte ty til tysk (sporadisk også til latin) for å kommunisere, og at bare nygresk viste seg å fungere mellom franskmannen og amerikanerinnen. Likevel fungerte gruppen utmerket sosialt, med god stemning også på de varmeste og mest slitsomme dagene. Heldigvis var sommervarmen til å leve med (høyden på nesten 700 meter over havet bidro til det), og det bekvemme og rommelige losjiet i internat-skolen med kaféer og restauranter like ved, og den vennlige og imøtekommande mottagelsen vi fikk i den lille landsbyen, bidro også til at disse ukene ble en positiv opplevelse.

Til neste år håper vi å kunne forlenge sesongen til fire uker (tre viste seg å være i snaueste laget), og kommer da også til å sette inn noen flere deltagere i forbindelse med arbeidene i templet. Etter årets erfaringer er det åpenbart at vi er avhengig av de utenlandske deltagerne, som kan gresk, er vant til å håndtere greske arbeidere og har kjennskap til funnmaterialet, til å lede utgravningsgruppene; men på assistentnivå bør dette prosjektet gi flere av våre

arkeologistudenter anledning til å skaffe seg praktisk utgravningserfaring fra Hellas, på en førsteklases lokalitet og i samarbeid med erfarne og dyktige utenlandske kolleger. Her avhenger mye av hvordan finansieringen av de kommende sesongene kan sikres. I skrivende stund er det ennå ikke avklart om prosjektet kan få en bærekraftig norsk langtidsfinansiering, eller om vi blir henvist til utenlandsk (og i så fall sannsynligvis amerikansk) støtte, med den risiko for å miste kontrollen over prosjektet som dette kan innebære. Det ville i så fall være beklagelig, for det er en enestående anledning vi her blir tilbudt. Av alle de arkeologiske lokaliteter på Peloponnes som ikke for tiden er under undersøkelse av andre forskere eller institusjoner, er Tegea langt den betydeligste, og det er ingen selvfølge at et slikt tilbud gis til et nystartet institutt for dets første feltprosjekt. Så restriktiv som de greske myndighetenes holdning til utenlandsk arkeologisk aktivitet i landet etter hvert er blitt, er det ingen grunn til å regne med at et slikt tilbud vil bli gjentatt på andre lokaliteter hvis denne anledningen forsvinner.

Litteratur:

Ch. Dugas: 'Le sanctuaire d'Aléa Athéna à Tégée avant le IVe siècle', *Bulletin de correspondance hellénique* 45 (1921), 335-435.

Ch. Dugas – J. Berchmans – M. Clemmensen: *Le sanctuaire d'Aléa Athéna à Tégée au IVe siècle*, Paris 1924.

E. Østby: The archaic temple of Athena Alea at Tegea, *Opuscula Atheniensia* 16 (1986), 75-102.

E. Østby: The archaic temple of Athena Alea at Tegea, *Athens Annals of Archaeology* 16 (1986), 118-124.

E. Østby: Arkeologi uten spade, *Forskningsnytt* 30.2 (1985), 12-17.

M.E. Voyatzis: *The sanctuary of Athena Alea at Tegea 800-600 B.C. and its relation to other Arcadian sanctuaries*, Gøteborg 1990.

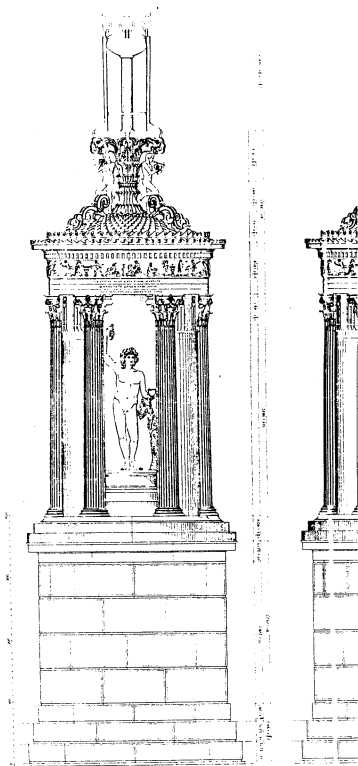
Erik Østby

Lysikratesmonumentet i Athen

I østhellingsen under Akropolis ligger Lysikratesmonumentet. Dette står idag fritt på en liten plass, men området rundt har gjennomgått store forandringer gjennom tidene. Monumentet er idag sterkt restaurert, men hovedtrekkene er såvidt godt bevarte at vi har gode muligheter for å lage en ganske realistisk rekonstruksjon.

Vi er så heldige at inskripsjonen under frisen forteller oss at dette monumentet ble bygget av en viss Lysikrates av Kikyna som var koreg for et seirende kor, og at dette skjedde i 334 f.Kr. Det har opprinnelig båret en bronse trefot, den høyeste utmerkelse noen kunne vinne i musiske eller atletiske konkurranser.

Dette er det eneste byggverk fra det 4. århundre som er bevart med sitt opprinnelige tak stående, hvilket også gir oss det eneste fullt bevarte klassiske rom. Dessverre har resten av monumentet lidd en verre skjebne. Monumentet har, uten trefot, opprinnelig vært 10,11 m høyt. Den kvadratiske sokkelen er 4 m høy, bygget av kalksten. Denne bærer tre sirkulære trinn som i sin tur bærer selve den tholosaktige rundbygningen. Den runde sokkelen opp til stylobatet er av blå marmor fra Hymettos. Stylobatet dannes av seks stener, og det står en søyle på hver. Fra og med søylene og helt opp er resten av byggverket av hvit, pentelisk marmor. Denne oppdelingen og sekvensen av stenslag er typisk for det 4. århundre.

Rekonstruksjon av østsiden

Den opprinnelige planen har vært å la søylene stå fritt. Dette kan man se utfra søylebasene inne. Allerede utarbeidete søyler ble meislet til og boret i for å tilpasses til de mellomliggende vegger. Dette var en forandring som ble gjort under den opprinnelige oppbygging for å forbedre statikken. Idag får vi inntrykk av at det har vært en lukket rundbygning med halvsøyler.

Søylene kanellering avsluttes i blad, og det kan virke som om det mangler en astragalbord i bronse over dette før et nytt bladornament munner ut i selve kapitélet. Kapitélene er veldig høye og lette, 1 1/2 x diameter. Det er nesten så de deles i to horisontalt ved akantusradens avslutning.

Mellom kapitélene er det i lavrelieff en frise med to treføtter mellom hver søyle, hvorav kun to er antikke. Den ene av disse er opprinnelig, mens den andre er en antikk erstatning. Disse to er litt forskjellige, og pussig nok er det erstatningen som har vært mal for restaurasjonen i 1892.

De vakre korintiske søylene krones av en arkitrav med tre fasciae, horisontale bånd. Over østravéen finner vi her dedikasjonsinnskriften. Så følger frisen som er sterkt ødelagt og forvitret. Heldigvis gjorde Stuart & Revett (1762) grundige avtegninger, og det finnes avstøpninger i British Museum. Frisen representerer Dionysos og de tyrrenske pirater. Dette er sannsynligvis den dithyramben (en slags kantate) koret fremførte ved seieren. Kunstneren har lagt handlingen til strandbredden og ikke ombord i piratenes skip slik poetene alltid beskrev det. Kort fortalt ble Dionysos tatt til fange av piratene, og i sitt raseri forvandlet han dem til delfiner. På frisen fremstilles de akkurat i forvandlingens øyeblikk med mannlig underkropp og en delfins overkropp. Over innskriften hviler Dionysos på en sten drapert med et panterkinn. Herfra spinner handlingen seg ut symmetrisk, men fritt og variert. Mange av figurene ligner påfallende figurer på Parthenons pedimenter og friser.

Over frisen løper et tannsnitt, slik at vi får et komplett bjelkeverk bestående av arkitrav, frise og tannsnitt. Dette toppes av en kraftig gesims med et ordentlig innrullet bølgeornament. Bak denne begynner selve taket med et tilsvarende ornament med innrulling i motsatt retning. Av disse er ingenting i dag gjenkjennelig.

Hele taket er skåret ut av én blokk marmor. Det er svakt svinget, slik at de åtte omgangene med blader som danner en løvkuppel er av forskjellig inklinaison. Dette krones av et frodig utformet kapitél, nærmest en kaskade av akantus med tre store volutter som har båret seierstroféet, trefoten. Mellom disse var det små volutter som ga større flate og tyngde, og dermed stødighet. Nøyaktig under hovedvoluttene på kapitélet, ligger det på taket spiralranker. Disse har merker efter å ha båret noe. Sannsynligvis har dette vært bronsestatuetter av satyrer eller delfiner. Åpningen i øststravéen under innskriften har ganske sikkert rommet en statue av Dionysos.

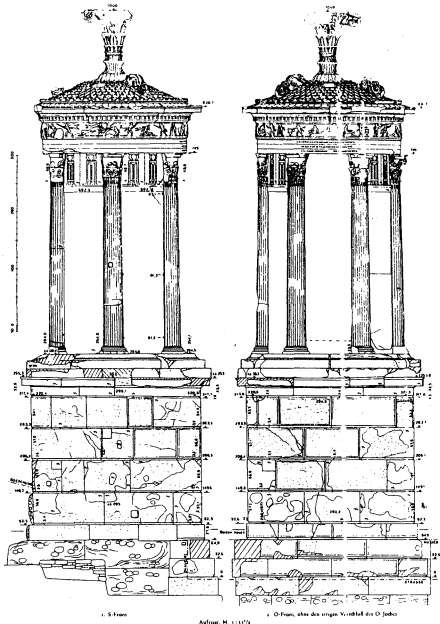
Den vinnende koreg ble kronet i teatret, så ble han eskortert hjem i prosesjon kronet med blomster og farvede bånd. Trefoten han vant måtte han montere offentlig på egen bekostning. Alle disse seierstroféene ble satt opp langs en gate som sannsynligvis har ledet opp til inngangen til teateret, den samme som har ledet til Propylæet. Denne gaten var full av koregmonumenter, men utfra beskrivelser er det å anta at Lysikratesmonumentet har stukket seg ut ved sin kunstnerisk høye kvalitet.

Selv med en synlig innskrift visste man i midtaldertiden ikke hva monumentet var. Det ble kalt «Demosthenes' lysestake» og «Diogenes' lanterne». Disse navnene lever på folkemunne også i dag. I 1669 ble monumentet innesluttet i et kapusiner-kloster. Munkene slo en inngang på nordvestsiden, og abbeden hadde lesestue og bibliotek der inne. Samtidig murte de igjen den opprinnelige åpningen på øststravéen. Vi kan vel takke denne underlige skjebnen for at monumentet står idag.

Oppmerksomheten ble dessuten for første gang rettet mot det av James Stuart og Nicholas Revett, som i sitt stort anlagte plansjeverk «The Antiquities of Athens» (1762) satte det på listen over viktige monumenter.

Under frigjøringskrigen i 1823 ble det store ødeleggelser på grunn av brann, og først i 1845 kom franske arkeologer og gravet det frem og sikret det mot å styrte inn. Franske arkitekter begynte i 1876 med istandsettelsen. Hovedarbeidet ble gjort i 1892, besørget av den franske regjering, og monumentet fikk sin nuværende form.

Under denne restaurasjonen ble alle seks travéer lukket helt med grovt tilhugget marmor, og de nye relieffplatene mellom kapitélene ble satt inn. Disse sluttet ikke helt i overkant, så det ble etterhvert et enormt press på søylene. Det ble også gjort store reparasjoner på den kvadratiske kalksteinbasen.

Oppteining av østsiden uten lukning.

I 1959 ble monumentet åpnet og lukket igjen, og det ble fuget mellom relieffene og bjelkelaget. I 1977 ble det åpnet igjen på grunn av fukt, og siden har ingenting vært gjort. Bortsett fra Heinrich Bauers oppmåling, beskrivelse og rekonstruksjon har lite av verdi blitt skrevet om Lysikrates-monumentet siden 1762, og det har ingen egen monument-publikasjon i det hele tatt.

Lysikratesmonumentet har sin kunsthistoriske verdi først og fremst på grunn av dets tidlige og fint utførte korintiske søyler. Det første ferdig utviklete korintiske kapitél vi kjenner i dag er i en tholos i Epidauros fra 360-330 f.Kr., men her står det inni cella. Karakteristisk for det korintiske kapitél er at det i motsetning til alle tidligere greske arkitekturenheter ikke demonstrerer sin funksjon, men er rent dekorativt utformet. Derfor ble det kanskje til å begynne

med ikke godtatt som et ytre, bærende element i et tempel. En egen korintisk arkitekturoorden fikk man sent, for kapitélet ble innplantet i den ioniske orden, og den frigjorde seg aldri helt.

Lysikratesmonumentet er den første bygning vi kjenner i dag som er korintisk organisert både i ånd og utforming. Den er høy og slank, og av høy kunstnerisk kvalitet og sensitivitet. Det ble til i en individualistisk tid, og har sannsynligvis alltid vært enestående i sitt slag.

Kirsti Gulowsen

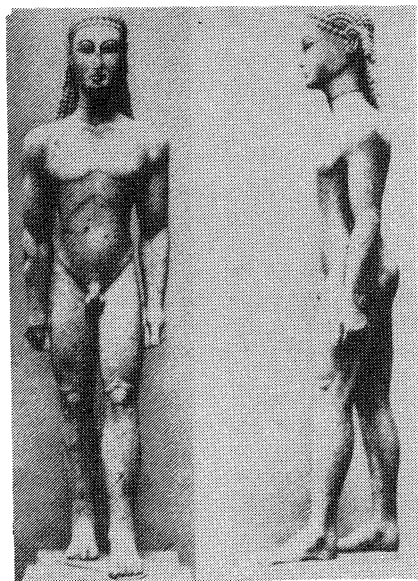
Begge tegninger er hentet fra: Heinrich Bauer: Lysikratesdenkmal, Baubestand und Rekonstruktion. Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung, Bd. 92, 1977.

Anatomibetraktninger over gresk skulptur

Noe av det ypperste som er skapt av billedkunst ble til i Hellas i det 5. og 4. århundre før Kristus. Flere kunstnernavn fra denne tiden er kjent, og allerede i antikk litteratur, finner man levende og ofte detaljrike beskrivelser av skulpturverk utført i marmor og bronse. Endel verker, slik som f.eks. Parthenon-utsmykningen fra det 5. århundre er tildels vel bevart, noen er overlevet i form av romerske kopier, men dessverre er hovedmengden av gresk antikksskulptur gått tapt. Tapet er hovedsakelig gått utover bronseskulpturer, da disse i stor grad ble omsmeltet for at kostbart metall kunne brukes til andre,

profane formål. Antikke greske billedhuggerverk i metall er derfor en stor sjeldenhet, og det var litt av en sensasjon da to dykkere i 1972 kunne hente opp to nesten fullstendig bevarte greske bronseskulpturer fra havbunnen utenfor Riace i Italia. Inntil dette funn var kjennskapen til presisjon og anatomisk nøyaktighet i gresk skulptur fortrinnsvis basert på bevarte originalverk i marmor. Med disse bronseskulpturene fra Riace fikk man nu et førsteklaslasses vidnesbyrd om antikkens oppfattelse og fremstilling av det menneskelige legemes overflatestruktur.

Bruken av metall fremhever nettopp denne strukturen, og detaljer som blodårer og muskulaturens innbyrdes relasjon kommer tydelig frem.

*Fig. 1: Kuros fra ca. 615-590 f.Kr.
Metropolitan Museum, New York, USA.*

En slik tilnærmedesvis presis fremstilling av den menneskelige overflateanatomi finner vi først igjen i kunsten under renessansen; en tid hvor enkelte polihistores som Da Vinci og Michelangelo kunne regne anatomien som en av sine mangfoldige ferdigheter. I antikken, imidlertid, hadde anatomien som vitenskap meget kummerlige forhold. Det er bevart endel medisinske skrifter fra denne tid, de viktigste stammer fra «medisinens far» Hippokrates som levde ca. 450-370 f. Kr.; men anatomien er ikke viet megen spalteplass og ble av samtiden ikke ansett som særlig viktig. Anatomistudiet fikk et slags oppsving i Alexandria i hellenistisk tid da disseksjon av lik nu i en relativt kort periode var tillatt. Forut for dette har slik disseksjonspraksis sannsynligvis vært ukjent. Vi har i alle fall

ingen skriftlige kilder som kan berette om det motsatte. I betraktningen av gresk skulptur fra det 5. og 4. århundre, må vi derfor trekke den slutning at den avbildete, til dels svært korrekte fremstilling av kroppens overflateanatomie er basert på observasjon av det menneskelige leger i hvile og aktivitet.

Det ble i antikken lagt stor vekt på fysisk trening; sportslige aktiviteter ble utført uten shorts, og den anatomi interesserte tilskuer kunne her fritt observere de veltrenete atleter. Det er svært sannsynlig at datidens billedhugger hentet noe av sin inspirasjon nettopp fra sportsarenaen. Med det kjennskap han herved etterhvert fikk til den menneskelige overflateanatomie, kunne det være fristende å betegne kunstneren som «den greske oldtidsanatome». Uten kunnskap om eller manglende interesse for anatomi blir artistiske fremstillinger skjematisk og livløse, slik vi kjenner det fra egyptisk skulptur. Med økende viten om muskulatur og bevegelsesfysiologi ble utformingen av skulpturen mer plastisk og naturalistisk. I tidlig gresk skulptur henger litt av den skjematisk fremstillingsmåte igjen slik vi ser det i fig. 1, karakterisert ved relativt rigid positur, slik vi kjenner den fra Nildalens billedhuggerverk. Ved entusiastisk nysgjerrighet og eksperimentering arbeider imidlertid antikkens skulptør seg vekk fra gamle normer og over til en mer naturtro gjengivelse full av liv og dynamikk. Utviklingen skjer raskt. Mens egypterne gjennom flere tusen år tviholder på sin tradisjonelle skulpturformel, beveger greske kunstnere seg vekk fra dette mønsteret i løpet av en periode på ca. 200 år. I den gradvis mer naturtro gjengivelse av anatomien, er det imidlertid interessant å observere enkelte idealiserte anatomiske tilsnikelser og forskjønnende detaljer. Det som fra naturens side ikke var helt perfekt, ble pyntet litt på og muskler ble forskjøvet en smule eller overdimensjonert for å oppnå det greske skjønnhetsideal. Interessant nok er dette i overensstemmelse med Platon's teorier hvor idealet fremstår ved at perfekte fragmenter settes sammen til en fullkommen, idealisert helhet.

La oss følge den billedlige demonstrasjon av overflateanatom i gresk skulptur med utgangspunkt i en såkalt kuros, en mannlig helfigur litt over legemsstørrelse fra ca. 615-590 før Kristus (fig. 1). Sammenlignet med de velkjente egyptiske forbilder aner vi i denne fremstillingen en ny friskhet preget av gryende interesse for å avbilde anatomisk korrekte konturer, men fremstillingen er langt fra fullkommen. Proporsjonene er feilaktige og flere anatomiske detaljer er relativt skisseaktig behandlet. Øynene er store og flate, og ørene er trykket inn mot hodet, fremstilt nærmest som ornamenter. Skulderbladet og nøkkelbenets løftemuskel (m. trapezius) har et relativt horisontalt forløp mot nakken, begge nøkkelben er rette og møtes i midtlinjen. Disse er normalt svakt buet og er separert av det mellomliggende brystbenet. Brystmuskulaturen er antydnet, men har fått dobbel bueformet avslutning.

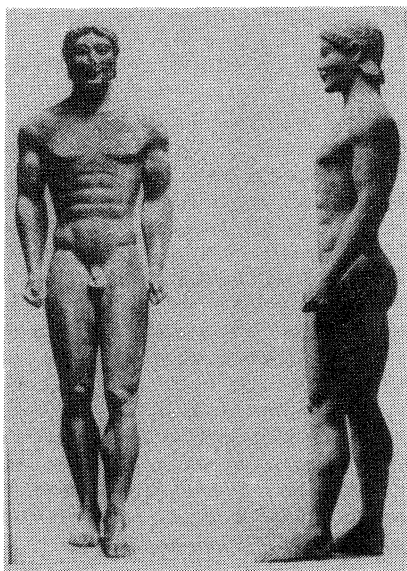

Fig. 2: Kuros fra ca. 540-511 f.Kr.
Antikensammlng, München, Tyskland.

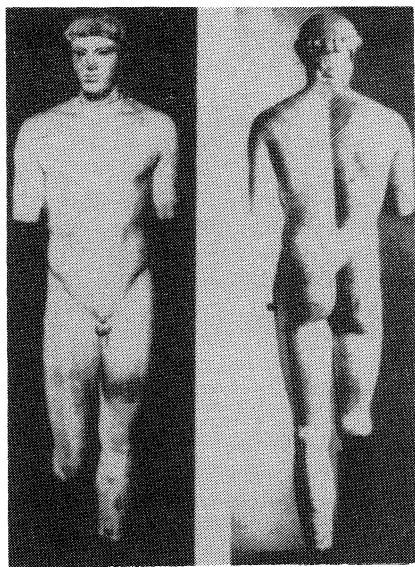
Sagmuskelen, en skrått forløpende muskel på siden av brystkassen og den ytre skrå bukmuskulatur er ikke fremstilt. Den rette bukmuskel (m. rectus abdominis) er antydnet som en stor plate, men uten nærmere detaljer.

Overgangen mellom armens løftemuskel (deltoideus) og armens bøymuskel (biceps) er imidlertid korrekt antydnet og det er en lett bøy i albueleddet.

Dette er en helt riktig observasjon, og bøyningen av armen skyldes at gruppen av bøymuskler er sterkere enn strekkmuskulaturen i overarmen. Det er den naturlige holdning når overarmen henger avslappet rett ned. Vi ser også at hånden i denne hvilestilling holdes anatomisk riktig, nemlig lett dreiet inn mot kroppen (pronert). Begge ben er sterkt overdimensjonert, en fremstilling som henger lenge igjen i gresk skulptur.

Det synes som om store hofter (glutei) ble oppfattet som dekorativt. Lårmuskulaturen er plastisk utformet. Normalt når muskulaturen på innsiden av låret lenger ned mot kneskålen enn muskulaturen på utsiden. Vi ser imidlertid på denne skulpturen at begge disse muskelgruppene – anatomisk inkorrekt, ender i samme høyde, smukt antydnet med dobbelt bueform over kneskjellet. Kneskjellet er fremstilt firkantet og mangler den naturlige tilspissing nedad. Skinnbenet (tibia) er fremtredende og muskulaturen på leggens forside er ornamentalt risset inn. Endepunktene av skinnbenet og leggbenet (malleolene) er tydelig fremstilt, men ender i samme høyde, og ikke som naturlig er, med skinnbenets indre fremspring høyere opp enn leggbenets ytre fremspring. Tærne er overdimensjonert lange, men størrelsesforskjellen er tydelig antydnet. Fra denne kuros med sin relativt ufullkomne anatomiske fremstilling, skjer det en utvikling relativt raskt, slik som vi ser på en senere skulptur, avbildet på fig. 2. Anatomien er her mer korrekt fremstillet. Nøkkelbenet har et naturlig bueformet forløp.

Brystmuskulaturen er plastisk fremstillet, og begge muskler er tydelig adskilt. Fremre bukvegg er ikke lenger en stor flate, men inntatt av den ytre skrå bukmuskel, hvis nedre avslutning ender i dekorative valker, og av den rette bukmuskel som dominerer med sine fiberavsnitt, synbare som horisontale små søkk i muskulaturen. Her har skulptøren i sin iver avbildet én ekstra. Avslutningen av bukmuskulaturen nedad mot bekkenet er interessant. Ved en liten tilsnikelse, i form av en liten forskyvning, ser det ut som om den ytre skrå bukmuskel (*obliquus externus*) ender direkte ved hoftekammens øvre, fremre utspring. Dermed får man en linje som går fra denne avslutning og ned mot skambenet (symfysen) – den såkalte «lyrebuk». Ser vi på figuren i profil, bemerker vi at et kraftig markert bindevevsdrag fra hoften og ned mot

Fig. 3: Den såkalte Kritias-ungling, fra ca. 480-490 f.Kr. Acropolis muséet, Athen, Hellas.

kneet er fremstillet. Fra denne bindevevsplaten går det ofte et fiberdrag skrått over fremsiden av låret. Hvis dette draget er sterkt utviklet, kan det nærmest snøre av den nederste delen av muskelen på innsiden av låret. Dermed oppstår en liten utposing (den såkalte supra-patellære vulst) som ofte ble fremstillet sterkt overdrevet og som var en av de greske billedhuggeres mest yndede anatomiske detaljer. På fig. 2.s venstre ben ser vi tydelig denne utposingen på innsiden av låret umiddelbart over kneskjellet. Dette er, sammen med «lyrebukken», en idealisert skjønnhetsdetalje som holder seg langt ut over antikken. Vi ser også at muskulaturen på fremsiden av leggen er antydning, men det mest iøynefallende og revolusjonerende er at ankeldelen av leggbenet og skinnbenet (malleolene) nu er fremstillet korrekt – nemlig med skinnbenets – d.v.s. det indre fremspring høyere opp enn leggbenets – ytre fremspring. De skulpturer vi hittil har betraktet stammer fra den såkalte arkaiske periode. Perfeksjoneringen av denne skulpturform finner sted henimot 450-tallet før Kristus med den såkalte Kritias-unglingen (fig. 3). Helhetsfremstillingen er her nærmest fullkommen og harmonisk. Muskulatur og knokler er plastisk utformet, og overgangene mellom ulike muskelgrupper er naturlig og flytende. Idealiserte detaljer – slik som lyrebukken og suprapatellær vulst er beholdt, men utformingen innordner seg tilnærmet naturlig. Vekselspillet mellom belastet og avlastet muskulatur er fremstillet på en måte som vitner om stor forståelse av muskelfysiologi. Den avbildete ungling belaster det venstre ben. Det høyre hviler, det oppstår en belastet og en avlastet kroppshalvdel. Som følge av dette er venstre skulder avbildet noe høyere enn høyre. videre har bekkenet en lett helning slik at venstre hoftekam står høyere enn høyre. Setemuskulaturen på venstre side er strammet, mens den høyre er avslappet. I harmoni med dette er også hodet dreiet og flektert en tanke mot høyre, den avlastete side. Med dette enestående kunstverk står vi ved overgangen til den klassiske periode, en tidsepoke da den greske skulpturkunst nådde sitt «klassiske høydepunkt», med

*Fig. 4: Skulptur B fra Riace.
Det arkeologiske museum i Reggio Calabria, Italia.*

Parthenon-skulpturene osv. De beskrevne skulpturer er alle marmorverk. Ennå mer detaljrik og imponerende blir fremstillingen i bronse (fig. 4). Denne skulpturen, en av Riace-bronsene, stammer sannsynligvis fra klassisk tid. Med disse bronseskulpturene når perfektjoneringen av overflateanatomien et høydepunkt. Riktignok er en del av de persisterende idealiseringer beholdt, men nøyaktigheten og detaljrikdommen er nitid og forbløffende. Selv

små ledd, f.eks. fingerleddene og blodårer under huden er minuttøst fremstillet. Og ennå skulle det gå lang tid før vi i gresk litteratur får dokumentasjon om anatomiske disseksjoner. Hvilken enorm viten om overflateanatomien har derfor ikke den greske billedhugger kunnet skaffe seg bare ved iakttagelse av homo ludens (det lekende menneske).

Einar J. Berle

Offerkult och kosmologi i stadsstaternas Hellas

Det är inte lätt att översätta romarnas *religio* till grekiska. Ännu svårare blir det om vi skall finna ett grekiskt ord som kan återge alla de nyanser som ligger i vårt «religion» och «religiös», i varje fall när vi talar om den kristna religionen. De som sysslar med grekisk religionshistoria koncentrerar därför intresset till begrepp som kult och rit eftersom de är mer operativa och sakliga. Man slipper ta hänsyn till sådana besvärliga saker som känsla, moral, livsåskådning. I stället lägger man vikt vid det beteende, den adferd, som den tidens människor uppvisade när de försökte komma i kontakt med gudarna.

Dessa mer substantiella termer, kult och rit, är också enklare att använda när man tar upp antika texter, där människors förhållande till gudarna är det centrala, som i Platons lilla dialog *Euthyphron*. Sokrates har just fått reda på att Meletos anklagat honom för att förföra ungdomen eftersom han inför nya gudar och inte tror på de gamla. Han möter då Euthyphron, som just är på väg att lämna in en anklagelse mot sin egen far för att ha brutit mot gudomlig lag. Samtalet mellan dessa två, Euthyphron och Sokrates, kommer sen att gälla vad som menas med *hosiotés*, det att uppträda korrekt mot gudarna. Under detta samtal får Sokrates sin diskussionspartner att hålla med om att *hosiotés*, detta svåröversättliga ord, var kunskap om att offra och att bedja.

När Diogenes Laërtios, som skrev biografier om filosofer första delen av 200-talet e.Kr., sammanfattar Xenophons personlighet, så sä-

ger han att denne varit *agathos*, en gentleman, förtjust i hästar och hundar, och dessutom intresserad av taktik. Han avrundar sitt omdömen om Xenophon med att säga att denne skulle ha varit *eusebes* («from») och *filothytes* (en som gärna offrade). Han skulle dessutom ha varit duktig att tolka offerdjurens inälvor, det sista för att få omina, ledtrådar från gudarna. Det första adjektivet, *eusebes*, betyder inte «from» som norska inremissionens folk använder ordet, utan betecknar en individ som visste hur man dyrkar gudarna eller visar dem sin vördnad. Omedelbart före denna sammanfattning hade Diogenes Laërtios skildrat en händelse, som bevisat vilken vikt Xenophon lagt vid ett korrekt uppträdande mot gudarna. Hans son Gryllos stupade på den athensk-spartanska sidan under slaget vid Mantinea 362, då också Epaminondas föll. Xenophon var som bäst sysselsatt med ett offer när han fick detta sorgebud. Som det var vanligt i en sådan situation bar han en krans men den tog han av efter underrättelsen om att sonen stupat. När han fått reda på att sonen fallit ärofullt, satte han på sig kransen igen och fortsatte sålunda offret. Han skulle också enligt några källor som Diogenes Laërtios hänvisar till ha tagit meddelandet med fattning. Han föll sålunda inte i gråt, utan skulle ha sagt att han vetat att sonen var dödlig.

För Xenophon skulle således offret ha varit något han prioriterade medan han höll tillbaka sorgen över sonen. Var han helt känslolös, eller fick han någon tröst av sin religion? Vi skulle gärna ha vetat vad han haft i tankarna i den situationen. Nu får vi inte gå ut från att Xen-

ophon var ensam under denna ceremoni, för offer var i allmänhet något som utfördes av en grupp människor. Detta kommer fram i ett charmigt parti av *Anabasis*, en av Xenophons egna skrifter, som handlar om hur en stor grupp grekiska legosoldater efter slaget vid Kynaxa 401 var tvungna att företaga ett strapatsrikt återtåg från Mesopotamien upp genom Mindre Asien. Sedan gick deras här i upplösning när man kommit tillbaka till den grekiska världen. Vid Svarta Havets strand, i trakten av Sinope, fördelades och försåldes krigsbytet, bl.a. i form av slavar, men först efter många år fick Xenophon den del som tillkommit honom. Av det hade han lovat att ge en tiondedel till Artemis i Efesos, och nu lät han enl. *Anabasis* V.3 uppföra ett minitempel till gudinnan på den egendom i Skillous, som spartanerna givit honom när athenarna landsförvisat honom efter hans återkomst från den farliga expeditionen. Det var en liten kopia av det berömda Artemistemplet i Efesos. Så här beskriver han, i H. Mør-

lands fina översättning, hur Artemiskulten gick till i denne lantliga omgivning:

«Xenophon lot også bygge et alter og et tempel for den innvidde pengesummen og i tiden utover bestemte han stadig en tiendedel av all markens grøde til offer for gudinnen, og alle menn og kvinner, som bodde i eller ved Skillus tok del i offerfesten. Til deres gjestebud ved den anledning forsynte gudinnen dem med mel, brød, vin og frukt, og de fikk også sin del av det fe fra det hellige området som ble ofret ... » (Xenophon, *Anabasis*, oversatt av H. Mørland, Th.Dahls kulturbibliotek, Oslo 1967.)

Denna kult skulle inte upphöra när någon annan än Xenophon ägde denna jordegendom. Det framgick av den inskrift han lät sätta upp på tempelområdet att också i framtiden skulle kommande ägare vara förpliktade att hålla kulten i gång. I annat fall skulle han få med gudinnan att göra. Vi vet från andra källor att grekiska tempel ägde jord, i varje fall från 400-

Fig. 1: Offerprocession (pompe) på attisk svartfigurig dryckesskål från ca. 560 f.Kr.

talet och framåt. Sådana egendomar arrenderades ut (förpaktades), och för själva administrationen ansvarade staten. Artemiskulten i Skillous var dock inte någon offentlig kult utan tillhörde den privata sfären av religionsutövningen. Det Xenophon betonar är att offer också i sådana sammanhang var förbunda med fester, där alla, män som kvinnor, som bodde i trakten deltog varvid de fick en riklig förplägnad.

Denna lantliga offerfest var således en kollektiv begivenhet, där alla som kunde skulle vara med. Xenophon upplyser inte om hur offret gick till. Detta var en självklarhet för honom, och vi har rikliga upplysningar både från skriftliga och konsthistoriska källor om grekisk offerkult. Det framgår att de ritualer som följdes vid ett djuroffer varierade från ort till ort, och från gud till gud. Inte heller fick en gudom, som Hera t.ex., samma kult på Samos som i sin argiviska helgedom. Mångfalden var således stor, men när det gällde de olympiska gudarna brukade ritualen vanligtvis innehålla följande element: En feststämmande procession inledde offret, en *pompe* eller «pompa» som romarna sade. Som man ser på de vasmålningar, som illustrerar denna artikel, var deltagarna festklädda och bekransade. Redan detta visar att det man skul-

le deltaga i var något, som låg utanför det alldagliga.

När processionen anlät till det ställe, där offret skulle äga rum, blev detta avdelat från det omgivande området genom en egen ritual. Man gav sålunda gudarna sin gåva i ett *temenos*, i ett eget rum som inte hade något att göra med vardagslivet. Deltagarna renades genom att bli bestänkta med vatten. Också djuret fick en dusch, varvid det lyfte upp huvudet, vilket var ett tecken på att det frivilligt gick sin offerdöd till mötes. Offerkor slängdes runt med tydliga häftiga rörelser av offerprästen, som efter att ha framsagt en kort bön plockade fram kniven, som varit dold i en korg, ooh skar av några hår från djuret. Sedan uppstämades gälla skrik, till akkompanjemang från dubbelflöjterna och djuret slaktades. Blod flöt, helst skulle det spruta på altaret. Därefter styckades djurkroppen och gudarna fick sin del, bl.a. fett och lårben, medan köttet kom på människornas lott. Gudarna fick sin portion genom brännoffer på altaret, där i några kulturer hela djuret också kunde brännas i en s.k. holokaust. Människorna blev därefter bespisade, alldeles som Xenophon berättat om i sin skildring av den lantliga festen på Skillous. Skinnen kunde säljas, men benen och speciellt djurhuvudet sparades genom det boukranion, som man på några vasbilder ser vara upphängt ovanför altaret.

Fig. 2: Offerscen från attisk rödfigurig vas (klock-krater) från ca. 440 f.Kr., Kleophon-målaren.

Många har frågat sig hur man skall kunna förklara denna märkliga ritual, som innehöll både våldsamma och stötande element. Walter Burkert, som nog får betecknas som vår generations ledande forskare inom grekisk religionshistoria, har ägnat denna sak stor uppmärksamhet. Han drar linjerna bakåt, från antiken, till uråldriga jaktceremonier under yngre stenåldern i sin stora bok *Homo necans*, den offrande, eller dödande, människan. En tidigare forskare, K. Meuli, betecknade denna offerritual som «a comedy of innocence», en oskuldens komedi, eftersom det hemska och osmakliga maskerades på olika sätt. Så kamouflerades djurets dödsskrick genom flöjtspel och att deltagarna stämde upp gälla skrik. Hela ceremonien skulle alltså ha att göra med jägares och tidiga jordbrukares världsuppfattning: djuren fick inte oroas, skadan skulle restitueras, bl.a. genom att benen sparades och i äldre tider tydligen lades ihop. Att offerkornet ströddes runt kunde också ha att göra med att det var en fruktbarkhetskult. Allt det här är givetvis hypotetiskt, men socialantropologiskt material från modernare tider stöder sådana rekonstruktioner.

W. Burkert betonar också det kollektiva i detta heliga handlande. Han säger också att *polis*, bystaten, var en offrande gemenskap, «a sacrificial community». Det kan man nog hålla med om. Tempel och kultplatser fanns överallt, i stadsbebyggelsen och på landsbygden, och dessa användes också, om än sporadiskt. Paulus fann ju under sitt besök i Athen att staden var bemängd med gudabilder, något han artigt hänvisar till i sitt tal inför Areopagen i Apg 17. I inledningen framhåller han att han förstått att athenarna var «deisidaimonesteroi», tog det här med gudakult och det gudomliga allvarligt. Ca 400 år innan Paulus höll sitt tal klagade Demosthenes (384-322) över att athenarna var så tröga när det gällde att iverksätta beslut som de själva fattat. Genom klagomål försenades det hela. Något annat var det när gudafester skulle avvecklas. Då visste alla vad de skulle göra och allting utfördes i tid och i full prakt, så påstår Demosthenes i *Det första filippiska talet*

(IV.35-36) som hölls omkring 350. Detta att de grekiska stadsstaterna prioriterade gudakulten framgår också av Aristoteles. I hans idealstat utgjorde präster, som givetvis inte hade det som något yrke, en högst nödvändig samhällsgrupp. Som historiker har man vant sig att säga att *poleis* var krigarstater och att kriget spelade en stor roll både socialt och ekonomiskt. Det kan vara ett nyttigt korrektiv att komplettera ett sådant påstående med iakttagelsen att dessa stater också tog sin religionsutövning med allra största allvar, att de var offrande stater.

Hur gamla var de kulter, som existerade i Grekland i klassisk tid? Det är inte lätt att föra dem tillbaka till neolitisk tid via bronsålder och den mykenska perioden. Det har tvärtom visat sig att kultkontinuiteten t.ex. i de gamla mykenska borgarna inte är så lätt att fastlägga som man tidigare trott. En omtvistad fråga är också om brännoffer praktiserades under mykensk tid, även om djuroffer förekom. Däremot tycks Demeter-kulten i Eleusis ha mykenska rötter. Den skilde sig emellertid på väsentliga punkter från de riter som utfördes åt andra gudar, eftersom den var en mysteriekult och som sådan hemlig. Det har också visat sig att många av de herokulter, som firades på landsbygden, hade uppkommit under den s.k. geometriska periodens mitskede, från ca 800 och senare. Många gånger var mittpunkten för dessa riter, som var chthoniska och gällde underjordens gudomligheter, en mykensk grav eller något annat monument, som plötsligt fått stor aktualitet. Under den tiden börjar *poleis* ta form efter den svåröverskådliga mellanperiod, som följde den mykenska bronsålderkulturens sönderfall.

Det är frestande att sätta detta uppvaknande intresse för gamla gravar, som blev föremål för nya kulter, med hela den process, som låg bakom stadsstaternas uppkomst. W. Burkert hävdar, med hänvisning till psykologer och socialantropologer, att «a sense of community arises from collective aggression» (*Homo necans*, s. 35). En sådan kollektiv aggressivitet var ju också det som enligt hans mening känne-

teknade den grekiska offerkulten. Ritualerna vid sådana slaktoffer skulle således ha varit det lim, som bidrog till att befolkningen i ett mindre distrikt kände sig hemma och som vänner med varandra. E. Durkheim, den franska socialantropologins stora namn, menade att det var genom gemensamt handlande som samhället blir medvetet om sig självt. En sådan känsla kan också vara styrd av politiska ledare. Tyranner som Peisistratos gjorde stora bemödanden att bygga ut de centrala kulterna. De stora panathe-neiska festerna skapades ju när Peisistratos kommit till makten och ingick troligen i tyrannens bemödanden att befästa sin och sin familjs ställning i det athenska samhället. Själva ritualen var säkert gammal, men gudafesten behöver inte för det vara lika uråldrig.

Det här låter ju vackert och teoretiskt, men underlättar det för oss att förstå vad dessa offerriter egentligen gick ut på? Vi bör nog ställa frågan vad Xenophon tänkte när han offrade - vilka föreställningar gjorde han sig om sitt till stor del blodiga hantverk. Detta med mentalitet har ju blivit ett modeord i den franskinspirerade historieforskningen, och offerkulten kan ju tjäna som ett hjälpmedel att komma antikens människor mer in på livet. P. Berger är en sociolog som ägnat sådana frågor stort intresse. För honom ingår religionen, med riter och trosföreställningar, i det han kallar «The Sacred Canopy», den religiösa överbyggnad som legaliserar, förklarar och garanterar ens vardagstillvaro. Denna världsbild ingår i den «socialisering» eller uppfostran, som samhällsmedlemmar är utsatta för. Bakom detta beteende ligger oron för att något hemskt kunde inträffa om gudarna inte fick sina offer. I P. Bergers bok *Pyramids of Sacrifice* utgör just denna fruktan ett viktigt tema i argumentation. Även för en grek var det förbundet med uppenbara risker att försumma en kult, något som ju framgick av den inskrift Xenophon satte upp på Artemistemplet i Skillous. Själva riten var ju också något som man lärde genom att delta. Grekernas paideia var ju inte bara en litterär och filosofisk sak. I den ingick även att man

genom participation, genom att delta, fick del av hela traditionsarvet, med offerkulter och allt.

Skall vi med detta våga tanken att Xenophon och alla andra greker verkligen tänkte sig att gudarna glädde sig åt de offer människorna riktade till dem och med välbehag sög in lukten av den feta offerröken? Att de gjorde det framgår ju av Homeros' skildringar av gudavärlden i Iliaden och Odysseen, som hade en central plats i grekernas *paideia*. Nu är det farligt att komma med alltför långt gående påståenden i en så här känslig fråga. Det är nämligen uppenbart att åtskilliga vände sig mot Homeros' framställning av Olympen. Redan hos Hesiodos kan man förmärka en systematisering och rationalisering av gudavärlden. Kända är vidare Xenophanes' tirader från ca 500 mot all den omoral och alltför mänskliga förhållanden som Homeros tillerkände gudarna. En direkt kritik riktades också mot offerkulten, speciellt mot blodiga offer, av Pythagoras, av Empedokles och mot 300-talets slut av Theophrastos. På komediscenen gjorde 414 Aristophanes ett djärvt tankeexperiment i *Fåglarna*, där han låter två missnöjda athenare tillsammans med fåglarna bygga upp en hel stad uppe i luften. På det sättet hindrade de offerångorna att nå upp till de riktiga adressaterna, de olympiska gudarna. Inte bara dessa utan också de barbariska triballiska gudarna måste därför börja förhandla med staden uppe i molnen, som hade ett gott utgångsläge och också kunde använda det. Peithetairos, athenaren som blivit ledare för fågelstaten, får Basileia, Kungadömet, till brud, vilket innebär att han får makt över gudarna.

Vi vet inte hur Aristofanes vilda komedi uppfattades, eller vad han själv menade med den. Han skrev för att underhålla, och hans skämt tycks inte ha uppfattats som hädiska. Överhuvudtaget är det besvärligt att sätta sig in i en svunnen tids, eller en främmande kulturs, världsbild. Det är också lätt att överinterpretiera och göra en religiöst influerad världsbild alltför biologiskt-realistisk. Vid ett besök i Leningrad

i början av 60-talet besökte jag stadens atheistiska museum, där kosmonauten Gagarin fått en hedersplats. Han hade ju varit uppe i rymden, men inte hade han sett någon gud eller änglar där uppe. Att man säger «Fader vår som är i himmelen» skulle således vara löjligt och inte i överensstämmelse med den naturvetenskapliga världsbilden. Gagarins resa i rymden tog dock inte död på den kristna religionen. Kyrkan förde visserligen i början av 1600-talet en energisk kamp mot Galilei men kunde dock redan då överleva den heliocentriska världsbildens seger. Inte bara i fornkyrkan letade man efter den dolda meningen i Skriftens ofta påtagliga utsagor!

Vi har också signaler om att offren kunde tolkas på ett mindre handfast sätt än i Aristophanes' komedi. Vi kan till avslutning återvända till Platons lilla dialog *Euthyphron*, som jag kom in på inledningsvis. Det Sokrates och hans diskussionspartner kom överens om var att *hosiotes*, «fromhet» eller hur det kan översättas, var något som visade sig i att ge och att be. Efter att ha fått motparten att gå med på en sådan definition leder Sokrates samtalet in på ett spår, som gör att Euthyphron måste slå till reträtt och erkänna, att vi inte har något att erbjuda gudarna. Religion och kult är således inte någon byteshandel eller någon krämarkonst, (*emporike techné*). *Do ut des*-principen blir således avvisad, gudarna behöver inte våra offer rent fysiskt. Euthyphron tvingas till slut gå med på att det väsentliga är att man genom att offra till gudarna visar dem *ära, heder och tacksamhet* (*time, gera, charis*). Det var på det traditionella sättet man således satte sig i kontakt med de högre makter, för vilka också Sokrates visade sin vördnad. Inledningsvis hänvisade jag till Xenophons märkliga beteende när han enligt

Diogenes Laërtios tog av sig kransen när han fick reda på att hans son stupat. Död var, alldeles som födelse, något som besudlade människan, och i så fall skulle det ha varit felaktigt att utföra ett offer. Dock förändrades situationen när Xenophon fick reda på att Gryllos lidit en ärofull död. Då kunde han sätta på sig kransen och avsluta sin fromma handling utan att behöva vanhelga gudarna.

Filosofernas, sofisternas och komediförfattarnas diskussioner om de blodiga offrens innebörd ledde inte till att denna kult försvann. I drygt 500 år fortsatte de blodiga djuroffren efter Theophrastos skrift *Om fromhet*, som f.ö. kyrkofäderna citerade med gillande. Det var således möjligt att, som Platon gjorde i dialogen *Euthyphron*, ge denna urgamla ritual en andlig tolkning, att bygga upp en annan världskonstruktion kring dessa gåvor till gudarna.

Några litteraturhänvisningar:

P.L. Berger, *The Social Reality of Religion*, Penguin Univ.Books 1973.

P.L. Berger, *Pyramids of Sacrifice. Political Ethics and Social change*, New York 1976.

W. Burkert, *Greek Religion. Archaic and Classical*, Oxford 1985. Engelsk översättning av «Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche», Stuttgart 1977.

W. Burkert, *Homo necans. The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, Berkely & Los Angeles & London 1983. Engelsk översättning av tyskt original, Berlin 1972.

Hugo Montgomery

Vennskap og symposier

Der og da, her og nå

Holdningen til vennskap og symposier/syssitier (fellesmåltider) oppviser store forskjeller fra antikken til våre dager. Man kan faktisk bruke denne forskjellen som en talende illustrasjon på den forandring som samfunnene i Vesten har gjennomgått de siste 2500 år.

Symposiene tildeles i antikkens politiske filosofi og moralfilosofi to viktige funksjoner: Den ene består i å fremme vennskapet, dvs. samfunnets politiske og sosiale integrasjon. Den andre består i å utdanne borgerne i dyd.

Aristoteles skriver i *Politikken*: «Hva angår offentlige måltider, er alle enige om at dette er en institusjon som er fordelaktig for godt organiserte stater.... Felles måltider må omfatte alle borgere» (1.330 a). Derfor må grunneiendommen i staten deles inn i en offentlig og privat del. Den offentlige jorda skal brukes til å finansiere kulten og felles måltider (*ibid.*) Denne modellen av samfunnet er ikke-utopisk. Den er hentet fra Aristoteles' beskrivelse av det politiske system på Kreta (1272 a).

I følge Platon var festens oppgave «å bevare den vennlige følelse som allerede eksisterer» i en gruppe og å styrke den ytterligere (*Lovene* 640). Han fortsetter med å si at den tid vi tilbringer med venner over vinen er et betydelig bidrag til utdanning (641). Ingen vil bestride at vi i symposiene har et middel til å prøve hverandre som når det gjelder lave kostnader, pålitelighet og hurtighet, er alle andre middel overlegent. Det er det nyttigste middel man har i statsmannskunsten (650).

Det er ingen vanskelig oppgave å fylle «Klassisk Forum» med tilsvarende positive vurderinger av symposier og syssitier fra alle epoker av antikken. Grunnen til at jeg har trukket fram Platon og Aristoteles, er at de ble meget lest i ettertid.

Til tross for at den tidlige kristendom hadde enkelte asketiske trekk, bryter den ikke avgjørende med de antikke mønstre for kommensalitet. På den ene side ble nadverden kristendommens sentrale sakrament, på den annen side var etableringen av bordfelleskap med ikke-jøder et av de viktigste midler til å vinne trosfeller utenom jødene i Palestina og diasporajødene.

Skal vi finne opprinnelsen til at moderne samfunnsfilosofi har dreiet oppmerksomheten vekk fra symposier og syssitier, må vi konsentrere oss om andre kilder.

Rundt år 200 e.Kr. hadde en persisk adelsmann, Patik, en visjon: «Patik, spis ikke kjøtt, drikk ikke vin, og hold deg unna kvinner.» Denne adelsmann hadde en sønn, Mani, grunnleggeren av verdensreligionen manicheismen.

Manicheismen hevder at verden var skapt av en ond demiurg. Verden hadde derfor bare onde kvaliteter. Menneskekroppen var skapt av Satan for å fange opp Lyset, det godes prinsipp. De antikke stater var også sataniske. Av dette følger at manikeerne har en svært negativ vurdering av denne verdens institusjoner. Dyd, måtehold, fellesmåltider, symposier, gymnasier, etc. tillegges ingen verdi.

Denne retningen ville ha forblitt en fotnote i Europas historie hvis det ikke hadde vært for den innflytelse de hadde utøvet på kirkefaderen Augustin, som ni år av sitt liv var manikeer. Etter at ha ble biskop i Hippo beholdt han en lang rekke manikeiske forestillinger. Sentralt i Agustins historietekning står forestillingen om Gudsstaten, de utvalgte samfunn. Dette står i opposisjon til Djevelens samfunn hvor alle kjempet mot alle. Forelegget var Manis lære om «Dødens rike»: «Dødens del er delt i manges /deler/. Kamp og bitterhet hører til dem.» og det /trete/ er delt mot fruktene og likeledes fruktene mot treet. «Delene til dødens tre «ble opphisset og egget opp mot hverandre». Augustins teologiske originalitet består i at han overførte den manikeiske dualismen som metafysisk prinsipp til den jødisk-kristne mytologien, hvor den kom igjen som dogmet om arvesynden. Arvesynden ble overført til nye generasjoner gjennom seksuelt begjær og manifesterte seg som herskesyke og havesyke.

Det tekststed Augustin benyttet seg av da han fant opp arvesynden var Paulus, *Rom. V*, 12 i den latinske oversettelsen. Det lyder slik: «Propterea, sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors, et ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt.» «Derfor, liksom synden kom inn i verden gjennom et menneske (dvs. Adam) og døden ved synden, og døden trengte igjennom til alle mennesker, (som) alle har syndet i ham.» Det springende punktet er avsnittet som begynner med «in quo». Augustin tok det som en referanse relatert til Adam i den første del av perioden og utla det dithen at vi alle er medansvarlige i Adams overtredelse og følgelig subjektivt straffeskyldige. Dette gjelder også spebarn. Denne skriftteksten som bruker konjunksjonen «ephôi» («fordi») der den latinske oversettelsen bruker «in quo». Relativpronomenet står her opplagt i intetkjønn og ikke i hankjønn slik Augustin trodde. På denne språklige misforståelsen ble vestkirkens

arvesyndslære bygget opp. Den greskspråklig del av oldkirken aksepterte aldri denne arveskyldslæren. Moderne bibeloversettelser er naturligvis korrekte og oversetter siste del slik: «fordi alle har syndet.»

Den ekstreme pessimismen Augustin var talsmann for slo aldri helt i gjennom i den katolske kirke og på slutten av 1200-tallet ble den som kjent drevet på retur gjennom Thomas Aguinass' syntese av aristotelisk filosofi og kristendommens åpenbaringstro. I følge Thomas var menneskenaturen som sådan ikke korrumpert av syndefallet. Menneskene har sine sosiale potenser i behold. De er sosiale vesener. Thomas beholdt den aristoteliske læren om vennskapet som samfunnets grunnvoll.

Thomismen ble aldri enerådende i den katolske kirke. Augustinsk inspirerte teologer angrep den gjennom utegninger av den augustinske lære om arvesynden og gjennom å understreke det vilkårlige og tilfældige i Guds allmakt. Utover i seinmiddelalderen hadde disse anti-thomistiske retningene slik vind i seilene at kirken til slutt ble sprengt ved reformasjonen.

Men seinmiddelalderen og tidlig moderne tid er også renessansen og ikke bare augustinsk vekkelse. Greske og latinske tekster ble gjenoppdaget og utgitt på nytt. Boktrykkerkunsten ga de antikke bokverkene en spredning som aldri før. Antikke institusjoner ble gjenopplivet og utforsket. En typisk representant for den nye ånd er Machiavelli som utførlig diskuterte den romerske republikk utfra Livius, og Polybios' historieverk. Han ville blandt annet gjenopprette antikkens falankser og ønsket en rolle for den romerske religion i sin stat. Hensikten med denne bisarre ide var å utdanne politisk myndige borgere fylt av *virtus*. Men noe mangler. Deter i hans ideer ingen plass for de institusjoner som dannet grunnlaget for de antikke stater, ingen rolle for syssitier, symposier, etc. Det menneskesynet som ligger til grunn for disse institusjonene, nemlig at mennesket er et sosi-

alt vesen, er likeledes fraværende. I stedet er mennesket styrt av havesyke og herskesyke, de to demoner som styrte Adams etterfølgere i følge Augustin.

Den engelske humanist, Thomas More, offentliggjorde i 1516 *Utopia*, en bok som forfektet et samfunnssyn med flere klare kommunistiske trekk. *Utopia*, som tydeligvis er lokalisert i Karibia, er bygget opp etter antikke forbilder, med felles måltider som en grunnleggende institusjon. Forbildene for disse ser ut til å være syssitiene i Kreta slik de var blitt beskrevet av Aristoteles i *Politikken*. I bokas konklusjon drøftet Thomas More hvorfor man ikke kunne innføre tilsvarende institusjoner i kristenheten. Det svaret han ga viser at dogmet om arvesynden var uforenlig med et samfunn organisert i mellomkollektiver. «The beastly root of all evils – pride» hindret realiseringen av Utopia i resten av verden. – og «pride» var den syndige Adams egenskap framfor noe.

Som bidrag til politisk teori har *Utopia* ikke krav på annet enn historisk interesse. Den britiske filosof Thomas Hobbes har derimot sentral betydning den dag i dag. Han er en av grunnleggerne av teorien om rasjonelle valg, teorien om kunstig intelligens og spillteorien. Hans innflytelse spores mange steder i statsvitenskap og sosiologi. Han blir ofte klassifisert som materialist og mekanist. Det er i så fall en underlig materialisme. Hans menneskesyn tar nemlig utgangspunkt i Augustins arvesyndsdogme. «Vi har allerede lenge vært skyldige i tross mot Gud i Adam» heter det flere steder i hans verker. Det gir seg selv at Hobbes blir en arg motstander av den klassiske humanismen, og særlig Aristoteles: «... scarce any thing can be more repugnant to Government than much... of his Politiques, nor more ignorant... than a great part of his Ethiques.» Intensiteten i angrepet på Aristoteles skyldes at den aristoteliske metafysikken var det vitenskapelige underlag for den katolske kirkes fundamentale dogme, nemlig transsubstansiasjonsdogmet. I henhold til dette dogmet ble nadverdens brød og vin forvandlet

til Kristi blod og legeme under konsekrasjonen. Dette miraklet hadde den hellige Thomas Aquinas rasjonelt forklart under henvisning til Aristoteles' lære om aksidenser og substanser.

For Thomas Hobbes var denne lære anstøtelig, ikke minst av den grunn at den vedlikeholdt tilstanden «alles kamp mot alle». I hans statsteori ble «alles kamp mot alle» opphevet ved at innbyggerne i dette samfunnet ble enige om å inngå kontrakt om å underkaste seg en suveren. Innflytelsen fra Aristoteles er imidlertid årsaken til at fred ikke ble oppnådd i den kristne verden. Han skriver i et programskrift:

«The first doctors of the church, next the Apostles, born in those times, whilst they endeavoured to defend the christian faith against the Gentiles by natural reason, began also to make use of philosophy, and with the decrees of Holy Scripture to mingle the sentences of heathen philosophers: and first some harmless ones of Plato, but afterwards also many foolish and false ones out of the physics and metaphysicm of Aristotle; and bringing in the enemies, betrayed unto them the citadel of Christianity. From that time, instead of the worship of God, there entered a thing called School Divinity, walking on one foot firmly, which is the Holy Scripture, but halted on the other rotten foot, which the Apostle Paul called vain, and might have called pernicious philosophy; for it hath raised an infinite number of controversies in the Christian world concerning religion, and from those controversies, wars» (E.W. I.X).

NB! Legg merke til at Aristoteles er Antikrist. Henvisningen til Aristoteles metafysikk er en referanse til transsubstansiasjonsdogmet som protestantene slåss mot på slagmarken under tredveårskrigen.

Det er selvsagt at Thomas Hobbes med denne bakgrunn har en ytterst negativ holdning til antikkens symposier og syssitier. Mens antikkens filosofer hadde ment at disse institusjonene var nødvendige for samfunnets integrasjon, ser Hobbes disse institusjonene som uttrykk for at naturtilstanden og alles kamp mot alle fortsetter. «Forøvrig blir de fraværende for det meste krenket i slike sammenkomster; hele deres liv, deres ord og handlinger blir undersøkt, bedømt og fordømt eller danner grunnlag for bitende vitser, ja selv de tilstedeværende

blir ikke skånet, fordi så snart de er ute av døren, må de finne seg i det samme» (*De Cive* 1.2.).

Så vidt jeg har kunnet bringe på det rene, er dette den siste gang symposiene blir omtalt i en statsvitenskapelig tekst. En negativ vurdering av disse har vært tilstede helt siden Augustin utviklet sine manikeiske teorier om stat og samfunn. Renessansens fonyete studium av antikke tekster betydde ingen fornyelse av den politiske tenkningen på dette punkt. Man har lett for å overse at renessansen også er en renessanse for augustinsk teologi. Innen den «sekulære» statsvitenskapelige tenkning er Machiavelli og Hobbes på hver sin måte representant for denne augustinske vekkelsen.

Bjørn Qviller

Vitenskapens antikke byggestener

Tross i at det aristoteliske verdensbildet for lengst er avsannet og således hører en særdeles fjern fortid til, har det gjennom tidene vært slik at vitenskapsmenn i deres søken etter å beskrive ny viten henter inspirasjon fra antikkens kilder i form av språklige byggesteiner.

Vi kan ta utgangspunkt i det 16. århundret da en sveitsisk lege og naturforsker ved navn Paracelsus vandret rundt i Europa. Fordi han syntes

godt om legfolkets språk, skrev og foreleste han på tysk, og ikke latin som skikken var blant de lærde den gangen. Men han kjente antikkens språk, og for ham var det derfor naturlig å hente ordet *chaos* fra gresk og i omskrevet form gass bruke det om luften for å forestille det uformelige med dette fenomenet. Senere skulle ordet gass anvendes av en belgisk kjemiker van Helmont (1577-1644) i den betydning det har idag. Således ligger opphavet til et moderne faguttrykk i den gamle greske forestillingsverden.

Det er fremdeles slik at gresk og latin brukes i formulerings-tjeneste. Det begrepsfunderte og standardiserte fagspråk basert på slike sammensetningsledd, er blitt den bærende kraft i strukturering og videreføring av ny kunnskap i dagens samfunn, også over landegrenser. I så måte gir termen *kronobiologi* (eng. *chronobiology*) oss et nytt begrep i samsvar med ny viten om menneskekroppen, idet det refererer til studium av menneskets biologiske ur som den bestemmende faktor for døgnrytmen. Sammensetningen inneholder tre ledd som hver for seg refererer til tre sentrale begrep i vitenskapen: Tid, *kronos*; life, *bios*; lære, *logos*. Disse tre ledd er med å strukturere vår forståelse i flere kunnskapsområder (jmf. *kronologi*, *biotop*, *psykologi*). I dagens teknifiserte samfunn er vi til en slik grad innforstått med denne måten å lage nye ord på at vi legger ikke særlig merke til det. Vi aksepterer det som terminologiens egenart. Men slik har det ikke vært bestandig. For å få innsikt i hva som ligger bak den utstrakte bruk av gresk og latin i fagspråk kan det være nyttig å se nærmere på kjemiens historiske bakgrunn.

Helt opptil 1600-tallet var det en kombinasjon av filosofiske betraktninger utformet av Aristoteles, østens mystisisme og egypternes kjemiske viten som var alene om å forklare naturens hemmeligheter. Med sin hang til det religiøse, betraktet alkymiens laboratoriearbeid som uverdig; det var ikke i slike forsøk at svaret lå. Men etterhvert trengte nye ideer frem, og i 1789 skrev en fransk kjemiker, Antoine Laurent Lavoisier, at, mens han tidligere hadde vært tvunget til å benytte seg av omskrivninger for å omtale beskaffenheten av flere stoffer i atmosfæren, gjør nye undersøkelser krav på en mer direkte omtaleform: Med andre ord, navnets språklige form skulle være enkel og beskrivende i samsvar med enkle oppfatninger. Nye navn hentes fra det greske språk, sier Lavoisier, på en slik måte at etymologien indikerer kjernen i hva ordet representerer, og videre at disse nye navn også skulle være korte og istand til å

avlede adjektiver og verb. Altså, utfra etymologiske prinsipper, mente han, ville fakta om substansenes mest sentrale egenskaper være lettere å oppfatte og dermed også lettere å huske. I tråd med denne filosofien beholder han neologismen *gass* som den var anvendt av van Helmont.

Til Lavoisier skylder vi termen oksygen, en sammensetning av *oksus* (skarp) og *geinomai* (skape). Han valgte denne sammensetning for å vise at i følge datidens kunnskap var denne basens mest allmenne egenskap det å danne syrer ved å kombinere med andre stoffer. Observasjon hadde vist at luften består av to bestanddeler: Lavoisier kalte den delen av atmosfæren som oppholder liv for oksygen og den livsfientlige del for *azote*, fra den greske privativ partikkel *a* og *zoe* (liv), på grunnlag av at livsformer som puster inn denne gassen, dør. Benevnelsen *azote* er fremdeles brukt i fransk for dette grunnstoff, men ellers måtte den vike for *nitrogen* i 1790 da man ble på det rene med gassens sammenheng med salpetersyre og salpeter, av latin *nitrogenium*, salpeterdanner, av latin *nitrium*/gresk *nitron*, (salpeter) og gresk *gen-* (skapende).

Lavoisier skjelnnet også mellom syrers metningsgrad når det gjelder oksygen, og på dette punkt innrømmer han at det finnes en utfordring til hans nye nomenklatur. Etter overveielse beholder han suffikset *-ous* som Stahl brukte for en lavere metningsgrad, og innfører så *-ic* suffikset for å betegne den andre eller høyeste metningsgrad.

Lavoisier ble kritisert for denne måten å forandre på datidens hevdvunne språk. I forordet til *Traite Elementaire de Chimie* tilbakeviser Lavoisier kritikken ved, bl.a. å henvise til et brev skrevet av professor T. Bergmann i Uppsala hvor det stod at de som var lærde alltid vil være lærde, mens (ved å ta etymologien til hjelp) vil de uvitende lære desto fortere.

Lavoisiers resonnement at kjemiens grunnstoffer er språklig sett best representert med enkle omtaleformer som betegner deres essensielle egenskaper, bidro sammen med kassering av flogiston-teorien til å revolusjonere datidens forståelse av kjemiens egenart. Det som er spesielt verdt å merke seg her er at selv om gresk naturfilosofi ble forkastet, var det greske språk betraktet som fremdeles levedyktig i konstruksjon av et nytt vitenskapelig begrepsapparat.

På samme måte som Lavoisier utarbeidet det systematiske begrepsapparat innenfor kjemien, har vi en engelsk eksperimentell fysiker å takke for en viktig del av elektroterminologien. I det 19. århundret introduserte en engelsk eksperimentell fysiker Michael Faraday flere nye termer med utgangspunkt i *elektron*. Ordet *elektrisk*, fra nylatin *electricus*, dannet fra rav ved friksjon, var allerede i bruk. Det ble først anvendt i 1600 av en engelsk fysiker William Gilbert for å betegne stoffer som tiltrekker lette gjenstander ved friksjon. Det ble først bemerket av Thales fra Milet (ca. 640-550 f.Kr.) at rav (gr.*elektron*) har denne evne, og slik ble rav omtalt i oldtidens litteratur. Da dette begrep var etablert, kunne ny viten etterhvert formuleres med flere byggesteiner, og sammensetningsledd *elektro* kom til å danne stammen i et helt begrepsapparat. I 1646 anvendte Sir Thomas Browne endelsen *-itas*, *-itatis* fra latin til å betegne tilstand/egenskap av, og begrepet *elektrisitet* ble til. Etter forslag av Sir William Whewell som da var professor i mineralogi ved Trinity College Cambridge, brukte Faraday en sammensetning av *elektron* og *luisis* for å beskrive både en elektrisitetspåvirket spaltning *elektrolysis*, og de kjemiske forbindelser som når de oppløses i vann gjør løsningen elektriskledende, altså *elektrolytter*. Fra Faraday kommer også termen *elektrode*. Faraday syntes at betegnelsen pol var lite tilfredsstillende i denne forbindelse for etter hans mening var denne bare en dør eller vei for strømmen når den ledes inn eller ut av stoffer i oppløsning.

Han valgte heller å bruke gresk *hodos* sammen med *elektron*, og ga dermed elektrisitetslæren et nytt strukturelt begrep, *elektrode*. Igjen med bruk av *hodos* istedenfor pol, introduserte Faraday *anode* for å betegne den positive pol (*ana* i betydning opp, og dermed inn), *katode* den negative pol (*kata* ned, og dermed ut), og *diode* for å betegne et terminal som har to poler. Den positive ion i bevegelse mot en katode kalte han for *kation* etter den greske presens partisippform *kation*.

Dette er imidlertid ikke slik å forstå at alle benevelser som viser et gresk eller latinsk oppbygningsmønster er dannet på det samme logiske grunnlaget som Faraday og Lavoisier arbeidet ut fra.

Om man vet at *nitere* betyr å skinne på latin, er *niton* selv forklarende. Niton er nemlig et kjemisk grunnstoff som skinner i mørket. Dette er greit. Men forbindelsen mellom betegnelsen og det betegnede er noe dunkel når det gjelder for eksempel niobium. Dette metalliske grunnstoff fikk navnet til Tantalus datter fordi grunnstoffet minner om tantal, ifølge dets oppdager en tysk kjemiker. Og tantal ble så kalt av dets oppdager, en svensk kjemiker Anders Gustaf Ekeberg, for å vitne om hvilke tantalus-kvaler denne led i arbeidet med å isolere dette grunnstoffet. En annen interessant benevelsel er Illinium. Dette sjeldne jordmetall ble oppkalt

etter universitetet i Illinois av en amerikansk kjemiker som arbeidet der. Da nye egenskaper ble påvist i 1945, ble navnet siden forandret til Promethium etter guden Prometheus som i gresk mytologi viste den dristighet å trosse olympierne i menneskets tjeneste. Symbolikken refererer til dristigheten knyttet til syntesen av nye grunnstoffer.

Det paradoksale i vår egen tid er at vi befinner oss i den situasjon hvor ikke bare gresk naturfilosofi er avlegs, men selv språket når det gjelder læring av dets praktiske anvendelse betraktes som død. Nye begrep dannes fremdeles fra gresk, og fra latin der de samme vilkår råder, men gresk- og latinstudier har lite eller ingen relevans for nye generasjoner. Pragmatikken har langt på vei avløst etymologien i vårt kunnskapsbilde. Når skolesituasjonen er slik at studier i gresk og latinsk etymologi ikke tilgodeses, er viten om tingenes plass i systemet instrumentet som formulerer dagens kunnskap. Noen ganger skjer dette med god hjelp av uttalen. Hvorledes skal man ellers forklare

nydannelsene «helipad» og «heliport» som er brukt i engelsk til å betegne landingsdekket for helikoptere? Helikopter er dannet av gresk *helix*, -icos (skrue) i samsvar med Arkhimedes spiralt teori om et punkt som beveger seg med jevn hastighet langs en rett linje som samtidig roterer med jevn hastighet omkring et fast punkt, og *pteron* (vinge). Helikopter er derfor en sammensetning av *helic* og *pter* og ikke som det synes å være *heli* og *kopter*. Selvsyn gjør helikopterens egenart synlig, men ideen bak dens spesielle form for oppdrift ligger bevart i etymologien.

Gresk og latin har en helt sentral plass i teknisk fagspråk fordi vitenskapens raske utvikling stadig tvinger frem et behov for utvetydige betegnelser som kan innordnes et strukturert begrepsapparat. I så henseende har oldtidens språk vist seg å være gode forbundsfeller. Deres gangbarhet er ubestridelig, og nettopp dette skulle tale for en «misjonering» for studier i gresk og latin blant realister.

Barbara Lindbak

Nuntii Lantini

Nuntii Latini Radiophoniae Finnicae Generalis recitantur in studio Helsinkiensi a Tuomo Pekkanen.

Unio inter duas Germanias monetaria et oeconomica facta est Kalendis Iuliis. Ita Germania orientalis ex socialismo in oeconomiam mercatus transiit. Primus mensis Iulii dies natalis Germaniae cunitae haberi potest, nam foedere oeconomico facto bipertitio Germaniae, quae quadraginta annos duravit, ad finem est adducta. Coadunatio Germaniarum definitiva fiet mense Decembri, ut autumatur et Bonnæ et Berolini orientali.

Arx communismi ultima in Europa, quae est Albania, iam coepit labare. Tiranae, in urbe Albaniensium principali, postridie Kalendas Iulias orti sunt tumultus, ut etiam moderatores Albaniae confirmaverunt. Aliqui ducenti homines in sedes legationum peregrinarum Tiranae sitas confugerunt, ut repressiones evitent. Administri Albaniae considerant de multis civium milibus ex patria emittendis, et iam parati esse dicuntur plus quam decem milia syngraphorum hominibus ex Albania exire cupientibus concedere.

Mense Iunio circiter undecim milia (11.000) Iudaeorum ex Unione Sovietica in Israel commigraverunt, hoc anno iam plus quam quinquaginta milia (50.000). Administratores Finniae constituerunt, ut Iudaeis in Unione Sovietica habitantibus per Finnam in Israel transmigrare permitteretur, ea tamen condicione, ut Israeliani hos novos cives in ripa occidentali Iordanis fluminis et in regione Gazae non collocarent. Transportationes Iudaeorum Sovieticorum ex Finnia in Israel proxima septimana incoharentur.

Zuheir Al-Wazir, qui praefectus est graphaeo Helsinkiensi Organizationis Liberandae Palaestinae, consilium Finnorum verbis severissimis damnavit, qua effecit, ut Palestinenses multum ex ea sympathia, qua in Finnia utuntur, amitterent.

Arabes, ut ait ait Al-Wazir, hoc mense decreturos esse, quales sanctiones politicae et oeconomicae contra nationes, qui Iudaeos transmigrantes adiuvarent, consacrarentur.

Iam quater intra tres hebdomadas factum est, ut aeroplanum Russicum a piratis aeriis in Sueciam aut Finnam abduceretur. Causa est, quod administratores

Russi aeroplanis suaserunt, ne vitam vectorum in periculum vocarent vi contra abductores adhibita, sed his obtemperarent.

Duo aeroplana societatis Sovieticae Aeroflot Helsinki, duo alia Stockholmiam piratis

cogentibus appulerunt. Administratores Sovietici a Finnis petiverunt, ut piratae sive abductores aerei in Unionem Sovieticam remitterentur.

Certamina mundialia pedifollica, quae in Italia fiunt, iam paene in finem venerunt.

In certamen finale adiutum sibi paraverunt lutores Argentinae et Germaniae Occidentalis, de tertio et quarto loco Angli et Itali aemulantur.

Per radiophoniam et televisionem homines in omnibus orbis partibus habitantes unum fere mensem animis intensissimis ludos pedifollicos, quorum numerus in mundialibus certaminibus fuit duo et quinquaginta, spectaverunt et auscultaverunt.

Hic fuit conspectus rerum hebdomadalis Latinus. Nuntiis Latinis fa-

vere pergite et valete!

In studio fuit Tuomo Pekkanen.

P365 365 YLE TEKSTI-TV 31.01. 1235:25
P365 365 YLE TEKSTI-TV 31.01. 1235:25
7/7

LATINANKEIJELINEN VIIRKKOKATSAUS
NUNTII LATINI

HAUSKAA KUIN LAMBADA!

IUCUNDA EST

UT LAMBADA!

J TELEVISIO TEXTUALIS

P365 365 YLE TEKSTI-TV 31.01. 1235:55
1/7

LATINANKEIJELINEN VIIRKKOKATSAUS
NUNTII LATINI

Radiion tiede- ja kulttuuritoimituksen
latinkankeijeliset uutiset radion
i-verkossa perjantaisin klo 8.30.

GENERALIA
DE POLLUTIONE NATURAE
DE EUROPA REDINTEGRANDA
DE DUABUS GERMANIIS UNIFICANDIS
DE TEMPESTATE HEMALI

LATINE LOQUI

Bokanmeldelser

Due Bodil: Xenophon (=Klassikerforeningens oversigter), Fagligt udvalg i græsk & oldtidskundskab/Klassikerforeningens Kildehæfter Hjørring 1989 ISBN 87-89504-04-6, IV+24 sider heftet

Friis Johansen, Holger: Aischylos (=Klassikerforeningens oversigter), Fagligt udvalg i græsk & oldtidskundskab/Klassikerforeningens Kildehæfter: Hjørring 1989, ISBN 87-89504-00-3, IV+20 sider, heftet.

Friis Johansen, Holger: Platon (=Klassikerforeningens oversigter), Fagligt udvalg i græsk & oldtidskundskab/Klassikerforeningens Kildehæfter: Hjørring 1989, ISBN 87-89504-03 8 IV+44 sider heftet.

Torresin, Giuseppe: Homer (=Klassikerforeningens oversigter), Fagligt udvalg i græsk & oldtidskundskab/Klassikerforeningens Kildehæfter Hjørring 1989, ISBN 87-89504-01-1, IV+60 sider, heftet.

I det felles forord alle heftene innledes med, framgår det at serien *Klassikerforeningens oversigter* er ment for lærere i faget oldtidskundskab i det danske gymnaset tredje klasse hvor elevene er modnere og kravene til lesning andre enn før gymnasireformen. Hensikten med heftene er lærernes faglige ajourføring samt å inspirere til utvidelse av det tradisjonelle utvalg av tekster for lesning i gymnaset.

Bodil Due gjør oss i korte kapitler kjent med Xenofons liv; hans viktigste skrifter; hans idéverden — med hovedvekt på spørsmålet om den ideelle leder; Xenophons plass i forskningen — hvor han inntil nylig stort sett er kommet i skyggen av Thukydide og Platon, mens man nå mer og mer retter oppmerksomheten mot det «Xenofontiske» hos Xenofon; samt Xenofon i skolen. Her kommer Due med konkrete forslag til kapitler fra Xenofons skrifter man med større hell kunne lese i begynnerundervisningen enn fra *Anabasis* som bør, mener hun, leses i sin helhet skal man ha særlig utbytte av det. Heftet avsluttes med en bibliografi dels med overset-

telser til dansk og norsk av Xenofons skrifter, dels med sekundærlitteratur. Alle fotnotene gjør henne dessverre litt tung å lese. Flere av dem hadde uten vansker kunnet inngå i den løpende tekst.

Holger Friis Johansen innleder sitt hefte *Aischylos* med to forbehold. Han vil i liten grad komme inn på problemstillinger som forutsetter originalspråklig lektyre, og han vil hente sine eksempler særlig fra Agamemnon som er den tragedie av Aiskhylos som leses i oldtidskundskab.

I første kapittel minnes om Aiskhylos' ofte uklare uttrykksmåte og den dårlige tekstoverleveringen for flere av stykkene og hvilke konsekvenser dette har for tolkningen av stykkene. Videre tas forholdet mellom skriftlighet og muntlighet opp. Trolig har Aiskhylos betraktet sine stykker som engangsoppsetninger hvor tilskuerne ikke har hatt noen tekst å lese før eller etter forestillingen. Forbindelser mellom ulike deler av stykket er derfor neppe fortol-

kningsmessig relevante hvis de er for subtile til å oppdages når man ser stykket for første gang.

I annet kapittel behandles den dramatiske illusjon: hva er mer eller mindre realistisk blitt vist på scenen av kulisser og rekvisitter, hva har tilskueren i Dionysos-teateret selv måttet tenke seg til? I tredje kapittel berøres kort aspekter ved Aiskhylos' billedspråk. I fjerde kapittel tas Aiskhylos' ideologisk-religjøre oppfatninger opp. Den gjengse oppfatning av Aiskhylos' monoteistiske tro på en allmektig Zeus rokket ved, og problemet skjebnebestemmelse/egen skyld samt muligheten for å finne aktuelle politiske allusjoner i Aiskhylos' tragedier drøftes. Til sist kommer en annotert bibliografi.

Slik som i *Aiskhylos* problematiserer samme forfatters hefte Platon mer enn det forteller om den angjeldende forfatter. Etter en mer litteraturhistorisk innledning hvor blant annet dialogenes form, inndeling i tetralogier, kronologi foruten ekthetsproblemer og den såkalte idélæren kort redegjøres for, følger en framstilling av retninger og resultater innen den nyere engelsk- og tyskspråklige forskning. Dette kapitlet fungerer også som annotert bibliografi. Hoveddelen av heftet har overskriften *Dialoger og problemer*. I kapitlet a) «*ungdomsdialogerne*» sondres mellom den historiske Sokrates og Platons Sokrates som ikke umiddelbart er å betrakte som Platons talerør. Forholdet dyd-viten, Sokrates og sofistene og Sokrates' dialektiske metode streifes innpå. b) *Idélæren i Phaidon og Staten* behandler Aristoteles og idélæren og forholdet doxa-episteme samt gjennomgår de tre lignelsene fra Staten. c) *Phaidon, Symposion og Phaidros* behandler sjelen, udødeligheten, eros og logos. d) Staten tar opp Platons stat i ettertidens vurdering, Platons stats praktiske innretning samt rettferdigheten. e) *Streiftog i de sene dialoger* legger hovedvekten på Theaitetos og andre del av Parmenides. Bare disse av Platons senverk kan med rimelig hell gjennomgå i gymnaset. Til sist følger en omfangsrik temainndelt bibliografi.

Guiseppe Torresin vil i sitt hefte *Homer* ikke så meget ta opp, skriver han i forordet, spørsmålet om epenes genese slik ulike retninger som unitariere, analytikere, neo-analytikere og oralister har besvart det, men snarere interpretatoriske problemstillinger slik litteralister og de med en psykologisk eller symbolistisk tilnærkelse på ulik måte ser dem.

Dette eksemplifiseres i tre kapitler hvor han tar for seg Meleager-paradigmet (Il. IX 524-605) og episodene hvor Odysseus møter kyklopen (Od. IX 256-271) og hvor Penelope beslutter å la en bueskytningskonkurranse avgjøre hvem hun skal gifte seg med (Od. XIX) Han presenterer ulike tolkningmuligheter og viser hvilke dyder og mangler de ulike innfallsvinkler har for forståelsen av disse tekststedene.

I heftets andre halvdel har han kapitlene 1) *Hvad er det homeriske?* hvor blant annet forholdet mellom muntlig og skriftlig poetikk berøres, 2) *Primitivitet* hvor først tas opp, hvordan det primitive hos Homer er blitt vurdert til epenes fordel og forkleinelse fra 1600-t fram mot vår tid før det vises hvordan det *primitive* kan brukes som hjelp i fortolkningen og da dels i den forstand vi snakker om «primitive folkeslag» og dels oppfattet som den senere greske kulturs råmateriale. Han kommer også inn på hvordan epene som fortelling av mythos kontrastert med logos representerer noe primitivere. 3) *Den objektive stil* er om Homer som den allvitende og altfortellende som aldri identifiserer seg med sine personer. Torresin kommer her også innpå hvordan de faste epitheter og typiske scener styrker den objektive karakter ved i alle situasjoner å bringe inn det som alltid er gyldig. Også personbeskrivelsene er relativt objektive. Hverken trojanere eller achaiere er entydig enten skurker eller helter. 4) *Mennesket og guderne* handler om indre og ytre påvirkninger på menneskelige beslutninger og handlinger, om hvordan det homeriske mennesket ikke føler seg delt i kropp og sjel, formuft og lidenskap. Ytre påvirkninger er guder og følelser personifisert som makter

som griper en. Stilt overfor disse kjenner menneskene seg svært usikre. Det er Wilsters danske oversettelse det henvises til og hvis gode og dårlige sider ofte diskuteres kort. Heftet avsluttes med en kort bibliografi med forslag til videre lesning om Homer.

Serien preges som helhet av å peke på de problemer i det angjeldende forfatterskap som opptar dagens forskning med antydning av de løsninger man har kommet fram til. De bibliografiske opplysningene hvert hefte inneholder, viser hvor i faglitteraturen man kan finne

nærmere drøfting av de ulike problemstillinger. Videre er felles for dem at de gir tips for hva man med hell kan lese med elevene i faget oldtidskundskab med antydning av mulige vinklinger. Bibliografiene er nyttige for dem som vil sette seg nærmere inn i heftets emne. Det er således ikke uten en viss forventning man kan se fram til de planlagte heftene om *Aristoteles*, *De Attiske Talere*, *Herodot*, *Euripides*, *Sophokles*, *Thukydides*, *Aristophanes* og *Den Nyere Komedie*.

Kyrre Vatsend

Annonse:

Tormod Eide

RETORISK LEKSIKON

er nå komnet på Universitetsforlaget.

ISBN 82-00-21105-3

136 s.

Pris innb. kr. 149

Fra forlagsomtalen:

«Hva menes med 'troper og figurer'? Hva betyr egentlig 'ironi'? Hva er en 'anafor', 'epifor', 'metafor'? *Retorisk leksikon* gir klare og presise definisjoner av de retoriske begreper. Utførlige ordforklaringer bidrar til å gjøre den klassiske retorikkens termer begripelige og lettere å huske.

En rikholdig samling eksempler illustrerer bruken av de retoriske virkemidler i norsk litteratur, fra Petter Dass og Wergeland til Jan Erik Vold og Gunnar Staalesen. Belysende eksempler er også hentet fra avispråk og reklame – og ikke minst fra norsk politisk talekunst, fra Bjørnson til Carl I. Hagen.

Retorisk leksikon møter de behov for oppklaring av grunnleggende begreper som den nye store interessen for retorikk har skapt. Boken vil være nyttig for alle som er interessert i norsk språkbruk og den europeiske tradisjon som preger vår stilhistorie.»

Forfatteren er førstelektor ved Klassisk institutt, Universitetet i Bergen.

Norsk klassisk forbund

arrangerer høsten 1991 et etterutdanningskurs med

ekskursjon til Sicilia

Forelesninger over Sicilia i oldtiden vil bli gitt på Universitetet i Oslo på kveldstid i vårsemesteret 1991. Bl.a. vil Siri Sande, Johan Schreiner og Hugo Montgomery forelese over forskjellige aspekter av øyas historie og kunsthistorie i gresk og romersk tid. Disse forelesninger vil være åpne for alle interesserte.

Ekskursjonen. På Sicilia skal vår base være Taormina. Derfra regner vi med å foreta dagsutflukter til Syracus og Naxos. En dag vil bli avsatt til frivillige aktiviteter, og da kan det bli mulig å ta toget f.eks. til Catania eller Messina for de som ønsker det. Vi skal også ha en to dagers busstur med besøk i Piazza Armerina, Agrigent og Selinunt, med overnatting i Agrigent.

Reisen er beregnet å finne sted i uke 40 og vil ha formen av en chartertur. Prisen er vanskelig å forutsi på grunn av oljeprisene, men den kommer nok til å ligge godt over 1990-prisene. Interesserte kan få en idé om disse gjennom å konsultere Star-Tour, som kommer til å være vår operatør. Opplegget vil være basert på dobbeltrom. Det er ikke lett å få enkeltrom, og det kommer til å medføre tillegg i prisen. Ekskursjonen vil være forbeholdt medlemmer av Norsk klassisk forbund. Da antallet deltagere ikke kan overstige 30, vil alle som melder seg få et kønummer. Vi kommer også til å ha en reserveliste.

Beskjed om praktiske detaljer for ekskursjon og om forelesninger vil bli sendt de påmeldte i midten av januar 91.

Ansvarlige for ekskursjonen er Siri Sande og Gunn Haaland.

Sendes senest 15. januar 1991 til:

Bente Lassen, Klassisk og romansk institutt, Pb 1007 Blindern, 0315 OSLO3

..... melder seg til ekskursjonen til Sicilia uke 40 høsten 1991.

Adresse og tfn.nr: .....

Ønskemål:

Forelesninger

ved Klass.avd. av Klassisk og romansk institutt, UiO, våren 1991

Nils Berg vil mandager 14.15-16 forelese over *Iliaden XXIV*; onsdager 12.15-14 gjennomgår han Plautus: *Pseudolus*, og fredager 11.15-13 vulgærlatinske innskrifter.

Mette Heuch Berg gjennomgår Cicero: *Tusculanae Disputationes* mandager 16.15-18.

Egil Kraggerud gjennomgår Euripides: *Medea* tirsdager 13.15-15, holder kurs i middel-alder-

latin onsdager 17.15-19 og foreleser over tekster av Ovid (alternerer med nylatinske tekster).

Fridrik Thordarson foreleser over gresk syntaks og språkhistorie mandager 11.15-13, gjennomgår utvalgte avsnitt av Herodots 1.bok torsdager 11.15-13 og holder kurs i latinsk stilskriving og grammatiske øvelser tirsdager 11.15-13.

Res coquinaria

Et romersk måltid besto som regel av tre retter:

Først *gustatio* (hors d'oeuvre), deretter kom *primae mensae* (hovedrett) og ble avsluttet med *mensae secundae* (dessert). Her følger et vårlig menyforslag.

Boleti, cucumis et intiba; kald grønnsakrett bestående av sopp, agurk og endive. Til fire personer trenger vi

200 gr.champignon,
et par ss.rødvin,
1/2 ts malt koriander,
2 endiver,
2 ts lys honning,
1 løk,
2 ts liquamen (se tidligere oppskrifter!)
eller salt ad lib.,
4 ts eddik,
2 ts olivenolje,
1/2 slangeagurk,
litt pepper,
4 ts hvitvin.

Sopp og koriander kokes i rødvin et kvarters tid. Avkjøles. Agurken skjæres i tynne skiver og overhelles en saus av honning, pepper, eddik og liquamen (ev.salt). Endivene og løken skjæres opp tynt og olje og vin helles over. Når disse tre «grønnsakblandingene» har stått og trukket en tid, legges de pent opp på fat og settes helst kaldt før servering.

Ius in perna

– saus til kald bayonne-skinke eller rester av stek o.l.

Vi trenger

3 hardkokte egg,
2 små purrer,
1/2 ts støtt karve,
1 ts pepper (eller mindre!),
klippet persille ad lib.,
2 ts honning,
2 ts liquamen (salt),
1 ts hvitvinseddik,
3 ss olivenolje.

Eggene hakkes fint. Purren skjæres tynt og kokes i noen minutter og avkjøles. Alle ingredienser blandes og sausen

settes kaldt før servering. Ønskes en varm saus, kan vår

Ius candidum

– hvit mandelsaus anbefales. Her kommer den:

60 gr.skoldete mandler,
1/2 ts malt pepper,
1 ts.støtt karve,
2 ts liquamen,
1 ts honning,
2 ss olivenolje,
3 ss hvitvinseddik.

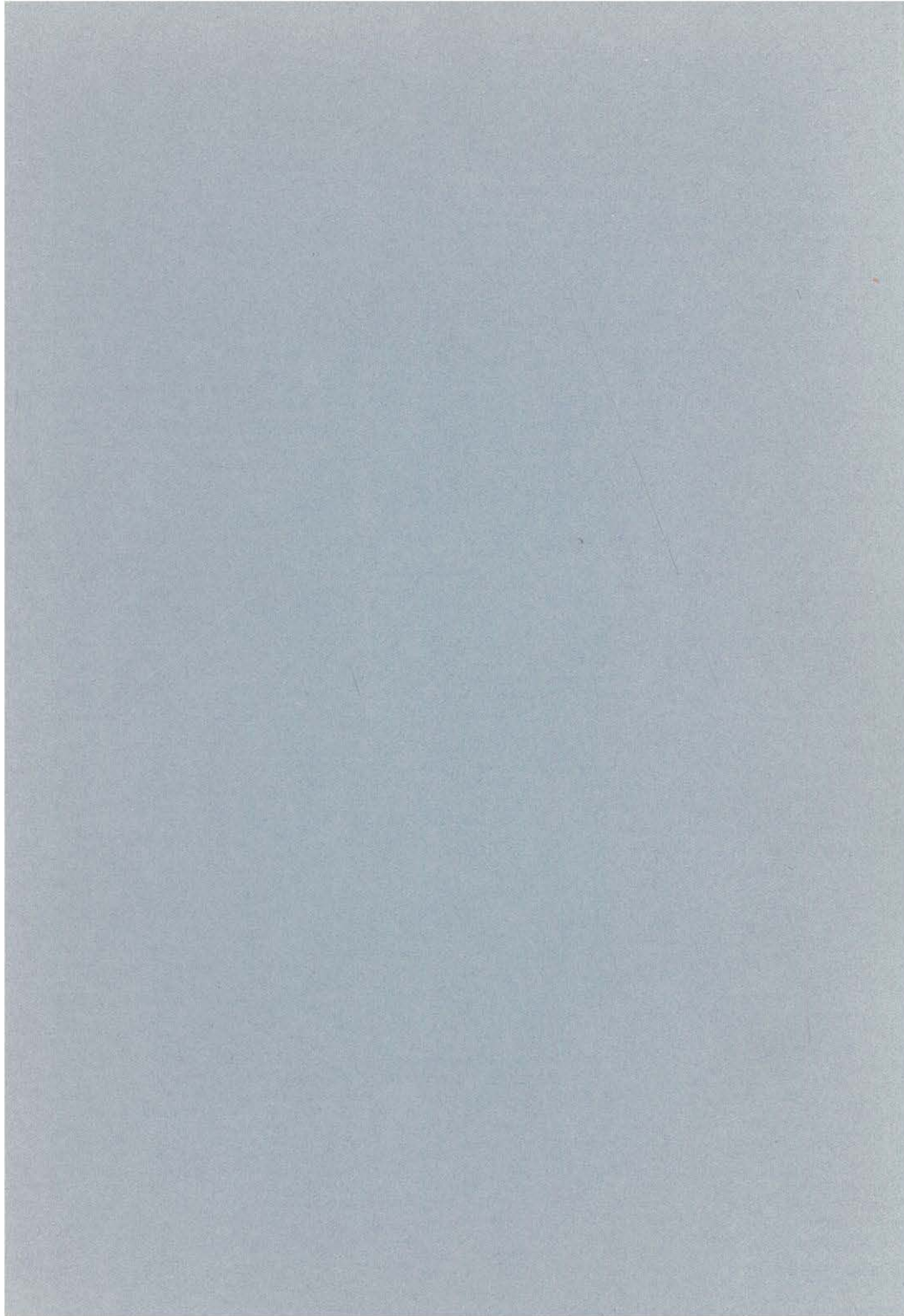
Rist mandlene lett og mal dem. Tilsett alle ingrediensene og varm sausen forsiktig. Den bør stå på svak plate en halv times tid. Den kan deretter også serveres kald.

Leserne av denne spalten vet at romerske desserter er det svært få oppskrifter på. Man spiste vanligvis frisk frukt. Velger vi kombinasjonen valnøtter, druer og fiken (ferske!), er det en helt korrekt avslutning på f.eks. en romersk brylupsfeiring.

En ganske alminnelig fruktsalat kan vi trygt gi navnet *Satura lanx*; ihvertfall når den inneholder noen av følgende fruktsorter – epler, pærer, plommer, kirsebær, fersken, dadler og selvfølgelig de som allerede er nevnt. Også ville bær som blåbær, bjørnebær og markjordbær fantes, ifølge min kilde, *Lise Hannestad: Mad og drikke i det antikke Rom, Kbh.1979.*

Inger Marie Molland Stang

Sendt av:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1026 Blindern
0315 OSLO 3